

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Jasna Rajnar Petrović

**Strategije in načini prilagajanja na vsakdanje življenje po vrnitvi
iz Erasmus izmenjave**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2018

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Jasna Rajnar Petrović

Mentorica: prof. dr. Alenka Švab

**Strategije in načini prilagajanja na vsakdanje življenje po vrnitvi
iz Erasmus izmenjave**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2018

Hvala

sogovornikom,

mentorici,

mami za vso pomoč, podporo in tapkanje,

očetu za potrpežljivost,

Evi za diktafon,

in glasbi Boards of Canada ter deadmau5, da mi je pomagala pri procesu.

Strategije in načini prilagajanja na vsakdanje življenje po vrnitvi iz Erasmus izmenjave

Erasmus izmenjava je do danes postala nekaj običajnega v vsakdanjem življenju velike skupine študentov po vsej Evropi. Ti gredo za semester ali celo študijsko leto stran od doma in si pridobijo popolnoma novo življenjsko in kulturno izkušnjo, do zdaj pa se je obdobje po vrnitvi domov raziskovalo le z vidika objektivnih okoliščin. Obratni kulturni šok je namreč pojav, ki se po daljši izkušnji na tujem lahko zgodi povratnikom, saj ti ne pričakujejo, da bo po vrnitvi domov tam karkoli drugače – oni sami, njihovi ljubljene ali okoliščine –, zato to obdobje ni nujno najlažje za posameznika. Manjkajo poglobljene fenomenološke raziskave o vsakdanjem življenju študentov po vrnitvi, zato sem se s pregledom že obstoječe literature in intervjuji s študenti, ki so to doživeli, na to osredotočila v tej magistrski nalogi. S pomočjo zgodb sogovornikov ugotavljam, da so posvojili različne strategije prilagajanja domačemu življenju, prav tako pa, da niti ena izkušnja izmenjave in vrnitve ni enaka drugi, in da je med njimi kaj malo podobnosti. Edina rdeča nit, ki je po vrnitvi skupna vsem, je precejšnja sprememba – ali v posamezniku ali v njegovem vsakdanjem življenju.

Ključne besede: študenti, Erasmus izmenjava, vsakdanje življenje

Strategies and ways of adjusting to everyday life after returning from an Erasmus exchange

The Erasmus exchange has become something ordinary in the everyday life of a large group of students all across Europe. They go away from home for a semester or two and acquire a completely new life and cultural experience, and until now, the period after returning home has been researched only in view of objective circumstances. Reverse culture shock is what can happen to those returning from a longer period abroad, because they do not expect anything different upon coming home – be it themselves, their loved ones or circumstances –, therefore this period is not necessarily the easiest for an individual. There is a lack of phenomenological research into the everyday life of a student after their return home; that is why I focused on it with reviewing the existing literature and conducting interviews with students, who have experienced the exchange. Through the stories of interviewees, I find that they adopted different strategies for adjusting to life at home, but also that not one experience is like another and that the similarities between them are scant. The only common thread they all show after returning is that of significant change – in the individual or their everyday life.

Key words: students, Erasmus exchange, everyday life

KAZALO

1 UVOD	7
1.1 Umestitev tematike	7
1.2 Struktura naloge	8
2 TEORETSKI DEL	9
2.1 Mladi ali/in študenti kot družbena skupina	9
2.1.1 Mladi odrasli	11
2.2 Refleksivnost sebstva v postmoderni in življenjski potek	11
2.3 Individualizacija	13
2.4 Vsakdanje življenje in prosti čas	15
2.5 Prelomi in pobegi iz vsakdanjega življenja	16
2.6 Počitnice in turizem	17
2.7 Mobilnost: koncepti, teorije in študije	20
2.7.1 Zunanji dejavniki in posledice študijske mobilnosti mladih	20
2.7.2 Pomen socialne mreže in komunikacije	22
2.7.3 Mobilnost kot transformativna izkušnja ali raziskovanje samega sebe	24
2.7.4 Vrnitev domov ali repatriacija in obratni kulturni šok	25
2.7.5 Izkušnja vrnitve frankofonskih študentov iz Avstralije	28
2.7.6 Kulturni prehod in kulturna identiteta	29
2.7.7 Program študijske mobilnosti Erasmus	32
3 EMPIRIČNI DEL	35
3.1 Opis raziskave	35
3.2 Metoda pridobivanja sogovornikov	35
3.3 Oblika pridobivanja informacij: intervju	38
3.4 Metode analize pridobljenega materiala	39
4 REZULTATI	40
4.1 Pričakovanja in izkušnja Erasmus izmenjave	41
4.1.1 Razlike v novi državi, kulturi	42
4.1.2 Privajanje na novo situacijo	43
4.1.3 Komunikacija z domačimi	44
4.1.4 Obiski	46
4.2 Izkušnja obdobja po vrnitvi domov	47

4.2.2 Spremembe v medosebnih odnosih	50
4.2.3 Stiki in prijateljstva z izmenjave	51
4.3 Spremembe in strategije ter načini prilagajanja nanje	51
4.3.1 Spremembe v vsakdanjem življenju	52
4.3.2 Strategije/načini spopadanja s spremembami	53
4.4 Refleksija o izkušnji Erasmus	55
4.5 Samostojnost in odraščanje	58
4.6 Razlika in nihanje med domačo državo in tujino	58
4.7 Pogrešanje	60
4.8 Pomen partnerstva	61
4.9 Primerjava	61
4.10 Pogled vase ali samorefleksija	63
5 DISKUSIJA	66
6 ZAKLJUČEK	71
7 VIRI	73
Priloga A: Intervjujski vprašalnik	80

1 UVOD

'Erasmus izmenjave so odlične', je kratek povzetek večine brošur, ljudi, ki o tem govorijo na informativnih dnevih in tudi študentov, ki so jo izkusili. Navsezadnje je bilo o zunanjih učinkih na udeležence po zaključku izmenjave že veliko napisanega; o pozitivnih izkušnjah, pridobljenem znanju in kompetencah ter izboljšanih možnostih za nadaljnjo kariero (Chieffo in Griffiths, 2004; Engel, 2010; Kumpikaite in Duoba, 2013; Nedelcu in Ulrich, 2014). Veliko dosedanje literature se ukvarja z obdobjem pred izmenjavo in med njo ter različnimi dejavniki, ki imajo vpliv na to (Beine, 2014; Brown, 2009; Rosenzweig, 2006; Wells, 2014). Nekatere raziskave so se usmerile tudi v analizo možnosti in primerov, ko mobilnost nima samo pozitivnih posledic, a večinoma iz širših perspektiv turizma ali mobilnosti na splošno (Pocock in McIntosh, 2011; Cohen in Gössling, 2015). Specifična situacija vrnitve z mednarodne izmenjave in učinki tega na socialni in psihološki vsakdanji svet posameznika je manj raziskana. Cilji mojega magistrskega dela so zato poglobljeno raziskati življenje udeležencev izmenjav po vrnitvi domov, ugotoviti, ali so se njihove strategije za obvladovanje vsakdanjega življenja spremenile, in če so se, na kakšne načine. To je smiselno, saj se Erasmus izmenjava navadno prikazuje le kot pozitivna izkušnja, ne tematizira pa se negativnih vidikov, še posebej po vrnitvi domov. Širše gledano bi morda takšna raziskava mladim, ki so se vrnil, pokazala, da v vseh svojih različnih strategijah spopadanja niso sami in nenavadni, tistim, ki pa se na izmenjavo odpravljajo, dala bolj realistično predstavo o obdobju po vrnitvi. Kakor sta v svoji raziskavi o dolgotrajnem potovanju ugotovili že Pocock in McIntosh, ima obdobje vrnitve veliko več skupnega s posameznikom in njegovim življenjskim potekom kot z dejansko fizično vrnitvijo – vprašanje je bolj, kaj so ti ljudje potencialno 'postali' zaradi svoje izkušnje potovanja. (2011, str. 632)

1.1 Umestitev tematike

Sociologija je veda o družbi na sistemski ravni, sociologija vsakdanjega življenja pa o tem, kakšne izvečke glede družbe lahko pridobimo iz življenj več posameznikov. Vsakdanje življenje naj bi bilo iz enega izmed zornih kotov sestavljeno iz dela in prostega časa. Že Lefebvre (1991, str. 33) je trdil, da v današnji družbi potrebujemo odmor ali prelom z vsakdanjim, Cohen in Taylor (1993, str. 43–47) sta to definirala kot pobeg od vsakdanjih vzorcev in rutine, v kar sta vključila tudi počitnice. Veliko literature že opisuje te prelome,

pobege, načine spopadanja z njimi in posledice, a kategorija študijske izmenjave je posebna. Že Hunnicutt je dejal, da so v kontrastu med vsakdanjim življenjem in prostim časom vedno obstajala siva območja, ki jih težko dosodimo v katero izmed teh dveh kategorij. (2007, str. 56) Študijska izmenjava tako ne spada niti v turizem oz. počitnice niti v vsakdanje življenje, zato me bo zanimalo, na kakšen način je ta kategorija drugačna od drugih. Izmenjava, kakršna je Erasmus, zdaj obstaja že več desetletij, njenih udeležencev je bilo do danes že več milijonov. Postala je pomemben del vsakdanjega življenja dobršnega dela družbene skupine študentov, zato tudi vpliva na njihovo nadaljnje življenje. Menim, da je ta vpliv do zdaj raziskan samo na eni ravni, in sicer pridobitveni: raziskuje se, s katerimi objektivnimi pridobitvami se študentje iz te izkušnje vrnejo. Fenomenološko, se pravi na ravni celotne človeške živete izkušnje, pa izkušnja vrnitve ni raziskana. Zato se mi zdi pomembno, da s tem v majhni meri začnem sama.

Moja izhodiščna domneva je, da je študijska izmenjava prelom z vsakdanjim življenjem, ki spremeni ne le življenje na sami izmenjavi, temveč tudi po vrnitvi domov. Raziskovalna vprašanja bodo torej: 1. Na kakšne načine je izkušnja študijske izmenjave spremenila življenje študentov po njihovi vrnitvi? 2. Kakšne strategije so uporabili, da so se prilagodili življenju doma? 3. Če se niso poskušali prilagoditi ali strategije niso bile uspešne, kakšen nov prelom z vsakdanjim življenjem so naredili?

1.2 Struktura naloge

V začetku teoretičnega dela bom definirala in pojasnila relevantne objekte in pojme raziskave – kategorijo populacije, Erasmus izmenjavo, vsakdanje življenje, itd. Nadalje bodo na vrsti različne teorije in konstrukti, povezani z objekti in pojmi, kakor so prelomi, pobege in strategije upravljanja z vsakdanjim življenjem. Posebno poglavje bom namenila pregledu obstoječih relevantnih raziskav o počitnicah, turizmu, mobilnosti in njihovih posledicah. Temu bo sledil empirični del, ki bo na začetku vseboval opis raziskovalnega načrta in metodologije, s katero sem se lotila intervjujev, kako sem prišla do svojega vzorca kategorije, vsebino vprašanj ter način analize empiričnega materiala. Nato bom nanizala izsledke in podobnosti ali razlike v analizi ter naredila sintezo vsega do tedaj. V diskusiji bom povezala teoretični in empirični del, svoje ugotovitve z drugimi in odgovorila na raziskovalna vprašanja. V zaključku bom strnila ideje o izbrani temi, omenila omejitve raziskave in predlagala smernice nadaljnjega raziskovanja.

2 TEORETSKI DEL

2.1 Mladi ali/in študenti kot družbena skupina

Izbrani demografski segment, ki me zanima v raziskavi, so mladi, ali še bolj specifično, študentje. Mladi in študentje imajo kot družbena kategorija svoje značilnosti in problematike, ki se bodo potem navezovale na druge dejavnike v raziskavi, zato jih podrobno opisujem tukaj.

Mladost je socialno nadaljevanje otroštva, ki odmika odraslost na pozneje. V tem obdobju se dogaja veliko socialnega eksperimentiranja s seboj in svetom; je zelo občutljivo obdobje, prostor, kjer se konstruirajo vloge in statusi, predstave o smislih življenja in se na veliko vrednoti dejanja in dosežke drugih. Četudi je mladost še vedno obdobje, polno fantazij, strahov in konstrukcij, morajo mladi svoj svet in življenje izoblikovati sami, saj so prej izoblikovane oblike z modernizacijo postale zastarele. Ker je to obdobje vmesno, postavljeno med trdno opredeljenima otroštvom in odraslostjo, je bilo včasih obravnavano kot labilno in protislovno razvojno obdobje. Zdaj se dojema kot obdobje, ki posameznika izrecno oblikuje in je ključno za življenje in delo odraslega človeka. (Ule, 2008, str. 49–50) Danes se dojemanje mladosti podaljšuje in zajeda v odraslost, saj se klasično konča pri 18., 19. letu in ne preide v odraslost, ampak v podaljšano mladost, ki nekako sovпада z visokošolskim izobraževanjem. Novejša kategorija zadnjih dveh desetletij je predodraslo obdobje od 25. do 29. leta, ki predstavlja prehod v ekonomsko in socialno neodvisnost. (Ule, 2008, str. 126)

Kategorijama otroštva in mladosti danes vladajo tri institucionalne mreže: izobraževalni, zaposlovalni sistem ter sistem prostega časa in kulture. V boju za boljši družbeni položaj se je zavedanje tega, koliko prednosti prinaša izobraževalni in kulturni kapital, ki ga mladi lahko pridobijo v otroštvu in mladosti, v evropskem okolju razširilo na vse generacije in družbene razrede. S tem razlogom so močnejše težnje, da se intenzivno izobraževanje začne že v zgodnjem otroštvu in da se obdobje šolanja vedno bolj podaljšuje. S pritiskom na starše, da je treba otroka izobraziti, se širi tudi ponudba neformalnih izobraževalnih organizacij in zunajšolskih dejavnosti. Dejansko je celotno obdobje mladosti obdobje šolanja, zato najbolj bistveni problemi in pritiski na mlade prihajajo iz te dejavnosti. Ni čudno, da je prvotna značilnost sprememb v odraščanju naraščajoči pritisk na mlade, da pridobijo čim več izobrazbe na čim višji ravni, poleg tega pa tudi visoko kulturno raven, priznanja in nagrade, saj to vendar omogoči napredovanje v družbi in kariero. (Ule in Zidar, 2011, str. 1412–1413) Čas šolanja je

za mladostnike, njihovo energijo in čas, vedno bolj obremenilen, saj zahteva od njih, da vedno več delajo, bolj zahtevno in bolj tekmovalno – skoraj tako, kot da bi bili že v delovnem svetu. (Ule, 2008, str. 102) Dokončno status posamezniku določi sistem zaposlovanja, ampak imajo izobraževalni rezultati na to velik vpliv. Za družbeni status mladostnika so bistvene njegove ocene in ocene, ki jim o njihovih življenjskih možnostih da okolje. (Ule, 2008, str. 136)

V evropskem prostoru se kaže močna norma nadaljevanja študija na visokošolskih ustanovah, kar izhaja iz prepričanja, da formalna izobrazba mlade najboljše pripravi za delo. Bistveni družbeni spremembi, ki vplivata na položaj mladih, sta podaljševanje študija in kriza neoliberalne ekonomije; prvo vodi v njihovo daljšo ekonomsko in socialno odvisnost, druga pa zožuje njihove zaposlitvene možnosti. Status in profil študentske mladine v današnjem času je torej tak, da je študij njihov način življenja. Prihodnost je zanje nejasna in problematična, zato se oklepajo sedanosti in ohranjajo študentski slog življenja, dokler le lahko. Povsod po Evropi je opazen proces podaljšane odvisnosti od staršev, pa ne samo materialne. Podatki iz raziskave o mladih specifično za Slovenijo kažejo, da jim prehod na univerzitetni študij danes pomeni predvsem del podaljšane mladosti, ki ga dojemajo kot samoumevnega, kot svojo pravico in pozitivno možnost v življenju. Študij zanje ni več priložnost, povezana z močno lastno željo. (Ule, Tivadar in Živoder. 2011, str. 19–20)

Ule v svojem delu o mladih piše tudi o njihovem obvladovanju problemskih situacij. Po njeno so različni ljudje različno občutljivi na enake situacije, njihovo obvladovanje pa je odvisno od življenjske zgodbe in psihofizične kondicije posameznika. Pri tem se zanašajo tako na socialne izvore pomoči, kot so socialne mreže, družina in prijatelji; kot tudi psihološke, ki se nanašajo na lastnosti samospoštovanja ter odsotnost samopodcenjevanja. Strategije premagovanja težav so lahko tudi čisto individualne, saj imajo slogi takšnega premagovanja malo skupnih točk, ki bi veljale za vse. Večina sloga po njenih besedah tudi nima in prilagaja strategije svojim razmeram v življenju. (2008, str. 110–111)

Sodobne družbe torej zahtevajo vedenjska in psihološka prilagajanja mladih, ki se ne skladajo s pogoji zanje. Zahtevajo, da mladi izbirajo in prevzamejo odgovornost za te izbire že zelo zgodaj, čeprav se hkrati dlje časa izobražujejo in so dlje časa ekonomsko odvisni. Vsa ta izobrazba ne vodi do zaposlitve, zato ni čudno, da mladi izgubijo voljo in vztrajajo v tem procesu samo zato, ker se zdi, da druge možnosti ni. (Ule in drugi, 2011, str. 20) Temu lahko

sledi izguba zaupanja v to, da je svet racionalen, saj je tudi z ustrezno pripravo, vzgojo in šolanjem njihov položaj negotov. Zato podatki kažejo na njihovo splošno demoralizacijo glede življenja, za katero so značilni nizko samospoštovanje, nemoč, nedoločeni strahovi o prihodnosti in tesnobno temeljno razpoloženje. (Ule, 2008, str. 104) Razlike v odzivanju mladih na negotovosti in stiske, ki pridejo s problemi, se da pojasniti z različnimi ravnmi psihosocialne odpornosti – nekaterim to pomeni izziv, druge spravlja v obup. Mladi na razvojne naloge tako odgovarjajo s predelovanjem realnosti, ali subjektivnim – premislek in refleksija o počutju, možnostih, smislu življenja, osvajanje načel in pogleda na svet – ali s posegi v svet okoli sebe. (Ule, 2008, str. 112–114) Mladi morajo biti torej razumljeni kot strokovnjaki v tem, da se spopadajo in živijo z negotovostjo. (Ule in Zidar, 2011, str. 1425)

Če bi morala njihovo problematiko povzeti v eni povedi, bi bila to naslednja: „Za mlade kombinacija pritiskov k individualni odgovornosti, ki je mehanizem discipliniranja na eni strani in izkušnje dejanske nemoči in ranljivosti na drugi, proizvaja močne občutke vsenavzočnosti tveganj in nevarnosti.“ (Ule, 2008, str. 209)

2.1.1 Mladi odrasli

Ule je družbeno skupino mladih razdelila na podskupine, izmed katerih so za mojo nalogo pomembni prav mladi odrasli ali tisti v predodraslem obdobju. Po njeno so značilnosti mladih odraslih naslednje: intenzivno raziskovanje identitet, nestabilnost in spremembe v bivalnih razmerah, odnosih, izobraževanju in delu; osrediščenost nase oz. samouresničitev, intenziven občutek vmesnosti med mladostjo in odraslostjo ter spreminjanje življenja. Nadalje trdi, da se poglobljena kriza identitete seli v to obdobje. Klasična adolescenca dijakov in podaljšana študentov sta postali kar stabilni življenjski obdobji, saj sta vezani na izpolnjevanje zahtev izobraževalnega sistema. Dijaki in študenti naj bi imeli manj problemov s prehodi in odločitvami, šele ko pridejo v obdobje mladih odraslih, začnejo razreševati temeljna vprašanja identitete. Prav tako mladi odraslosti več ne identificirajo samo z objektivnimi kazalniki, kot so zaključek šolanja ali zaposlitev, ampak tudi s subjektivnimi pogoji – da se 'počutijo' odrasle. Ekonomska odvisnost je še vedno pomembna ovira za vstop v odraslost, neodvisnost od doma je ključna za občutek mladih, da so odrasli. (Ule, 2008, str. 236–244)

2.2 Refleksivnost sebstva v postmoderni in življenjski potek

Za kakršnokoli analizo človeške izkušnje v današnjem času je temeljnega pomena koncept jaza

ali sebstva. Kakor povezavo jaz identiteta ali identiteto sebstva tematizira Giddens, ta ni nekaj stalnega, trdnega, ampak je vezana na reflektivno zavedanje samega sebe. Ni podana, ampak jo posameznik rutinsko ustvarja in vzdržuje z reflektivnimi dejavnostmi. Identiteta jaza ni niti posebna značajska poteza niti njihov skupek, je kako „posameznik v smislu lastne biografije reflektivno razumeva svoj jaz“. (Giddens, 1991, str. 53) Identiteta jaza je ambivalentna, hkrati krhka in trdna. Krhka v smislu, da je biografija posameznika le ena izmed mnogih potencialnih zgodb, ki jih lahko pove o razvoju svojega jaza, in močna, ker posameznik občutek sebstva pogosto drži na zadosti varen način, da lahko preživi večje pritiske in premike, ki jim je podvržen. (Giddens, 1991, str. 55)

Takšno dojemanje je neločljivo povezano z modernim zgodovinskim obdobjem. Giddens pravi, da se v tej dobi skozi procese preobrazbe časa in prostora ter razpletanja mehanizmov institucij družbeno življenje pomika stran od poprej vzpostavljenih dojemanj in praks. To je kontekst, v katerem se dandanes nahaja vseprisotna reflektivnost ali dovtetnost družbenih aktivnosti za kronično revizijo v luči novih informacij in znanja. Premiki v posameznikovem življenju so bili v tradicionalnih kulturah ritualizirani v obredih prehoda, ki so bili določeni in jasni, v moderni dobi mora biti spremenjeni jaz raziskovan in zgrajen kot del reflektivnega procesa povezovanja osebne in družbene spremembe. V moderni dobi torej zaščitnega okvira male skupnosti in tradicije ni več, zato posameznik tudi nima več občutka varnosti in psihološke podpore, ki naj bi ga imel v bolj tradicionalnih okoljih. Posledica tega naj bi bil porast terapije in raznolikega svetovanja, ki je nadomestilo spovednico. (Giddens, 2002, str. 20–34)

Giddens je terapevtske diskurze o jazu in sebstvu uporabil za oris elementov modernega koncepta sebstva. Strnjen se bere takole: je reflektivni projekt, za katerega je vsak odgovoren sam – pomeni, da se samoaktualizira –, ima potek razvoja iz preteklosti v pričakovano prihodnost ter vidi življenjski potek kot sosledje prehodov, proces je nenehen, zahteva narativo, zgodbo samega sebe oz. avtobiografijo, zahteva vzpostavitev časa zase ter ravnotežja med priložnostmi in tveganji, zelo pomembna pa je tudi avtentičnost ali razumevanje in zvestoba do samega sebe. Ti diskurzi, četudi nepopolni in nezadostni, za Giddensa označujejo nekaj resničnega o jazu in identiteti sebstva v svetu pozne moderne, saj je reflektivnost tudi značilnost te dobe. Temeljni sestavni del vsakdana za dejavnosti jaza je namreč izbira, ki je iz relativno določenih kanalov, v katerih je bilo urejeno življenje v tradicionalnih časih, prešla v kompleksno raznolikost. Pozna moderna doba ne ponuja temeljev, s katerimi bi si pomagali ob

izbiri možnosti, česar posledica je postal primat življenjskih slogov – skupin praks, ki jih posameznik sprejme, ker podajajo materialno obliko identitetni zgodbi. Posameznik je v izbor prisiljen, ker nima možnosti, da ne izbere. Življenjski slog nakazuje pluralnost možnosti in se ne prenaša naprej, ampak posvoji. (Giddens, 2002, str. 75–81)

Podrobneje o življenjskem poteku piše Ule. Koncept življenjskega poteka je to, da celotni prostor, v katerem poteka naše življenje, časovno organiziramo; je pot posameznice ali posameznika skozi cikel življenja od rojstva do smrti. V odseku o vsakdanjem življenju sem omenila prelome, življenjski poteki pa imajo prehode. Ti povezujejo različna obdobja cikla življenja, v njih se razvijajo naše življenjske perspektive in so bistvena referenčna točka za načrtovanje življenjske poti. Potek življenja je hkrati nosilec in rezultat družbenih sprememb, ki skupaj z modernizacijo vpliva na to, kako dojemamo pojem življenjskega poteka v sodobnosti. (Ule, 2014, str. 311–312) Tukaj Ule pri vzpostavitvi razlike med delom in prostim časom omenja vlogo individualizacije, ki nam jo je skupaj s pojmom izbire prinesla pozna moderna.

2.3 Individualizacija

Beck in Beck-Gernsheim v svojem delu o individualizaciji pojem opisujeta kot koncept, ki vsebuje skupek družbenih razvojov in izkušenj, za katera sta značilna dva pomena. Prvi pomen se nanaša na razpadanje družbenih oblik, kot so razred, družbeni status, spol, družina, soseska. Drugi pomen pa je ta, da so v moderni družbi posamezniku vsiljene nove zahteve, nadzori in omejitve, saj so ljudje vezani v novo mrežo predpisov in pogojev skozi trg dela, institucije in socialno državo. Nova značilnost teh predpisov in smernic je ta, da si jih morajo posamezniki priskrbeti in v svoje življenje dejavno vključiti sami. Namesto strogih omejitev in prepovedi tradicionalne družbe so ljudje soočeni s ponudbami storitev trga in spodbud države; zdaj jih morajo sami poiskati, si jih izbrati in delati za to, da jih pridobijo. Zunanji okviri družine in družbenih razredov so prej regulirali vse priložnosti, nevarnosti in negotovosti, zdaj morajo s tem znati upravljati sami. Tako so iz normalne biografije prešli v izbirno, refleksivno ali 'naredi si sam' biografijo, ki je polna tveganj in ogroženosti. Avtorja zato trdita, da proces individualizacije ni družbeni pogoj, do katerega bi posamezniki prišli s svobodno odločitvijo. V osebnem življenju so spodbujeni k produkciji in samooblikovanju ne le lastne biografije, ampak tudi socialnih vezi in mrež, v čemer se morajo vseskozi prilagajati pogojem trga dela,

izobraževalnega sistema in socialne države. Še ena izmed odločujočih značilnosti individualizacije je torej, da ne le omogoča, ampak od ljudi zahteva aktivnost. Treba se je nenehno organizirati, improvizirati, si postavljati cilje, prepoznavati ovire, prenašati poraze in ob padcu poskušati z novimi začetki. V tem svetu naj bi se ljudje izkazali kot sposobni igralci, za kar potrebujejo žilavost, prožnost in frustracijsko toleranco. (Beck in Beck-Gernsheim, 2002, str. 2–4)

Ule navaja, da so trije poglavitni družbenostrukturni procesi individualizacije naslednji:

- povečanje izobrazbenih možnosti in posledično razvoj novih socialnih, kulturnih pristojnosti in kapitalov
- povečanje družbene in prostorske mobilnosti prebivalstva, povezane s spremembami v poklicni strukturi, z razširitvijo dejavnosti servisa in storitev, intenzivno urbanizacijo in vse večjo udeleženo žensk na trgu dela;
- povečanje refleksije in načrtovanja lastnih življenjskih poti in možnosti, dvom o vseh tradicionalnih vrednotah in življenjskih poteh, iskanje odgovorov na življenjska vprašanja, ki jih iščemo sami. (Ule, 2014, str. 312–313)

Proces individualizacije tako postavlja širši okvir pritisku na smotrno porabo časa. V okviru trga dela so posamezniki prisiljeni k individualnemu, osebnemu slogu življenja, dela, učenja in se morajo nenehno potrjevati kot 'izvirne, kreativne osebe', kot 'fleksibilni'. Družbene determinante se v tem procesu izkažejo kot spremenljivke, ki jih posameznik s svojimi željami in pričakovanji lahko izkoristi ali pa ne. Individualizacija je torej protisloven družbeni proces, ki po eni strani ponuja možnost osvobajanja od tradicionalnih vezi in odvisnosti, po drugi pa morda še hujše odvisnosti od nevidnih zahtev trgov dela, znanja ter identitet. (Ule, 2014, str. 313–315) Beck in Beck-Gernsheim pišeta tudi o novih vrednotnih orientacijah, ki naj bi jih individualizacija prinesla, čeprav je priljubljeno tožiti nad upadom vrednot in nevhaležni mladi generaciji, ki jih avtorja poimenujeta kot otroke svobode. Po njuno še zdaleč ni res, da se vrednote krhajo, samo spreminjajo se: za mlade je zdaj bolj kot vse materialno pomembno nematerialno. Veliko pomembnejše kot večji dohodek in karierni uspeh namreč pripisujejo prav nadzoru nad tem, kaj počnejo v svojem času. Boj za razdelitev redkih nematerialnih dobrin zdaj spodkopava tistega za materialne, saj imajo počitek, prosti čas, ljubezen do pustolovščin in zaveze, ki si jih mladi določijo sami, večji pomen kot kadarkoli prej. (Beck in Beck-Gernsheim, 2002, str. 160–161) Živimo torej v individualiziranem času, kjer zaradi njegovih pritiskov

odlašamo s prehodi, še posebej iz mladosti v odraslost, in si želimo prelomov s hitrim, produktivnim in aktivnim vsakdanjim življenjem.

2.4 Vsakdanje življenje in prosti čas

Že Lefebvre se je v svoji Kritiki vsakdanjega življenja spraševal, kaj koncept vsakdanjega življenja sploh vsebuje. Ga najdemo v delu ali prostem času? Ali morda v družinskem življenju? Na prvo žogo je odgovor očiten, in sicer da gre za skupek vseh treh elementov, da lahko le enotnost med njimi določa konkretnega posameznika. Pa vseeno to ne razloži vsega, za primer: prostočasne aktivnosti so tisti prostor, v katerem vsakdan kritiziramo, čeprav so obenem neločljiv del tega vsakdana. Koncepta prostega časa ne moremo ločiti od dela, oba sestavljata eno enoto; vsak si skuša programirati čas, ki ga ima na voljo, glede na svoje delo – kaj to je in kaj ni. Ko se je zgodovinsko začel vzpostavljati koncept individualnosti, se je začel koncept dela fragmentirati in s tem se je vzpostavila razlika med človekom kot 'človekom' in tistim, ki dela. Tako družinsko življenje kot prosti čas sta se ločila od produktivne dejavnosti. (Lefebvre, 1991, str. 29–31)

Nadalje Lefebvre izpostavi koncept odmora in preloma z vsakdanom, ki je postal v današnji kapitalistični meščanski družbi nujnost. Po njegovo mora za množico ljudi prosti čas narediti prelom z vsakdanjim, pa naj je pravi ali naj bo tako samo videti; ne samo z delom, ampak tudi z vsakodnevnim družinskim življenjem. Prosti čas postane distrakcija, prinesiti mora osvoboditev od skrbi in obveznosti, ne pa novih obveznosti. (1991, str. 33) Podal je tudi dober povzetek kontradiktorne narave vsakdanjosti: „Delamo torej zato, da si zaslužimo naš prosti čas, prosti čas pa ima en sam pomen: da zbežimo od dela. Začarani krog.“ (Lefebvre, 1991, str. 40) Temu pritrjuje tudi Hunnicutt, ki pravi, da je prvotni in morda edini način, s katerim se je prosti čas dosledno identificiral skozi zgodovino, v nasprotju z delom. Po njegovo sta bila čez čas tudi vrednotena različno, večinoma tako, da je en koncept vreden več in drugi manj. (2007, str. 56) To je razvidno v pospešenem tempu modernega življenja, ko se je kontrast med dejavnostjo in nedejavnostjo, katerega kombinacija ustvari vsakdanji ritem, razvil v t. i. 'kulturno aritmijo'. Za zahodne družbe je namreč čas veliko vreden in bi moral biti napolnjen z dejavnostjo; je organiziran, merjen in postavljen v urnike. V takšnem ozračju je lahko 'delanje ničesar' ali pavziranje zavrženo kot potrata časa. (Brisset in Snow v Stein, 2012, str. 335–336)

Ta pritisk občutijo tudi mladi, saj se tudi mladostniku čas razdeli na delovni čas (preživet v šoli, čas za učenje in pripravo na šolo) in prosti čas. V slednjem se lahko sprostijo, namenijo ga druženju in vzdrževanju socialnih mrež, ukvarjanju z dejavnostmi, ki sproščajo, razvedrijo, zabavajo in ponujajo socialno in osebno izpolnitev. Za mlade ima ta čas še posebej pomembno lastnost, saj se v tem času nadzor nad njimi zmanjša. (Ule, 2008, str. 102–103) Po drugi strani Sivan meni, da sta pojma izobraževanja in prostega časa samo na pogled kontradiktorna, saj prvi pojem povezujemo s formalnim načinom učenja v šoli. Trdi, da obstaja tudi veliko neformalnega izobraževanja, ki se opravlja kjerkoli in ga lahko umestimo v domeno prostega časa. (Sivan, 2007, str. 433) Koncept izobraževanja je res večplasten, večpomenski, a kakor sem zapisala že v razdelku o mladih, je dandanašnji lahko neformalno izobraževanje tudi neke vrste prisila. Zaključim lahko s tem, da je prosti čas izjemen primer nove družbene potrebe, katerega je družbena organizacija s ponudbo različnih sredstev za zadovoljitev usmerila, izostrila, premaknila in spremenila. (Lefebvre, 1991, str. 32)

2.5 Prelomi in pobegi iz vsakdanjega življenja

Dober začetek v območje pobegov se mi zdi malo daljša in kar temačna Lefebvrejeva misel: „Iz vsakdanjosti ne moremo stopiti ven. Fantastično lahko obstaja naprej le še v fikciji in v iluzijah, ki si jih ljudje delimo. Ni pobega. Vseeno si želimo imeti iluzijo pobega toliko blizu sebe, kot je možno. Iluzija, ki ni popolnoma iluzorna, ampak ki predstavlja tako očiten kot resničen 'svet' (resničnost videzov in navidezno realnost), precej drugačen od vsakdanjega sveta, vendar v isti sapi tako odprt in skrbno vtkan v vsakdanjost, kot je to možno.“ (Lefebvre, 1991, str. 40) Veliko sta o tem napisala tudi Stanley Cohen in Laurie Taylor v svoji monografiji, ki sta jo naslovlila Poskusi pobegov in v njej razpravljala o teoriji in praksi upora proti vsakdanjemu življenju.

Našo raven zadovoljstva ali nezadovoljstva z vsakdanjim življenjem ljudje vseskozi ocenjujemo. Naši dnevi so označeni z izrazi prvega in drugega, posejani z občutki izpoljenosti in frustracije, navdušenja in resignacije. Življenje v moderni družbi nas vključuje v 'delo za realnost' in v 'delo za identiteto'. Veliko resničnosti vsakodnevnega življenja je predstavljenega v strukturirani obliki, podane so nam v pojmu bistvene realnosti. Glavni vir naših tesnob najdemo prav v posebni naravi napetosti, ki v zavesti nastaja med našim občutkom bistvene realnosti in tem, kako pojmujeemo svoje identitete. (Cohen in Taylor, 1992, str. 31–42) Bistvena

realnost je svet urnikov, rutin, dolžnosti, odgovornosti, trdno določenih časov in krajev, zato bi ji tako radi pobegnili. Realnost, iz katere kujemo načrte, taktike in strategije za pobeg, je realnost zahodne moderne družbe. Prisotnost bistvene realnosti je za Cohena in Taylorjevo tako množična, da je delo za identiteto postalo skoraj obupano, saj se na vse možne, izvirne in kompleksne načine skušamo izviti krepljem te realnosti. Za nekatere je dovolj, če delo za to ne zahteva več kot premik v zavesti, drugi delajo za to z novim obnašanjem, lokacijami in partnerji, tretji pa se umikajo v fantazijo in domišljijo. Ljudje se proti realnosti redko bojujejo odkrito in načrtovano, kakor v bitkah – oblika tega so bolj prekinitve v življenjskem toku, premori, občasni prelomi, uvidi in pogledi v druge realnosti. (Cohen in Taylor, 1992, str. 43–45)

Iščemo območja, kjer ne izkusimo prej omenjenih napetosti: svobodno območje je torej kraj, kjer lahko udejanjimo svoje fantazije, oziroma kjer dejanje ne potrebuje zunanje fantazije. Ta svobodna območja so nabor različnih koščkov življenja: od zbiranja znamk do obiskovanja psihoanalize, od potovanja z agencijo do potovanja uma na drogah, od igranja rulete do tega, da se pridružijo komuni. Vsi pa imajo skupen namen pobega, ker so poti ven; poleg tega si delijo tudi posebno nasprotje med znanim in neznanim, varnim in nevarnim, inovativnim in konvencionalnim. Koščki, ki so na voljo na trgu, so nam trženi s konceptom tveganja: če greste na to potovanje, če stavite na to ali pogoltnete to tableto, se vam lahko zgodi nekaj nenavadnega. Vaše življenje se lahko spremeni ob nenadnem odkritju nove kulture na počitnicah, ob prehodu iz reveža v bogataša, ko vaša stava slavi dobitok, ob um osvobajajočem odkritju vašega pravega jaza po zaužitju kemikalije. (Cohen in Taylor, 1992, str. 113–114)

Kakor je na začetku že jasno povezal Lefebvre, tudi Cohen in Taylor menita, da se moramo naučiti, da so naša začasno raztegnjena svobodna območja samo 'ekscesi', 'zbodljaji vzburljenja', 'nora kratkočasja', 'pobegi'. Niso znaki na poti do neke alternativne realnosti – kakorkoli nas potolažijo, so še vedno samo razdrobljene lastnosti vsakodnevnega življenja. (1992, str. 156)

2.6 Počitnice in turizem

Nadaljujoč s to mislijo, so počitnice tudi sestavni del vsakdanjega življenja, čeprav so hkrati postavljene stran. Hkrati so odmor, kjer so družbeni predpisi obrnjeni, in tudi konformni do normativnih konvencij pogostosti in trajanja – s tem postanejo sprejemljivi za družbo. Definirane so glede na svoje časovne značilnosti, saj so kratke in postavljene zunaj navadnega

ritma vsakdanjega življenja. (Stein, 2012, str. 336) Cohen in Taylor podobno trdita, da so prav počitnice najbolj konvencionalna 'pot ven' oziroma pobeg, ki jo ponuja naša družba. V trajanju počitnic lahko omejitve sprostimo ali zavrnemo, identitete se izmuznejo ali izginejo; počitnice postanejo kraj, kjer se čutimo pomlajene ali celo spremenjene. Tudi onadva omenjata kratkost, za njiju so institucionalizirana postavitve za začasno ekskurzijo stran od domene bistvene realnosti. (1992, str. 131)

Počitnice so pa seveda družbena praksa, ki jo tržno obdeluje gospodarska panoga turizma. Svetovna turistična organizacija, agencija Organizacije združenih narodov, definira turizem kot „družben, kulturni in ekonomski fenomen, ki pomeni premikanje ljudi v države in kraje zunaj njihovega običajnega okolja iz osebnih ali poslovnih/poklicnih razlogov“. Popotnik je po drugi strani kdorkoli, ki se premika med različnimi geografskimi lokacijami, s kakršnimkoli namenom in trajanjem. Turizem je tako podskupina potovanja, ker so turisti poseben tip popotnikov – so t. i. 'obiskovalci', ki se delijo na turiste (obiskovalci, ki prenočijo) in dnevne obiskovalce ali izletnike. Potujejo do neke glavne destinacije za manj kot leto dni in ne gredo tja iz razlogov zaposlitve. (UNWTO, 2017a) Za Rojeka in Urryja so takšne definicije težavne, saj po njunem ignorirajo dojetje obiskovalcev in pomena, ki jih bivanjem pripisujejo; poleg tega zanje sama kategorija turizma vsebuje več družbenih praks. (1997, str. 2) To razmišljanje je verjetno smiselno, saj so leta 2016 po svetu našli 1,2 milijarde mednarodnih turističnih prihodov in vsi ti ljudje zagotovo ne počnejo vsega na enak način. Vsakoletna rast sektorja turizma je nadpovprečno visoka že sedem let zapored in trendi napovedujejo, da bo turistov leta 2030 že 1,8 milijarde. (UNWTO, 2017b)

Vsi se s pojmovanjem, da so počitnice ali turizem samo pobeg ali prelom z vsakodnevnim, in da je današnji turist samo pasiven subjekt, ne strinjajo. Adrian Franklin razloži to s tem, da se je turizem od prejšnjega obdobja, ko je bil ritual obnove in potrditve družbenega reda, do zdaj spremenil. Moderni turist naj bi se ukvarjal z ustvarjanjem samega sebe, z raziskovanjem modernega sveta in raziskovanjem možnosti tega, kaj lahko v njem postaneš. Za razliko od konservativnega družbenega reda, ki je povzdigoval tradicijo, moderni svet ne ponuja nekih pravih omejitev ali fiksnih družbenih vlog in statusov, tako da je turizem dobra podlaga za raziskovanje. To so performativne in fenomenološke dimenzije tega pojava, saj naj bi posamezniku odpiral prostore preizkušanja in sprememb. Na turistično izkušnjo vpliva človek s svojo zgodovino, identiteto in izkušnjami in s tem prispeva k novim pomenom in izkušnjam,

ki jih pridobi. Na drugi strani izkušnja seveda tudi vpliva na človeka, ki vedno prinese domov tudi kaj bolj neotipljivega, kot so spominki. Za Franklina je dober primer tega način, na katerega je turizem proizvedel bolj globalno svetovljanski okus za hrano. Hrano, ki jo jemo na počitnicah, povezujemo z eksotičnim in prijetnim in potem lahko v teh zadovoljstvih spet uživamo kot v spominkih, ko smo spet doma. (Franklin, 2007, str. 393–397) Eden izmed učinkov takšnih izkušenj je tudi skupnost, saj mednarodni turizem na različne načine poveže ljudi iz različnih držav. Posebna in osebna narava teh srečanj je tisto, kar prinese več kot samo informacije in znanje: pridobi namreč kratko- ali dolgotrajna prijateljstva, romance, izmenjana obiske in dopisovanje. (Franklin, 2007, str. 400)

Seveda pojma pobega in raziskovanje samega sebe nista nujno v nasprotju. Metafora fizičnega potovanja kot potovanja, kjer spoznamo samega sebe, je zelo razširjena v naši kulturi, tako romarji kot iskanci duhovnega razsvetljenja se selijo v nove pokrajine, da bi ta cilj dosegli. Počitnice so manjša replika močnih simbolnih in alegoričnih sporočil okoli preselitve v novo deželo, sporočila velikega pobega naše kulture, ki jih najdemo v religijah, folklori, umetnosti in množični kulturi. (Cohen in Taylor, 1992, str. 131)

Ravno zato je turizem tako privlačen in se lahko preobrazi v slog življenja. V modernem času, ko imamo možnost biti vedno bliže tako fizično z mnogo lažjim in cenejšim potovanjem kot kdajkoli prej, kot v prenesenem pomenu po vedno bolj razvitih tehnologijah za komuniciranje, so se tudi koncepti počitnic in turizma spremenili. Meje med tema konceptoma v domeni prostega časa in potovanjem zaradi dela so se zbrisale, zato je tu priročen nekako vmesni koncept mobilnosti, ki zajema veliko družbenih praks. Tudi meje med mobilnostjo in migracijo so postale prepustne; podaljšane epizode turističnih izkušenj ali začasne mobilnosti se za današnje popotnike zabrišejo v pojmovanje geografske migracije. To tanko črto med turizmom in migracijo bi lahko bolje opredelili kot mobilnostni življenjski slog, ki se od začasne mobilnosti razlikuje v tem, da je tekoči proces in da čez čas postane vsakodnevna praksa. To se lahko razvije tudi v migracijski življenjski slog, ki po navadi odraža oblike trajne in sezone premestitve zaradi življenjskega sloga. (Cohen, Duncan in Thulemark, 2015, str. 158–160)

2.7 Mobilnost: koncepti, teorije in študije

2.7.1 Zunanji dejavniki in posledice študijske mobilnosti mladih

Globalizacija višje izobrazbe se je v zadnjih 40 letih z mobilnostjo študentov zelo razširila. V obdobju med 1975 in 2008 se je število teh migracij štirikrat povečalo in mednarodni študentje so kategorija migrantov, ki je najhitreje narasla. (Beine, Noël in Ragot, 2014, str. 40) Študentska mobilnost je nadpomenka, nekakšen dežnik različnih terminov, saj v sebi skriva število povezanih procesov, katerim posledica je izobrazba v tuji državi – tu velja izpostaviti tako mobilnost programov izmenjav kot takšno, s katero gredo študenti pridobiti celo stopnjo izobrazbe nekam drugam. (Wells, 2014, str. 21)

Takšnih mobilnosti se je seveda dotaknilo ogromno raziskav, ki v tem delu temeljijo na instrumentalnih in zunanjih razlogih ter posledicah globalnega študentovanja. Če začnem s popolnoma ekonomistično naravnano logiko, je Rosenzweigova raziskava osredotočena na tok študentov iz držav v razvoju v razvite države, predvsem Združene države Amerike (ZDA), saj veliko izobraženih delavcev iz prvih držav pridobi svoje usposabljanje v drugih. Izpostavi, da je študentska migracija ena največjih in najmanj reguliranih kategorij imigracijskih tokov v ZDA in drugih zahodnih državah in da v tem okviru obstajata dva modela: šolsko zavezan in migracijski. Model, zavezan šoli, uporabljajo študenti iz tistih držav, kjer imajo malo priložnosti za kakovostno šolanje, a bi hkrati pridobili visok donos od boljše izobrazbe. Zato iščejo usposabljanje v ZDA in drugje s končnim ciljem, da se vrnejo domov in požanjejo nagrade prej omenjenih visokih donosov. Migracijski model pa predlaga, da je želja po študiju na tujem sredstvo tega, da posamezniki lahko vstopijo in tudi ostanejo v tuji državi, saj imajo doma nizke donose na izobrazbo. V tem modelu študenti preprosto bežijo pred nizkimi dohodki doma in iščejo višje. (Rosenzweig, 2006, str. 87)

Raziskava med amerškimi študenti Univerze v Delawaru, ki so šli na kratkotrajno izobraževanje v tujino (čeprav je to trajalo samo par tednov), kaže na povečanje samozavesti v medkulturni osveščenosti in uporabnih znanjih v primerjavi s študenti, ki na tuje niso šli. Pri prvih se je izkazalo tudi, da so se udeleževali več mednarodnih dejavnosti in da so o svojem učenju govorili v širših in bolj neakademiških okvirih kot njihovi kolegi doma. (Chieffo in Griffiths, 2004, str. 175) Potem je tu še raziskava, opravljena z mednarodnimi študenti med njihovim študijem na Univerzi v Bukarešti. Z vidika pričakovanj študentov je pomembno, da mednarodni programi odpirajo boljše priložnosti v izobraževanju in povečujejo zaposljivost.

Do teh pozitivnih učinkov naj bi prišlo zaradi izboljšanih komunikacijskih spretnosti, avtonomije, izpostavitvi medkulturnim izkušnjam in izzivom, ki jih prinaša drugačna realnost. Študenti so poročali tudi o splošnih izzivih, povezanih z mobilnostjo: prilagajanje drugačnemu jeziku in kontekstu, težave pri nastanitvi in prevozu ter osebni izzivi, kot so razmerja na daljavo in pogrešanje stvari od doma. (Nedelcu in Ulrich, 2014, str. 95–96) V analizi znanstvene literature so v ospredje postavljeni trije tipi jedrnih sposobnosti, ki jih pridobijo mednarodni študentje: akademsko znanje in spretnosti, kulturna osveščenost in izraz ter socialne in državljanske sposobnosti. Kumpikaite in Duoba sta raziskovala, na kakšne načine se te sposobnosti razvijajo z obdobjem študija litvanskih študentov na tujem. Ugotovila sta, da najbolj razvijajo socialne in državljanske sposobnosti in da akademske spretnosti skupaj z razvojem v tujem jeziku na koncu niso tako pomembne, kot so študenti menili, preden so šli na tuje. (2013, str. 833) Tudi raziskave, opravljene med Erasmus študenti nekaj let po njihovi izmenjavi, kažejo na vsesplošno pozitivno oceno izkušnje. Ob prihodu nazaj večina ocenjuje svoje sposobnosti višje, kot preden so šli, in to ne samo mednarodnih ali medkulturnih, ampak tudi znanje in spretnosti, ki so vezane na študij. (Engel, 2010, str. 12)

King in Ruiz-Gelices sta v svojem razmišljanju o študentskih migracijah povezala odločitve za mobilnost s prej omenjenim konceptom individualizacije, saj vidita subvencije za potovanja, npr. Erasmus štipendijo, kot eno izmed 'spodbud k dejavnosti', ki jih omenjata Beck in Beck-Gernsheim. S tem bi si študent z geografsko mobilnostjo svojo biografijo obogatil in bi postala 'izbirna' ali 'naredil sem si jo sam'. King in Ruiz-Gelices ob tem navajata tudi Murphy-Lejeuneov koncept 'mobilnostnega kapitala', ki ga mobilni študent v svojem življenju lahko uporablja za osebni, socialni ali karierni razvoj. S pomočjo tega kapitala se lahko predstavljajo kot 'migrantska elita', s čimer lahko izstopajo in se razlikujejo od tradicionalnih, nemobilnih študentov. (2012, str. 265) S preselitvijo v tujo državo in s tem tujo kulturo v strateškem obdobju svojega osebnega razvoja študenti začnejo graditi svoj individualni projekt življenja. Njihova migracija je torej del življenjske poti, ki visoko vrednoti osebne in odprte jezikoslovne ter medkulturne spretnosti. V raziskavi študentov Univerze v Sussexu iz Združenega kraljestva sta King in Ruiz-Gelices našla prepričljive dokaze, da njihovo 'leto na tujem' služi kot testni poskus za prihodnje geografske premike, še posebej v državo, kjer so 'leto na tujem' preživel. (2003, str. 246)

Tudi Tremblay je v članku raziskovala povezavo med akademsko mobilnostjo in migracijami. Po njeno je razvidno, kako so lahko študentske mobilnosti predhodnik kasnejših migracij kvalificiranih delavcev; po tej poti je izbira države študiranja lahko prvi korak dolgotrajnejše strategije kasnejše migracije. Temu pripomorejo tudi imigracijske politike v državah, ki so glavne destinacije za študente, ki so jih popravili na način, s katerim imajo kvalificirani delavci lažji dostop do dovoljenj za bivanje. Večina teh držav je oblikovala posebne sheme, ki favorizirajo nekdanje študente v procesu izbora morebitnih imigrantov. Tremblay trdi, da je študij na tujem iz več razlogov dober tudi za države, ki študente pošiljajo tja. Ne strinja se namreč s tezo, da je za mednarodno mobilnost vrhunsko kvalificiranih posameznikov značilen samo beg možganov, saj dokazi kažejo, da je narava pojava spremenljiva. Bolj kot stalna emigracija je za takšno mobilnost torej značilen krožni tok človeškega kapitala ali 'cirkulacija možganov' med državama izvora in destinacije. (Tremblay, 2005, str. 205–225)

Zato je pregled vse literature na področju mednarodne študijske mobilnosti (v prihodnje MŠM) lahko tako pomemben. Pred štirimi leti ga je opravila Anna Wells in prišla do več različnih ugotovitev. Prva je, da je večina raziskav koncentriranih na področju študij migracij. Njihovo stališče se veliko ukvarja z dejavniki potega in potiska: prvi so povezani z željo študentov, da se preselijo na tuje, drugi so pa povezani z željo, da zapustijo domače države. MŠM se rad povezuje s človeškim kapitalom, kjer so mobilni študentje, ki se preselijo v države gostiteljice, videni kot visoko spretni migranti in prinašalci človeškega kapitala. Vsi ti pristopi pa so, opozarja Wells, osredotočeni samo na zunanje ali makro pritiske, ki vplivajo na mobilne študente in ignorirajo individualne motivacije. Ugotavlja tudi, da v zadnjem času k raziskavam o MŠM prispevajo s področij izobraževanja, sociologije, psihologije in celo turizma, kar je dobro za interdisciplinarni dialog in analizo ter primerjave med različnimi ugotovitvami. (Wells, 2014, str. 21–23)

2.7.2 Pomen socialne mreže in komunikacije

Mobilnostni ali migracijski življenjski slog oziroma slog življenja mobilnih mladih je vedno bolj povezan s pojmom 'situacijskega življenja'. To pomeni, da mladi vsega ne načrtujejo natančno, da ne sledijo klasičnemu časovnemu zaporedju preteklost – prihodnost, ampak odločitve sprejemajo sproti, in sicer glede na situacije in kontekst, ki jih obdaja. Prehod iz mladosti v odraslost se je torej destandardiziral in dereguliral. Mladi so v veliki meri odvisni od lastne iniciative in projektov. Mladi, ki se odločajo za študij v tujini, naj bi bili na področju

lastne iniciative še posebej dobri, saj naj bi bila ta njihova odločitev inovativen način obvladovanja prehodov v odraslost. (Kregelj, 2016, str. 51)

Kregelj je leta 2016 raziskovala prijateljska omrežja mladih v času mobilnosti. Po njenih besedah se pomen trajnejših medosebnih vezi med mladimi ne zmanjšuje, se pa spreminjajo konteksti, v katerih nastajajo, in načini vzpostavljanja ter vzdrževanja odnosov. Življenjski svet mladih v današnjem času postaja vedno bolj mobilen, fluiden in fleksibilen, zato morajo načini komunikacije tem zapovedim slediti. S tem je postala vloga novih tehnologij, ki omogočajo ohranjanje stikov ne glede na geografske razdalje, zelo pomembna; še posebej veliko vlogo tu igrajo socialna omrežja. Vzdrževanje socialnega kroga mladih v mobilnih razmerah je zahteven projekt, saj je začetek izobraževanja že samo po sebi zelo stresno obdobje, pri katerem se lahko zaradi fizične oddaljenosti od doma ter družinskih in prijateljskih mrež stres še poveča. So pa mladi, ki se odpravijo na mednarodno izmenjavo tisti, ki so se (do določene mere) najbolj pripravljeni odpovedati varnim in trajnejšim odnosom iz domačega okolja, saj jih vodi zanimanje o novih znanjih, izkušnjah, izobraževalnih priložnostih in osebni samouresnitvi. (Kregelj, 2016. str. 51–57)

Tudi White in White sta raziskovala pomembnost vzdrževanja socialne mreže s komunikacijo, in sicer na vzorcu dolgotrajnih turistov na Novi Zelandiji. Ugotovila sta, da je bila v njihovih primerih čustvena pomembnost doma s povezanima pojmomoma podpore in občutka varnosti mogoča zaradi redne in lahke komunikacije z domačimi. Fizična razdalja naj bi zaradi tega postala nepomembna, psihična in čustvena dimenzija razdalje pa ostajata problematični. Ljudje so poročali, da so se počutili tako daleč kot blizu, doživljali so nasprotujočo si izkušnjo biti hkrati v bližini in oddaljeni. Soprisotnost je zanje pomenilo dejstvo, da so bili v mislih tistih, ki so ostali doma, in seveda tudi, da so imeli oni v mislih domače. Prejem informacij o dogodkih doma je te vidike olajšal. Komunikacija jim je omogočila, da so se počutili, kot da so še vedno igralci v dogodkih doma. Na vsak način so hoteli biti vključeni v nadrobno strukturo domačega in družbenega življenja domačih, da bi preprečili premor v razmerju, ki bi lahko vodil tudi v razkol. (White in White, 2007, str. 93–96)

2.7.3 Mobilnost kot transformativna izkušnja ali raziskovanje samega sebe

Brown je v raziskavi o pridobitvah mednarodnega bivanja za tuje študente v Združenem kraljestvu šla še malo dlje od pridobljenih kompetenc. Ugotovila je, da ima seveda takšno bivanje moč pridobivanja medkulturnih kompetenc, ampak je neločljivo s tem povezan premik v razumevanju samega sebe – oboje skupaj pa ima dolgotrajne posledice tako v osebnem kot poklicnem življenju posameznika. Sprememba je rezultat izpostavitve raznolikosti in tako geografske kot tudi čustvene oddaljenosti od domačega okolja. Zaradi odsotnosti povezave med kulturnim izvorom in notranje spremembe je verjetno, da je ta sprememba posledica odstranitve posameznika od rutine in predstavitev v novo vlogo. Prehod je ponudil podlago za ponovno ocenitev samega sebe, za svobodo od kulturnih in družinskih pričakovanj in za samoodkritje, ki jo rutina po navadi prepreči. Dejavnik, ki na spremembe z možnostjo življenjskega izboljšanja po vrnitvi vpliva, je, kako bo okolje to sprejelo. Če domače okolje ne tolerira sprememb, je lahko posledica tega velika frustracija. (Brown, 2009, str. 517–518)

S tem se strinjajo Grabowski in drugi, saj zanje izkušnje študija na tujem za mlade posameznike lahko postanejo 'obred prehoda'. V njihovem članku ima ta obred prehoda današnjega časa, ki so ga poimenovali z izrazom 'globalno izobraževalno potovanje' (GIP), tri faze. Prva je ločitev, v kateri se študent GIP pripravlja na odhod s tem, da se od prejšnjega jaza oddalji z ritualom, ki ga lahko simbolizira poslovilna zabava. V drugi fazi, tranziciji, študent vzpostavlja odnose z lokalnimi in drugimi tujimi študenti, lahko si prisvaja nove oblike vedenja in si širi znanje, da bi lahko spadal zraven. Tretja faza je vključitev, ko študent v novi družbi postane kompetenten in pridobi nov status – status tujega študenta. Tako postane član nove skupine in vzame ta status tudi s sabo domov. Po mnenju Grabowskove in drugih ima današnji obred tudi veliko skupnega z 'veliko turnejo' mladih iz 17. in 18. stoletja. 'Velika turneja po Evropi' je bila za takratne premožne mlade nestrukturirana izkušnja potovanja, ki je lahko trajala do treh let. Njen namen je bil izobrazba in osebni razvoj posameznikov, potovanje pa je bilo namenjeno povečanju svetovljanskosti in prefinjenosti. Namen GIP je temu podoben, saj to niso samo počitnice, ampak dejavna izkušnja učenja, s katero po ločitvi z domom pridobijo priložnost za raziskovanje idej o samem sebi in svoji identiteti v novem okolju. Avtorji menijo, da je izkušnja študiranja na tujem pomembna raven v odraščanju mladih odraslih in da je transformativna izkušnja, ki vodi do premika perspektiv, ozaveščenosti in pogleda na svet. (Grabowski, Wearing, Lyons, Tarrant in Landon, 2017)

Drugi avtorji, ki so tudi raziskovali spremembe v osebnem razvoju študentov po izkušnji na tujem, so ugotovili, da ti posamezniki postanejo manj materialistični, bolj prilagodljivi, samostojnejši v razmišljanju, bolj zavedajoči se lastne države in kulture, sposobnejši komuniciranja z drugimi in kritičnega razmišljanja (Hansel v Gmelch, 1997, str. 485), imajo manj konvencionalnih drž, kažejo več strpnosti do negotovosti in dvoumnosti ter kažejo večje mere samostojnosti in avtonomije. (Stitsworth v Gmelch, 1997, str. 485) Gmelch je veliko razmišljal tudi o razlogu, zakaj pride do osebnega razvoja po izkušnjah s potovanjem in študiranjem v tujini. Po njegovem je to zaradi tega, ker se morajo študenti spopasti z različnimi spremembami in reševati nepričakovane probleme. Podporo tej ideji je našel tudi v literaturi, saj različni avtorji trdijo, da se spremembe in zorenje v posamezniku zgodijo v obdobjih diskontinuitete, premika in disjunkcije. (Kauffmann in drugi v Gmelch, 1997, str. 487) Z drugimi besedami, posamezniki pridobijo nova razumevanja o življenju, kulturi in samemu sebi, ko se morajo spopasti s spremembami v njihovem okolju in okoliščinah. Še bolj podrobno, takšno spopadanje povzroči, da spremenijo svoj pogled na realnost – prav ti poskusi, da razrešijo diskrepance med tem, kar so vedeli prej, in tem, s čimer so soočeni zdaj, jih vodi do novega in zrejšega razumevanja. (Bruggemann, Piaget in Inhelder v Gmelch, 1997, str. 487)

2.7.4 Vrnitev domov ali repatriacija in obratni kulturni šok

Do zdaj sem navedla raziskave, v katerih so merili ocene samih študentov o svoji mednarodni mobilni izkušnji, od pridobljenih kompetenc do transformativnosti izkušnje, in druge družbene posledice tega pojava. V moji nalogi me pa zanima predvsem, kaj točno se s posameznikom dogaja po vrnitvi domov. Obdobje vrnitve s potovanja namreč ostaja relativno neraziskano, pa naj bo to subjektivno ali družbeno kontekstualizirano posameznikovo stanje. Tu je zato relevanten pojem 'repatriacije', ki je vrnitev popotnika v državo izvora po dolgotrajnem bivanju ali/in delu na tujem. (Pocock in McIntosh, 2011, str. 633) Večina raziskovalcev omenja dejstvo, da je prilagoditev nazaj na domačo kulturo težja kot na tujo, večinoma zaradi neskladja v pričakovanjih povratnika in tistih doma. Sussman to razdeli na več delov: v posamezniku se kot posledica potovanja zgodijo spremembe, spremembe se zgodijo tudi v domači kulturi, ljubljene doma pričakujejo, da se bo posameznik vrnil enak kot prej, lahko jih sploh ne zanima zares, kako je bilo v tujini, najhuje pa je, da težav ob vrnitvi nihče ne pričakuje. (v Thomas in Christofi, 2006, str. 24) Literatura o repatriaciji v različnih družboslovnih disciplinah kaže, da faza vrnitve pogosto vsebuje obdobja stiske in celo depresije. Narava vrnitve iz dolgotrajnega potovanja je

namreč negotova in čustvena, zato je to stanje več kakor skupek refleksij in spominov, ki smo ju pridobili z izkušnjo – je živa resničnost, ki je lahko nepričakovana. Posameznik se vrne na kraj in k odnosom, ki naj bi bili domači, a se mu lahko zdijo nepričakovano čudni. (Pocock in McIntosh, 2011, str. 632–633)

Empirična študija Pocockove in McIntosheve obravnava vrnitev domov iz oblike dolgotrajnega potovanja, specifično prekomorska izkušnja (Overseas Experience ali OE). Le-ta je podaljšano potovanje, ki se ga udeležijo pretežno beli, novozelandski mladi odrasli srednjega razreda, ki v tem obdobju potujejo in delajo na tujem. Njuna raziskava kaže, da je lahko faza repatriacije težka in na čase travmatična za posameznika, ampak da se ta stres lahko olajša s podporo ljubljenih, varnostjo zelene službe in časom, da se ustalijo v rutinski življenjski slog. Eden izmed izsledkov je tudi, da povratniki fenomena repatriacije večinoma ne pričakujejo. Veliko vlogo pri tem fenomenu ima tudi širši družbeni pritisk in razmerja moči med posamezniki, njihovimi ljubljenimi, družbenimi pričakovanji in kulturnimi normami. V njuni študiji se je namreč veliko povratnikov po vrnitvi na začetku upiralo, sčasoma pa vseeno prilagodilo dominantnemu načinu življenja novozelandske družbe. (2011, str. 635–643)

Podobno trdi tudi Gaw v svoji raziskavi iz leta 2000; pravi namreč, da so popotniki pogosto pričakovali, da se bodo vrnili domov kot nespremenjeni posamezniki in našli dom tudi nespremenjen. Glavna težava pri celotnem procesu je ta, da ko posameznik vstopi v novo kulturo, lahko pričakuje kulturne razlike in je nanje bolj ali manj kognitivno pripravljen. Ob vrnitvi pa ne pričakuje sprememb, a se izkaže, da resničnost ni takšna. (86) Ta proces se imenuje obratni kulturni šok, v katerem se posameznik ponovno navaja, reakulturira in re-asimilira v svojo domačo kulturo po precejšnjem časovnem obdobju, ki ga je preživel v drugačni kulturi. Nekateri pri 'ponovnem vstopu' (reentry) ne izkusijo veliko posledic, če sploh, drugi pa imajo težave. (Gaw, 2000, str. 83–84) Gaw je uspešno anketiral 66 študentov in ugotovil, da lahko ameriški univerzitetni študent z izkušnjami v tujini izkusi obratni kulturni šok. V tem primeru bo verjetno izkusil kaj iz palete osebnih težav, kot so: depresija, odtujenost, izolacija, osamljenost, splošna tesnoba, težave s prijateljstvi, sramežljivost, itd. Tudi akademsko se lahko srečuje s težavami, kot so težave pri učenju, uspešnosti in prilagajanje okolju univerze. (Gaw, 2000, str. 101)

'Ponovni vstop' se začne med procesom zapuščanja države gostiteljice in se nadaljuje skozi čas, ki ga mednarodni študentje potrebujejo za prilagajanje življenju doma. Ti lahko doživljajo občutek izgube glede zapuščanja države gostiteljice, saj puščajo za sabo odnose, vloge in rutine, ki so jih oblikovali tam. Za študente ob vrnitvi domov to lahko pomeni, da so za seboj pustili dele samega sebe, kar pa je odvisno od stopnje akulturacije v gostiteljsko kulturo. Dokler se študenti ne vrnejo v domače okolje in ozavestijo to, koliko so se zares spremenili, morda subtilni proces notranje spremembe ne bo očiten. Ob vrnitvi domov so lahko soočeni s spremembami, ki so se zgodile brez njihove udeležbe, ali pa se bojujejo z opažanjem, da je okolje, v katerega so se vrnili, ostalo relativno nespremenjeno. To lahko vodi tudi do vprašanj, ali se bodo sploh še kdaj počutili doma. (Arthur, 2003, str. 175)

Notranji boji v mladem posamezniku so torej rdeča nit vseh teh študij. Thompson in Christofi sta dvakrat raziskovala izkušnjo ciprskih študentov, ki so se po mednarodni študijski mobilnosti vrnili domov. Tako študentom, ki so se odločili potem ostati doma, kot tistim, ki so ostali v tuj državi, se je bilo o tem težko odločiti. Obe skupini sta se močno bojevali z 'žeteli' in 'morati' vidikoma njihove notranje debate. Za nekaj povratnikov je obstajalo obdobje, ko so se počutili, kakor da nimajo svoje države. Morali so tehtati med, kakor se je zdelo njim, dokončno odločitvijo med svobodo in kariernimi priložnostmi, ki jih je ponujala država gostiteljica na eni strani, in njihovo družino, prijatelji, tradicijami in kulturo domače države na drugi strani. Velikemu številu se je sprva zdelo, da integracija med obema kulturama, gostiteljsko in domačo, ne more obstajati v nobeni obliki. Res počasi, s precej razmišljanja ter pogovorov z družino in prijatelji, so udeleženci študije spregledali, da katerakoli odločitev ne pomeni vsega ali nič in da lahko dele različnih kultur prenesejo v drugo državo. Thompson in Christofi menita, da pomanjkanje raziskovanja posledic vrnitve domov za posameznika vodi do zaključka, da je področje podcenjeno in da ni videno kot težek prehodni proces. (2006, str. 37)

Zanimiva je razlika, ki sta jo v svoji študiji, ki je vsebovala tako izkušnje z vrnitvijo študentov kot akademskega osebja, opazila Gullahorn in Gullahorn – in to že več kot pol stoletja nazaj. Glede na njuno raziskavo so imeli popotniki z bolj trdno uveljavljenim dojemanjem samega sebe manj težav po vrnitvi domov, se pravi, da je bilo univerzitetnemu osebju lažje in so poročali o manj problemih s prilagoditvijo nazaj na življenje doma. Večja verjetnost za stanje identitetne spremembe je bila za študente, saj so jo doživljali med izkušnjo na tujem in po njej, medtem ko

je imelo univerzitetno osebje bolj trdno določene identitete. (Gullahorn in Gullahorn, 1963, str. 39–40)

2.7.5 Izkušnja vrnitve frankofonskih študentov iz Avstralije

Marie-Claire Patron že leta izvaja različne etnografske študije, ki zajemajo mednarodne študente v Avstraliji in njihove izkušnje po vrnitvi domov. Nabor izsledkov, zbran iz intervjujev s skupino francosko govorečih študentov, ki so v Avstralijo potovali iz Francije in Švice, je zbran v njeni monografiji *Kultura in identiteta v kontekstih študiranja na tujem: Po Avstraliji, Francozi brez Francije*. Ta študija je bila ena izmed najbolj izčrpnih prav na področju, ki me v moji nalogi najbolj zanima, zato ima svoje poglavje, njene ugotovitve so praktičen dokaz prej omenjenih teorij.

Najprej se je dotaknila socialnih vezi, teh z družinskimi člani in prijatelji. Nasprotja v pogledih med družinskimi člani in prijatelji, ki so nastala s preoblikovanjem identitete, bistvenimi spremembami značaja in prilagoditvami svetovnih pogledov z obeh perspektiv (popotnikovih in od članov francoske družbe) so bila temelj velikega nemira, frustracije in depresije za tiste, ki so se vrnil, kar je simptomatično za negativne posledice obratnega kulturnega šoka. (Patron, 2007, str. 169) Še posebej starši so pričakovali, da bodo njihovi mladi odrasli nadaljevali s svojim življenjem in sprejeli dejstvo, da se je njihovo življenje na tujem končalo. Manj tolerantni so bili do napak in zelo malo empatije so pokazali do težav, ki so pestile njihove otroke. Starši pač niso izkusili tega, kar so njihovi otroci, zato tudi niso mogli doumeti obsega sprememb, katerim so bili popotniki podvrženi zaradi te izkušnje. Končni rezultat teh sprememb so bila nesoglasja v pogledih na različne teme, kot je na primer odnos do potovanja, sprejemanje pričakovanih tradicionalnih vlog, pogledi o multikulturalnosti, itn. Tudi glede prijateljstev ni bilo lahko, saj so povratniki pričakovali neproblematično nadaljevanje obstoječih prijateljstev, a so bili običajno razočarani. Nesloga med njimi je nastajala zato, ker so povratniki zaznavali pomanjkanje zanimanja, ljubosumje in zamere. Prijatelji so čutili, da povratnika ne zanimajo spremembe, ki so se zgodile v njihovih življenjih med povratnikovo odsotnostjo – povratniki pa dojemali, da so oni edini, ki so doživeli osebnostni razvoj. Za Patronovo je torej videti, da obstaja negativna povezava med prijateljstvom in vrnitvijo v domovino. Komunikacija je za povratnike zelo pomembna, ker potrebujejo potrditev svoje izkušnje na tujem s strani družine, prijateljev in družbe na splošno. Študenti čutijo potrebo, da

upravičijo svojo izkušnjo izmenjave kot nekaj, kar je več kot samo počitnice; radi bi, da so starši in prijatelji ponosni na njihove dosežke. Videti je, kot da je ta potreba redko zadovoljena, kar vodi v frustracijo. (Patron, 2007, str. 169–193)

V povezavi s celotno družbo so francoski povratniki ali poskusili zmanjšati nasprotje med svojimi in družbenimi vrednotami (s tem, da so se izogibali neprimernemu obnašanju v svojih vlogah) ali pa so se odločili, da se umaknejo iz družbe in s tem postanejo izseljenci v lastni domovini. Izkazalo se je, da so nagnjeni k temu, da si po presojanju cene svojih dejanj na koncu izberejo ostajanje v kulturnem kontekstu. Svoja protislovna občutja o tem so skrivali, da bi znova pripadali družbi; nekateri tudi tako, da so se za nekaj časa odpovedali interakciji. (Patron, 2007, str. 183) Čeprav je nekaj posameznikov izkusilo zanemarljive stopnje obratnega kulturnega šoka in so bili uspešni v ponovni potopitvi v svoj domači svet, so vsi pokazali željo po nadaljnjih medkulturnih izkušnjah, nekaj jih je tudi iskalo priložnosti, da bi za nekaj let živeli na tujem. (Patron, 2007, str. 165)

Kaj pa po izsledkih študije predstavlja pozitivne dejavnike za lažje vključevanje v domače okolje? Da so povratniki lažje kos ponovni prilagoditvi, sta dva najučinkovitejša konteksta za to dejavnika varnega položaja in trdne zveze. (Patron, 2007, str. 195) Pozitiven proces vrnitve domov se zgodi tudi, če so popotniki ob tem spet vrženi v novo situacijo: če zaživijo v novem kraju, dobijo novo službo/prakso ali začnejo nov odnos. To je še posebej resnično, če so se na to pred vrnitvijo domov do neke mere pripravili. Argument, ki bi lahko podpiral takšen olajšan proces za nekatere posameznike, je, da se mora posameznik spet prilagoditi novi življenjski situaciji, kakor se je moral na potovanju. Ker so se uspešno prilagodili življenju v Avstraliji, postane proces ponovne prilagoditve na nove okoliščine ali kulture v drugo predvidljivo lažji. (Patron, 2007, str. 164)

2.7.6 Kulturni prehod in kulturna identiteta

Koncept kulture kot pomembne spremenljivke za posameznikovo izkušnjo tako v tujini kot po vrnitvi domov sem na kratko že omenila. Nan Sussmanova se v svojem članku iz leta 2000 ukvarja predvsem s kulturno komponento celega procesa. Po njenem vse spremenljivke, meritve in napovedi resnosti in področij stiske po vrnitvi domov še vedno ne nadgradijo razumevanja osrednjega vprašanja, in sicer zakaj je vrnitev domov tako težka. Sama to razlaga

s pojmi kulturne identitete in njenega prehoda. Zakaj ravno takšna pomembnost kulture? Sussmanova pravi, da naše sebstvo sicer sestavljata čustva in motivacija, lahko pa ga oblikuje tudi kulturni kontekst, čigar vpliva se večinoma ne zavedamo. Kultura nas obdaja kot voda ribo, a redkokdaj na sebi prepoznamo njen odtis. (Sussman, 2000, str. 362–363)

Kulturni prehod se zanjo zgodi takrat, ko si potopljen v novo družbeno okolje, kjer se obnašanje in razmišljanje razhajata od poznanega kulturnega konteksta. Takrat lahko zavedanje globokega vpliva lastne kulture začne rasti, temu pa sledi prepoznavanje neskladja med lastnim in novim kulturnim kontekstom. Naš prvoten komplet kulturnih spoznanj in obnašanj morda v novem kontekstu ni samo neskladen, ampak tudi neprimeren, zaradi česar lahko pride do sprememb v teh elementih. Končna točka procesa prilagajanja (adjustment) je prilagoditev (adaptation), saj v tem primeru popotniki do določene mere že uporabljajo repertoar obnašanj, prepričanj in konvencij kulture gostiteljice – s tem se lahko bolj gladko vključijo v družbene odnose. Rezultat kulturne prilagoditve je za Sussmanovo zmoten koncept sebstva, posledice sprememb v kulturni identiteti pa postanejo opazne ob začetku procesa vrnitve domov. Veliko tistih, ki se vrnejo v domovino, namreč ne najde več skladnosti med svojo novo oblikovano kulturno identiteto in tisto od domačega kulturnega okolja. Za večino teh ljudi je odziv na to zelo negativen, počutijo se, kot da ne 'spadajo' več. (Sussman, 2000, str. 362–365)

Nadaljuje s teorijo prehoda identitete, s pomočjo katere predlaga model, v katerem se poglobitost identitete, kulturna prilagoditev in motnje v konceptu sebstva združijo na posebne načine. Posledica tega so štiri tipi premika kulturne identitete: zmanjšan, povečan, pritrdilni in medkulturni. Zmanjšani in povečani sta si podobna v tem, da posamezniki s takšno spremembo teže prenašajo vrnitev domov, saj so se v visoki meri prilagodili kulturi gostiteljici, za njih je značilna tudi nižja stabilnost in jasnost koncepta sebstva. Za tip zmanjšane naj bi veljalo, da se posamezniki ne počutijo udobno glede vrednot in norm domače kulture in se sami sebi ne zdijo podobni svojim rojakom. Glede na to bodo svoje obnašanje prilagodili tako, da bodo po vrnitvi domov iskali novo skupino z drugimi povratniki v domovino. V ekstremnih primerih se jim lahko zgodi, da se glede kulturne identitete počutijo prazno, kot da ne spadajo nikamor. Tisti s povečanim premikom se počutijo podobne kulturi gostiteljici, njihova identiteta posvoji gostiteljske vrednote, norme in obnašanja, zato se v ekstremnih primerih trudijo čim prej vrniti tja. Po vrnitvi domov bodo iskali priložnosti, da komunicirajo s pripadniki kulture gostiteljice, udeleževali se bodo prireditev in kulinarike, povezane s to kulturo, in se morda še naprej učili

njihovega jezika. Kategoriji pritrilnega in medkulturnega premika sta si podobni samo v tem, da je njihova stiska ob vrnitvi manjša od drugih dveh kategorij. Tisti s pritrilnim premikom so skozi cikel prehoda svojo domačo kulturno identiteto vzdrževali ter okrepili in se niso veliko prilagajali kulturi gostiteljici, zato jim prihod domov včasih pomeni dobrodošlo olajšanje. Koncept sebstva imajo trden in nedvoumen, po prihodu nazaj se bodo tudi izogibali ali vsaj ne iskali medkulturnih situacij. Zadnji premik je tudi manj pogost in omogoča povratnikom, da istočasno držijo več kulturnih scenarijev in izberejo tistega, katerega trenutni koncept sebstva potrebujejo. Posamezniki s takšnim premikom se že od doma odpravijo z zavedanjem kulturne komponente v svoji identiteti, koncept sebstva imajo trden, jasen in kompleksen. Sami se lahko definirajo kot državljani sveta in po vrnitvi iščejo zabavo in branje mednarodnega ranga ter se spoprijateljijo s posamezniki, ki predstavljajo več različnih kultur. (Sussman, 2000, str. 365–368)

Tudi Beck in Beck-Gernsheim sta v svojem delu o individualizaciji razmišljala o kulturni identiteti, čeprav v okviru multi- ali bikulturne družine. Pravita, da mora v novodobnem zakonu dveh posameznikov iz različnih kultur vsak od njiju izdelati novo medkulturno resničnost, življenjski svet ali celo identiteto. V njihovem primeru se srečata dva različna svetova, življenjska sloga, različne vrednote, načini razmišljanja, komunikacije, rituali in rutine; vse skupaj se na to po meri vgradi v en družinski svet. Za to ne obstajajo posebna pravila in priprave, saj ta prostor še ni zares strukturiran, partnerja morata zato dogovor o tem razrešiti sama. Vsak par tako ustvari svojo obliko, način oziroma zgodbo, ki je odvisna od biografij, načrtov za prihodnost, kulturnih preferenc in predsodkov obeh posameznikov. Proces vzpostavitve nove resničnosti s sabo za oba prinese soočenje z lastno zgodovino, vrednotami in željami, v bistvu s svojo identiteto. Takšno soočenje privede do pomembnih vprašanj: 'Kdo sem in kaj hočem?' ter 'Kaj od lastne kulture hočem obdržati, čemu se lahko odrečem in kaj je zame pomembno?' (Beck in Beck-Gernsheim, 2002, str. 93–94) Ta pristop bi lahko veljal tudi za posameznika z dvema intenzivnima kulturnima izkušnjama, odvisno od tega, koliko mu to pomeni. Kakor pravi Sussmanova, se seveda z izkušnjo druge kulture vsak sooči na drugačen način, za nekatere to ni težava in se brez večjih pomislekov odločijo za kulturo, ki jim bolj ustreza; za druge pa to vodi v točno tako izpraševanje in refleksijo sebstva, ki je bilo omenjeno prej. Predstavljam si, da bom v svoji raziskavi naletela tako na prve kot na druge.

2.7.7 Program študijske mobilnosti Erasmus

Preden zaključim s teoretskim delom, je treba še pregledati specifičen program študijske mobilnosti, ki predstavlja zelo pomemben del moje raziskave. Mladi, ki za doseganje več in bolj raznolikega izobraževanja potujejo po Evropi, imajo namreč že kar nekaj desetletij možnost, da to počnejo s podporo nadnacionalne tvorbe Evropske unije (v nadaljevanju EU).

Eden izmed pomembnejših dokumentov na temo višješolskega izobraževanja v EU je Bolonjska deklaracija, ki so jo ministri za izobraževanje 29 evropskih držav podpisali 19. junija 1999. Dva izmed ciljev, opisanih v deklaraciji, sta:

- spodbujanje mobilnosti s premagovanjem ovir do učinkovitega uresničevanja svobodnega gibanja, kjer je za študente pomemben dostop do študija in priložnosti za usposabljanje ter s tem povezanimi storitvami
- vzpostavitev kreditnega sistema, kakor je ECTS, kot primerne sredstva spodbujanja kar najširše študentske mobilnosti (Bolonjska deklaracija, 1999)

Deset let kasneje so na ministrski konferenci v belgijskem Leuvnu ministri za visokošolsko izobraževanje 46 držav bolonjskega procesa zastavili prioritete za evropski visokošolski prostor (the European Higher Education Area ali EHEA) do leta 2020. Najpomembnejša smernica, ki so jo zastavili, je: „Mobilnost bo glavna značilnost evropskega visokošolskega prostora. Pozivamo vsako državo posebej, da poveča mobilnost, ji zagotovi visoko kakovost ter omogoča njene različne vrste in domet. Leta 2020 bi moralo vsaj 20 odstotkov tistih, ki bodo diplomirali v državah evropskega visokošolskega prostora, del študija ali usposabljanja opraviti v tujini.“ (EHEA, 2009, 18. točka)

Eden ključnih programov EU, ki skrbi za mobilnost, je seveda Erasmus. Poimenovan je bil po Erazmu Rotterdamskem (Erasmus of Rotterdam), renesančnem filozofu, teologu in humanistu, ki je bil znan kot nasprotnik dogmatizma. V iskanju znanja, izkušenj in vpogledov, ki jih lahko ponudijo le stiki med različnimi državami, je v toku svojega življenja živel in delal v različnih delih starega kontinenta. Svoje premoženje je po smrti zapustil univerzi v Baslu in tako postal predhodnik štipendiranja mobilnosti. Ime programa je hkrati tudi kratica za evropsko regijsko akcijsko shemo za mobilnost univerzitetnih s/študentov (European Region Action Scheme for the Mobility of University Students). Zgrajen je bil na pilotskih študentskih izmenjavah med leti 1981 in 1986 ter formalno sprejet junija 1987. V zadnjih tridesetih letih delovanja je spadal pod različne sklope programov: leta 1995 je bil skupaj z drugimi vključen v program Socrates,

leta 2000 v Socrates II, od leta 2007 do 2013 pa je bil del programa Vseživljenjsko učenje ali VŽU (Lifelong Learning Programme ali LLP). (Evropska komisija, 2013) Leta 2014 so z začetkom nove finančne perspektive pri Evropski komisiji zagnali nov sklop z imenom Erasmus+, ki zajema vse iniciative na področjih izobraževanja, usposabljanja, mladine in športa. S tem so združili programe Erasmus, Leonardo da Vinci, Comenius, Grundtvig, Jean Monnet, Erasmus Mundus, Alfa, Edulink, Youth in Action ter Sport iz prejšnje EU finančne perspektive, 2007–2013, pod enim dežnikom. Program ni več osredotočen samo na akademsko izobrazbo, plus pri imenu Erasmus+ pomeni vključitev: praks na delovnih mestih, usposabljanja in poučevanja osebja, projekte sodelovanja med univerzami, raziskovalnimi organizacijami, podjetji, nevladnimi organizacijami, lokalnimi, regijskimi in nacionalnimi oblastmi in ostalimi socialno-ekonomskimi akterji – znotraj Evrope in navzven. (Evropska komisija, 2017c) Novost pri novem programu je tudi, da lahko študent opravi tako študijsko mobilnost kot usposabljanje, prvo za obdobje od 3 do 12 in drugo od 2 do 12 mesecev. Na obeh ravneh, dodiplomskem in magistrskem študiju, ima na voljo 12-mesečno obdobje, ki je lahko sestavljeno iz katerekoli kombinacije upravičene mobilnosti z namenom študija ali/in prakse. (CMEPIUS, 2017a)

Leta 1987 je 3244 študentov iz 11 držav preživel obdobje študija v tujini s pomočjo programa Erasmus. V študijskem letu 2013–14 je v programu sodelovalo že 34 držav: 28 držav članic EU, Islandija, Lihtenštajn, Norveška, Švica, Turčija in prvič tudi Makedonija. (Evropska komisija 2015, 4) Zadnje letno poročilo o programu Erasmus+ se nanaša na leto 2016, ko je program podprl 725.000 mobilnosti, od tega so malo več kot 300.000 mobilnosti opravili visokošolski študenti. Mobilnost študentov in osebja v izobraževanju se je leta 2016 povečala za 6 odstotkov od leta pred tem, število udeležencev iz visokošolskega sektorja v prvih treh letih programa pa je tako doseglo 1 milijon. Odkar se je Erasmus+ začel, so vseh mobilnosti našteji že več kot 2 milijona, s čimer je program na dobri poti uresničitve svojega cilja – podpore 4 milijonov ljudi v obdobju 2014–2020. (Evropska komisija, 2017b, 19–73) Iz Slovenije se je v zadnjih desetih letih na Erasmus in ostale izmenjevalne programe odpravilo več kot 47.000 udeležencev, od tega malo manj kot 20.000 na visokošolsko izobraževanje. (CMEPIUS, 2017b) V študijskem letu 2015/16 je iz Slovenije na različne mobilnosti odšlo malo več kot 2000 študentov, iz tujine pa jih je sem prišlo skoraj 2600. Trend, da več študentov na mobilnost pride k nam, kot gre naših v tujino, se je v to smer obrnil v študijskem letu 2012/2013 in razlika se vedno bolj povečuje. (Evropska komisija, 2017a)

Za mojo nalogo so še posebej relevantne statistike Evropske komisije, objavljene v dveh študijah o vplivu programa Erasmus do zdaj. Tista iz leta 2014 navaja, da se nagnjenost do življenja in dela na tujem ali do izbire mednarodnega delovnega okolja s to izkušnjo poveča – odstotek anketirancev, ki si tega želijo, je bil vedno veliko večji med mobilnimi (86–95 odstotkov) kot med nemobilnimi (66–78 odstotkov) študenti. (Evropska komisija 2014, str. 133) Konec koncev je več kot 40 odstotkov vseh mobilnih študentov in absolventov Erasmus dejansko zamenjalo državo bivališča ali dela vsaj enkrat. Od mobilnih študentov se 59 odstotkov ni nikoli preselilo, od nemobilnih pa 77 odstotkov. (Evropska komisija 2014, str. 127) V raziskavi Evropske komisije iz leta 2016 je govora tudi o spremembah v življenju posameznika, ki se zgodijo z izkušnjo Erasmusa. Sprememba, dosežena z mobilnostjo Erasmus v šestih mesecih, je enaka spremembi, ki se v normalnem življenju zgodi v štirih letih. Izkušnja te izmenjave v bistvu sproži spremembo, ki je 8–9-krat večja od tiste, ki se lahko zgodi v istem obdobju običajnega življenja. (Evropska komisija, 2016, str. 66) Prav tako so v tej raziskavi omenili dojetanje izboljšanja osebnih lastnosti med študenti. Že pred odhodom jih je 70 odstotkov pričakovalo takšno spremembo, ko pa so prišli nazaj, se je 80 odstotkom zdelo, da jih je bivanje v tujini osebno izboljšalo. Ta sprememba je bila podobna po vseh evropskih regijah, ki so jih raziskovali. (Evropska komisija, 2016, str. 73)

3 EMPIRIČNI DEL

3.1 Opis raziskave

Za potrebe magistrskega dela sem izvedla kvalitativno raziskavo s polstrukturiranimi intervjuji. Moj cilj je bil pridobiti poglobljene informacije o bivanju posameznikov v tujini zaradi študijske mobilnosti in predvsem o njihovi izkušnji vrnitve ter prilagajanju na življenje doma. Kakor pravi Mesec v svojem Uvodu v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu, v okviru kvalitativnega pristopa ne proučujemo večjega števila oseb kot enot kake socialnodemografsko definirane kategorije ali populacije, ampak raziščemo posamezni primer. Nimamo namreč namena, da bi s preštevanjem prišli do posplošenih ugotovitev o pogostosti različnih značilnosti, ali da bi ugotovili, kaj je tipično in kaj izjemno. S kvalitativnim pristopom skušamo odkriti konkretne spletne značilnosti, različne poteke dogodkov in raznolike možnosti doživljanja in ravnanja sistemov. Naš posamezni primer tudi ni nujno samo en posameznik, ampak je lahko posamezna skupina – družina, skupnost, organizacija, določena kultura ali subkultura. Kriterij izbire vzorca je popolnoma nasproten slučajnostnemu iz kvantitativnega raziskovanja, tukaj izbiramo teoretično ali praktično relevantnost za svojo temo, tako izjemne kot tipične subjekte. (Mesec, 1998, str. 43–44) Zato s tem pristopom tudi ne iščemo statistične reprezentativnosti ali tipičnosti primera, ampak skušamo najti obilo informacij o področju, ki ga preučujemo. (Mesec, 1998, str. 74) Svoje raziskovanje sem zato prilagodila v to smer. Različni avtorji so to področje že raziskovali, zato sem se ravnala po smernicah Pocockove in McIntosheve, katerih cilj prav tako ni bilo pridobiti reprezentativnih in posplošenih podatkov o skupini mladih Novozelancev s čezmorsko izkušnjo, ki sta jo raziskovali. Želeli sta priti do poglobljenega vpogleda v osebne življenjske izkušnje popotnikov po vrnitvi in na pridobljeno nista naložili kritičnega objektiva. (2011, str. 636–637)

3.2 Metoda pridobivanja sogovornikov

Za nalogo sem intervjuvala 11 posameznikov z izkušnjo študijske izmenjave po programu Erasmus, vzorec vsebuje tako Slovence kot državljane drugih držav EU. Pred začetkom celotnega procesa sem nameravala uporabiti metodo snežne kepe, kar bi v praktičnem smislu pomenilo objaviti namero raziskovanja in iskanja sogovornikov na družabnih omrežjih in priti do njih po napotilih drugih. Po razmisleku o tem sem ugotovila, da sama poznam toliko mladih, ki so izkusili Erasmus izmenjavo, da mi te metode ni treba uporabiti. Vse intervjuvance torej poznam osebno, moje socialne vezi z njimi segajo od bežnega znanstva do dobrega prijateljstva in celo sorodstva – eden izmed njih je moj bratranec. V naslednjih odstavkih bom svojo izbiro

tudi utemeljila, večinoma skozi prizmo feminističnih raziskovalk in njihovih pogledov na načine raziskovanja.

England svojo razpravo o refleksivnosti feminističnega raziskovanja začne s postavitvijo le-tega nasproti neopozitivističnemu empiricizmu, kjer sta pojma neosebne in nevtralne nepristranskosti glavna za raziskovalni proces. Pojem osebnega je tu dojet kot motnja ali celo možna grožnja svetemu gralu objektivnosti. Dodaja, da pri raziskovanju večina feministk daje prednost pristopu prošnje – ta vključuje izpostavitvev in izkoriščanje šibkosti raziskovalca, ki da raziskovanemu vedeti, da je zaradi iskanja informacij od njega odvisen. (England, 1994, str. 242–243) Tako po njenem mnenju kot po mnenju avtorjev pred njo raziskovalec ni nevtralen list papirja, ki prileti na teren s prazno glavo, pripravljen, da zapiše ali posname 'dejstva'. Kakor pravita Stanley in Wise, so raziskovalci ljudje s celotnim naborom čustev, slabosti in razpoloženj, ki vplivajo na njihovo čutenje in razumevanje tega, kar se v raziskovanju zgodi – ali to hočejo ali pa ne. (v England 1994, str. 74–248) England meni, da ji je kombinacija njene biografije in njene nagnjenosti k uporabi prej omenjene tehnike raziskovanja kot prošnje prinesla dostop do mnogih informacij, ki morda drugače pozicioniranim akademikom ne bi bile podane tako voljno. Prepričana je, da „raziskovalec ne more pripravno odmakniti osebnega in ga postaviti zadaj za profesionalnim, ker terensko delo je osebno.“ (England, 1994, str. 249)

Temo empatije je v svoji razpravi o psihoanalitičnih tehnikah v raziskovanju razdelala Liz Bondi. Zanj je pomembno, da izpraševalec lahko dovoli, da mu povedano vzbudi čustva – od žalosti do jeze, strahu, zaščitništva in gnusa –; a je hkrati sposoben razmišljanja o svojih odzivih, ki ga ne smejo onesposobiti. (2003, str. 70–71) Bondi zagovarja pristop, v katerem je kot posledica prej omenjene dvojnosti raziskovalec oz. izpraševalec tako v poziciji opazovalca kot udeleženca; in ker ju ne more zavzeti sočasno, med njima niha. V tem prostoru se intervjuvanci lahko izražajo relativno svobodno, obstaja tudi možnost njihovega premika iz znanih in vajenih pripovedi v spontano samoraziskovanje; hkrati lahko govorijo in aktivno preiščujejo o svoji izkušnji. (Bondi, 2003, str. 72–73)

Kath Browne pa v svoji razpravi o pogajanjih in razmerjih moči v raziskovanju razmišlja predvsem o tem, kako socialne vezi pripadnosti družbeni skupini in prijateljstva vplivajo na prej omenjene dejavnike. Biti 'insajder' v skupnosti naj bi omogočilo raziskovalcu še večje razumevanje in empatijo z vidiki udeležencev kot drugače, druga os moči, ki podeljuje status 'insajderja', pa je prijateljstvo. Browne zatorej trdi, da raziskovalcu ni treba biti v poziciji moči.

Ker je sama kot pripadnica skupnosti istospolno usmerjenih intervjuvala druge pripadnice, je tudi razmišljala o sebi kot 'insajderki' v dveh pomenih – kot pripadnica skupnosti in kot prijateljica. (2003, str. 135–136) Odločila se je namreč, da bo za svojo doktorsko disertacijo intervjuvala predvsem prijateljice in znanke, saj naj bi se ji zaradi vseh njihovih deljenih socialnih vezi bolj odprle. Med drugim v svoji razpravi navaja primere, kjer so razmerja moči med raziskovalci in raziskovanimi stalno v pogajanju. Pri njeni raziskavi so imele namreč udeleženske pogosto sproščen odnos do formalnosti procesa in so tako velikokrat preložile intervjuje in fokusne skupine z zelo malo predhodnega obvestila. Mnenje Brownove glede tega je, da so lahko dogovori med prijatelji fleksibilni in se prelagajo, bolj formalno postavljene termine bi lahko pa udeleženci preprosto odpovedali. Dejstvo, da so njene prijateljice svoja nestrinjanja z njo izrazile tudi v intervjujih in fokusnih skupinah, zanjo pomeni, da so se v procesu počutile dovolj udobno, saj pred raziskovalcem v poziciji moči tega morda ne bi izrazile. Zaradi tega se tudi ni počutila v poziciji moči. (Browne, 2003, str. 137) Izpostavila je tudi dejstvo, da je sodelovanje v raziskavi za njene prijateljice in znanke pomenilo, da ji 'delajo uslugo' in so zato menile, da jim uslugo lahko vrne. To je storila v različnih oblikah, od druženja ob pijači v pubu do različnih priložnostnih del, npr. pomoč pri selitvi. Za Brownovo to ni predstavljalo problema, ravno nasprotno, saj trdi, da jim je zaradi dejavnika prijateljstva lahko povrnila za sodelovanje v raziskavi. To ponovno sodi v pogajanje razmerij moči, saj imajo odnosi raziskovalec-raziskovan potencial enosmernosti in izkoriščanja. (2003, str. 139–140)

Argumentom vseh treh avtoric sem skušala v največji meri slediti v lastni raziskavi, med opravljanjem intervjujev, saj se z njimi strinjam. Še posebej bi izpostavila trud sledenju prepričanja Bondijeve; temu, da kljub veliko empatije do sogovornikov nisem dovolila, da bi me njihovo čustvovanje 'odneslo' in sem obdržala tudi držo opazovalke. Čeprav bi družbeno skupino, ki sem jo raziskovala sama, težko umestili med občutljive, se mi je zdelo njihovo zavedanje o moji izkušnji z Erasmus izmenjavo prednost. Prav tako se mi je zdela prednost, da sem jih osebno poznala kot znanca ali prijateljica. Zdelo se mi je, da se zaradi obeh dejavnikov kljub dejstvu prižganega snemalnika in malce strahu pred vprašanji niso nikoli počutili neudobno; bolj ali manj so mi zaupali ter delili z mano zelo osebne stvari, ki jih morda s kom drugim ne bi. V to enačbo pride veliko dejavnikov, od tega, da so me poznali in vedeli, da nisem neosebni raziskovalec v poziciji moči, do tega, da prihajam s svojo biografijo in svojimi stvarmi v glavi. Najmanj poglobljenih informacij o svoji izkušnji, še posebej njenem doživljanju vsega

skupaj, mi je podala oseba, s katero imava najšibkejše socialne vezi od vseh vključenih v raziskavo. Morda je to naključje, morda ni. Kakor navaja Browne, so tudi meni sogovorniki predstavljali datume za intervjuje, še posebej tisti, s katerimi sem se pogovarjala s pomočjo katerekoli video aplikacije na spletu. Na srečo je moj bazen poznanstev ljudi z Erasmus izkušnjo zadosti velik, da ko sem z neko osebo intervju prestavila več kot dvakrat, sem jo pustila pri miru in se obrnila na nekoga drugega. Podobno njeni izkušnji je bilo tudi to, da so se počutili dovolj udobno, da so izražali nestrinjanje z mano; čeprav je bilo to večinoma v obliki izpostavljanja mojih vprašanj, ki niso bila najbolje zastavljena. To sem sprejela kot konstruktivno kritiko in s tem prilagajala vprašalnik, da je bil vedno boljši. Kakor Brownovi se je tudi meni zdelo pravično, da jim uslugo vrnem in jim, vsaj tistim, s katerimi sem se pogovarjala v istem fizičnem prostoru; plačam pijačo, spečem sladico ali kaj tretjega. Hotela sem jim vsaj malo povrniti vse to, kar so mi dali z intervjuji. Navsezadnje sem o vsem tem in o vlogi sebe kot raziskovalke veliko razmišljala, kar izpostavlja tudi England, za katero je refleksivnost ali samokritična in hkrati razumevajoča introspekcija zelo pomembna. Samozavedujoč in obenem analitičen temeljit pregled samega sebe kot raziskovalca je zanj ključen element poteka terenskega dela, saj lahko vodi do različnih novih vpogledov in hipotez glede raziskovalnih vprašanj. (England, 1994, str. 244)

3.3 Oblika pridobivanja informacij: intervju

Intervjuji s sogovorniki so potekali kot pogovori v živo, v neformalnih okoljih, vse od mojega doma do različnih ljubljanskih kavarn. Z vsemi tujci in eno Slovenko, ki na tujem živi, sem jih opravila s pomočjo različnih ponudnikov video pogovorov po spletu; večinoma je bil to Facebook Messenger in Skype. Ta način ima seveda pomanjkljivost, saj je prihajalo do tehničnih težav in prekinitev spletne povezave, a do hujših posledic za razumevanje pri transkripciji ni prišlo. Vse sem posnela na diktafon in transkribirala.

Steinar Kvale v svojem priročniku za opravljanje intervjuja trdi, da v formalnem dojemanju metode kvalitativni raziskovalni intervju ni znanstvena metoda, saj se opira na ustvarjanje znanja z osebno interakcijo med izpraševalcem in intervjuvancem. V birokratskem smislu bi bila torej idealna metoda intervjuja takšna, ki izpraševalca sploh ne bi vključevala. Prvi pogoj za spretno izveden intervju je zanj precejšnje poznavanje teme in konteksta raziskave, prav tako je pomembna tudi osebna presoja glede pravil in tehnik, ki se jih izpraševalec odloči uporabiti ali ne. (Kvale, 2007, str. 48–49) Po njegovem je za kakovost intervjuja ključno tudi to, kako se izpraševalec odzove na posamezen odgovor – da dovoli premor za morebitno nadaljevanje, da

poizve po dodatnih pojasnilih ali opisih pomenov in čustev. (Kvale, 2007, str. 65) Za Meseca pri obliki odprtega intervjuja, ki je lahko delno strukturiran ali pa sploh ne, ne uporabljamo natančno pripravljenih vprašanj, ampak samo seznam okvirnih tem, nekakšno vodilo. Pri tem naj bi spraševalec, kolikor je mogoče, pustil intervjuvancu prosto pripovedovanje. (1998, str. 80) Tudi Kvale je mnenja, da odprta narava intervjuja spodbuja stvaritev novega znanja, a opozarja, da lahko pri tem sledijo težave v poznejši sistematski primerjavi in analizi izsledkov. (2007, str. 49)

Sama sem se odločila za delno ali polstrukturirano obliko, pri kateri sem si sicer vnaprej postavila štiri sklope kar specifičnih vprašanj, a sem obenem večinoma intervjuvancem pustila, da prosto govorijo, če niso ravno popolnoma zašli iz relevantnega konteksta. Celoten intervjujski vprašalnik se nahaja v Prilogi A. Prvi opravljeni intervju je bil kontrolni, ko sem preizkusila prvo različico vprašanj. Po tem sem izločila tista, ki so se izkazala za odvečna, in kakšno prestavila v drug sklop, kjer je bila njegova umestitev bolj smiselna. Med opravljanjem intervjujev sem tako opazila še kakšno neskladje v zaporedju postavljenih vprašanj, ki sem ga nato popravila, in v zadnjih nekaj primerih sem postala zadovoljna s končno različico. Tudi Kvale meni, da se izpraševalec uči ves čas raziskave in da se s tem izpraševanje izboljšuje. (2007, str. 43) Ugotovila sem, da so bila nekatera vprašanja predolga in prezapletena, kar seveda nasprotuje napotku, da bi morala biti kratka in preprosta. (Kvale 2007, str. 60) To je bil en izmed mojih neuspehov.

3.4 Metode analize pridobljenega materiala

Glavna razlika med postopki kvalitativne in kvantitativne analize je za Grahama Gibbsa ta, da cilj prve ni krčenje ali zgoščevanje podatkov, ampak povečevanje njihove količine, gostote in kompleksnosti. V svojem priročniku o analiziranju kvalitativnih podatkov izpostavi, da pri takšni analizi velikokrat uporabljamo tehnike kodiranja, ki v teh primerih podatke obogatijo z dodajanjem interpretacije in teorije. (Gibbs, 2007, str. 3–4) S kodiranjem naj bi identificirali več odlomkov besedila, ki v nekem smislu ponazarjajo neko teoretično ali opisno idejo, jih povezali s skupnim pojmom ali kodo in s tem vzpostavili okvir tematskih idej, skupnih več besedilom. Kodiranje nam poleg tega pomaga podatke bolj organizirati, s seznamom kod pa lahko preučujemo tudi odnose in primerjave med njimi ter nadaljnja analitična vprašanja. Bolj analitične kode so boljše od samo opisnih, saj takšne lažje povežemo med sabo. (Gibbs, 2007, str. 38–54) Po Gibbsovih besedah analitiki uporabljajo več analitičnih slogov, vse od bogatega

opisa dogajanja, indukcije in dedukcije, nomotetičnega (kaj imajo raziskovani skupnega) in idiografskega (posameznik kot edinstven primer, kaj je na njem posebnega) ter navsezadnje uporabe realizma in konstruktivizma (ali raziskovani govorijo objektivne resnice ali nam predajajo svoje konstrukte in ideje o nečem). Na koncu naj bi analiza vsebovala vsega po malem. (Gibbs, 2007, str. 4–7)

Eden izmed najpogosteje uporabljenih pristopov kodiranja je utemeljena teorija ali 'Grounded theory', pri kateri gremo od odprtega (branje besedila in identificiranja kategorij), preko osnega (piljenje, razvoj in povezovanje kategorij) do izbirnega kodiranja (identifikacija osrednje ali temeljne kategorije, ki vse ostale poveže v eno zgodbo). (Gibbs, 2007, str. 49–50) Na drugi strani tega sistematičnega pristopa, ki teži k objektivnosti, pa je fenomenološka perspektiva. Pri tem raziskovalci stremijo k dojetanju in pojasnjevanju pomena, strukture in bistva živete izkušnje nekega fenomena, kakršno doživlja oseba ali skupina ljudi. Na koncu naj bi s tem prikazal različne odnose in vzorce v teh izkušnjah in se dokopal do novih perspektiv, pomenov in vizij. (Patton, 2002, str. 482–488) Tako kot Patton tudi Kvale navaja več načinov analize intervjujev, ki jih razdeli na to, ali raziskovalec skuša analizirati pomene ali jezik. Na koncu pa doda, da je veliko analiz narejenih brez sledenja eni specifični metodi, kjer raziskovalec svobodno izbira med različnimi tehnikami – ta skupek pristopov je brikolaž ali kolaž (bricolage). (Kvale, 2007, str. 103–115)

Mojemu načinu raziskovanja in analize intervjujev je teoretsko najbližji fenomenološki pristop, ki skuša razkriti živete izkušnje, iz utemeljene teorije pa sem si sposodila prva dva koraka – na začetku sem brala ter identificirala kategorije, ki sem jih z zbiranjem razvijala in povezovala. Analiza intervjujev v moji nalogi bo torej vsebovala elemente več različnih pristopov, kar ustreza tehniki brikolaž; uporabila bom tako kodiranje in kategorije kot vpoglede v jezik, diskurz in narativo izprašancev.

4 REZULTATI

Intervjujska vprašanja sem razdelila v štiri sklope, da bi prišla do podatkov in dojetanja različnih obdobij izkušenj intervjuvancev. Najobsežnejše in izčrpne izsledke sem dobila iz prvih dveh, od katerih se prvi tiče same izkušnje Erasmus izmenjave in pričakovanj, ki so jih imeli o

njej, drugi pa obdobja po prihodu domov. Tretji je bil prvotno namenjen podrobnejšemu vpogledu v spremembe, ki so se po vrnitvi z izmenjave zgodile v vsakdanjem življenju intervjuvancev, če so v drugem sklopu navedli; namen četrtega pa je bila poglobljena refleksija o celotni izkušnji. Kategorije, ki sem jih izluščila iz analize transkriptov, bom zato najprej razdelila po sklopih, kjer so zbrane bolj deskriptivne in podajanje informacij namenjene kategorije. Zatem se bom lotila še bolj analitičnih in doživljanju namenjenih tem, ki sem jih sintetizirala po vseh sklopih in posebnem razdelku, ki sem ga poimenovala pogled vase.

4.1 Pričakovanja in izkušnja Erasmus izmenjave

Za primerjavo vsakdanjega življenja in sprememb v doživljanju pred izkušnjo in po njej se mi je zdelo koristno vedeti, s katerimi razlogi in pričakovanji so se intervjuvanci tja odpravili. Razdelila sem jih na štiri teme: osebni in objektivni razlogi ter osebna in objektivna pričakovanja, pri čemer so se podatki iz objektivnih razlogov in pričakovanj malce prekrivali. Osebni razlog izkusiti nekaj drugačnega je navedlo pet intervjuvancev, ki so podoben občutek ubesedili še kot iti ven iz vsakodnevne rutine in željo po spremembi okolja. Štirje so si posebej želeli iti stran od doma in ljudi, trije so šli na izmenjavo zaradi globlje izkušnje druge kulture ali realnosti in ena tudi zaradi dolgčasa. Prvega izmed teh je lepo ilustriral Luka: „To, da sem iz manjšega, odročnega kraja, in da se mi je vedno zdelo, da se življenje dogaja zunaj tega kraja, zunaj Slovenije, za njenimi mejami, ter da ga zamujam, če živim v tem kraju in državi.“ (Luka, osebni intervju, 2017, 15. november)¹

Objektivnih razlogov je bilo veliko več, štirje so omenili afiniteto do kulture ali države, kamor so šli na izmenjavo že od prej, trije so si želeli preizkusiti drug izobraževalni trend, po dva sta hotela spoznavati novo kulturo, potovati, študirati v angleščini in pridobiti korist pri poklicnem razvoju. Posebni razlogi, navedeni samo enkrat, so bili, da je bil to družinski trend, ki ga je hotela izkusiti tudi intervjuvanka, da je tam živel partner, da je hotel napisati magistrsko nalogo, da je hotela ugotoviti, kaj bi hotela študirati na drugi stopnji oz. kaj bi hotela početi v življenju, nekako pa je najbolj izstopal Asjin razlog: „Zelo so promovirali to vsi, govorili, da bo to super izkušnja in da moraš iti na izmenjavo kot študent in da si res neumen, če ne greš.“ (Asja, osebni intervju, 2017, 30. oktober)²

---

¹ Zvočni posnetek intervjuja je v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorici.

² Zvočni posnetek intervjuja je v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorici.

Trije so od izkušnje zase pričakovali, da bodo lahko začeli iz ničle in brez vezi na dom, dva več uživanja kot študija, dva nista imela veliko pričakovanj in sta se hotela pustiti presenetiti, eden pa je pričakoval, da bo lahko prvič skupaj živel s partnerjem. Najpogostejše pričakovanje zase je dobro ubesedil Jorge: „Mislim, da je bila pustolovščina, dejstvo, da sem bil odsoten od doma; nekje, kjer bi lahko začel iz ničle, kjer me nič ne veže. Lahko bi bil kdorkoli bi si želel biti in se ne oziral na kogarkoli. Legitimen način, da grem za nekaj časa stran od družine in prijateljev.“ (Jorge, osebni intervju, 2017, 29. november)³ Prav to njegovo pričakovanje je bilo razlog za njegovo dejanje, preden se je odpravil: „Preden sem šel na Erasmus, sem se razšel s punco. Zavedal sem se, da bi bilo prvič težko vzdrževati odnos, in drugič, da na Irskem ne bi zares živel, ampak samo čakal na trenutek, ko se bova spet videla. To bi pa pomenilo, da bi bil nekje in razmišljal o tem, da sem drugje, kar ni bila miselnost, s katero sem hotel iti tja.“ (Jorge, osebni intervju, 2017, 29. november) Objektivna pričakovanja so bila podobna in skupna večjemu številu posameznikov, šest jih je pričakovalo, da bodo spoznali tako domačine kot ljudi iz drugih držav, štirje so navedli spoznavanje kulture in tega, da se bodo ali naučili ali izboljšali tamkajšnji jezik ali angleščino ter trije, da se bodo naučili kaj novega.

4.1.1 Razlike v novi državi, kulturi

Pet jih je izpostavilo, da razlike so seveda bile, in to velike. Nekateri so govorili predvsem o tem, kaj se jim je zdelo presenetljivo in zanimivo v državi obiska, drugi so vse te razlike postavili v perspektivo popolnega nasprotja s tem, kako je v njihovi domači državi. Večja odprtost in prijaznost ljudi v drugi kulturi je navedba, ki se od več posameznikov pojavlja v različnih kategorijah, kot razliko so jo tukaj omenili trije (medtem je samo en izkusil razliko, da so bili ljudje bolj zaprti in hladni), prav tako se je trem zdel zelo drugačen kraj, v katerega so prišli – ali so prišli iz manjšega v večje mesto ali obratno in so to občutili kot veliko razliko. Po dva sta omenjala razliko v prometu, prehranjevanju, drugačnemu dojetanju družabnosti v smislu hierarhije, pogostosti in prostorske organizacije; da se jima je v drugi državi sistem zdel boljši in funkcionalnejši, dva sta primerjala cene z domačo državo. Posebne razlike, omenjene po enkrat, so bile navade, dojetanje časa, manj strogosti in večja sproščenost sistema, onesnaženost okolja, vreme, manj družbene hierarhije, občutek mednarodnosti ali evropskosti ter katolištvo. Zanimiv se mi zdi pogled Caoimhe, ki je primerjala domač sistem s Slovenijo:

---

³ Zvočni posnetek intervjuja je v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorici.

„Kulturno in sistemsko se mi je zdelo, da so stvari ... bolj funkcionalne in razumne. Bilo je boljše, nisem šla nekam, kjer bi se zdelo slabše. Tam je neke vrste socializem, dane so ti brezplačne stvari, kot so zdravstvo, izredno poceni študentsko prehranjevanje, poceni prevoz in razumne cene.“ (Caoimhe, osebni intervju, 2017, 25. november)⁴

4.1.2 Privajanje na novo situacijo

Pri oceni privajanja je veliko samih od sebe navedlo časovno obdobje, ki so ga potrebovali, da so se dokončno privadili – to je bilo vse od enega tedna do dveh mesecev. Šest jih je navedlo podoben potek težjega začetka in lažjega nadaljevanja: eni je bilo na začetku kar težko, ena je bila najprej v dvomih in osamljena, ena razočarana zaradi neizpolnjenih visokih pričakovanj, eden je imel krizo, enemu je postalo lažje s časom, ena je potrebovala nekaj časa, da se je počutila kot doma. Pet jih sploh ni omenilo nobenih težav, z naslednjimi pridevniki: sprejemljivo, lahko, dobro in hitro, ne težko. Še manj težav so imeli pri kategoriji ocene spoznavanja novih ljudi, ali jim ni bilo težko ali pa jim je bilo v redu, lahko in celo zelo dobro. Dva sta pri tem dodala svojo razlago, da na izmenjavo pridejo ravno odprti ljudje, ki imajo vsi podoben cilj spoznavanja drugih. Pri tej kategoriji je zanimivo, da so štirje sami od sebe dodali svoje dožemanje težjega spoznavanja domačinov kot drugih Erasmus študentov. Edino eden je imel pri tem prednost, saj se je zaradi partnerja, ki je tam živel že prej, večinoma družil z domačini, ki so bili večinoma partnerjevi sošolci.

Kategorija, po kateri nisem spraševala, ampak so jo dosti omenjali vsi izpraševanci, je olajševalne ali oteževalne okoliščine prilagajanja in spoznavanja ljudi. Štirje so pri tem izpostavili Erasmus združenje oz. drugačno imenovano organizacijo, povezano z univerzo, ki je za nove Erasmus študente organizirala veliko dogodkov, trije pa so pohvalili Buddy sistem ali sistem tutorstva, ki tuje študente poveže z domačimi, da jim ti pomagajo z informacijami in pri privajanju. Zunaj institucionalnega okvira so bili trije hvaležni za dejstvo, da so imeli za sostanovalec domačine, ki so jim pri vklopu v novo okolje zelo pomagali. Ena je kot olajševalno okoliščino navedla skupne prostore v velikih študentskih domovih, kjer je ljudi res lahko spoznavati. Okoliščine, ki so prilagajanje oteževale, so bile v treh primerih povezane z namestitvijo, ali je bilo iskanje stanovanja dolgo in stresno, ali je bil študentski dom daleč od mesta in dogajanja, ali pa je bilo bivanje na zasebnem malo teže, kot bi bilo v študentskem

---

⁴ Zvočni posnetek intervjuja je v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorici.

domu. V enem primeru je bila oteževalna okoliščina predsodek o posameznikovi državi izvora in se je moral zaradi tega bolj dokazovati kot kdo drug, v drugem primeru pa je bila to olajševalna okoliščina, ker so imeli v državi gostiteljici državo izvora zelo v čisljih.

Druge posamezne olajševalne okoliščine so bile lažja komunikacija s profesorji kot doma, dejstvo, da je bil tam s partnerjem, majhnost tamkajšnje mednarodne skupnosti, udejstvovanje pri športnih aktivnostih in pridobitev službe. Za Asjo je bila to okoliščina: „Šla sem v isto mesto s sošolko, sokrajanko, s katero se poznava že skoraj celo življenje. Zato mi ni bilo tako hudo, ker sem imela nekoga znanega zraven.“ (Asja, osebni intervju, 2017, 30. oktober) Barbara je z anekdoto naslikala, kako ji je pri prilagajanju pomagala odprtost in pripravljenost ljudi iz države gostiteljice, da so pomagali: „Že prvi dan, ko sem s prijateljico prišla v Coimbro, sva nekje zapazili plakat '8 shotov za 5 €' in šli noter v ta bar. Cel večer sva preživeli tam in hitro je stekla debata z drugimi, takoj so izvedeli, da iščem stanovanje in mi povedali, da njihov kolega živi nad barom in išče cimre. Še isti večer sem šla gor pogledat stanovanje in se odločila, da se vselim, naslednji dan smo z lastnikom podpisali in to je bilo to.“ (Barbara, 26, osebni intervju, 2017, 22. november)⁵ Trije so kot pomembno okoliščino privajanja izpostavili jezik, saj po njihovem tujo kulturo lažje spoznaš, če poznaš jezik, se le lahko ljubiš le, če poznaš jezik in je lažje, če se vanj popolnoma potopiš.

Nekateri, ki so bili na izmenjavi celo študijsko leto, so glede družbe navedli nekaj razlik med izkušnjami v prvem in drugem semestru, dve sta navedli, da je bilo lažje spoznavati ljudi v prvem in da so bile vezi z njimi pomembnejše kot tiste v drugem, dve pa sta dodali, da sta se v prvem družili bolj z mednarodnimi študenti in v drugem z domačini. To dobro poveže Asja:

Prvi semester je bil malo čuden, veliko sem se družila z Ano in sva imeli same skupne prijatelje, bili sva vedno skupaj, poznani sva bili kot 'dve slovenski dekleti'. V drugem semestru sva se pa obe preselili, še vedno sva bili cimri, ampak v študentskem domu v centru in začeli vzpostavljati tudi vsaka lastno družbo, lastno Erasmus življenje. Ona se je družila z erasmusovci, jaz pa bolj z domačini. [...] V drugem semestru smo imeli s temi, ki smo bili celo leto tam, veliko bolj posebno vez kakor z novimi prišleki, saj smo tam že preživeli en semester. (Asja, osebni intervju, 2017, 30. oktober)

4.1.3 Komunikacija z domačimi

Največ komunikacije z domačimi je potekalo po spletu, kar devet jih je uporabljalo Skype, osem različne aplikacije za tekstovno sporočanje, kot so iMessage, Facebook Messenger,

---

⁵ Zvočni posnetek intervjuja je v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorici.

Whatsapp in Viber, šest socialne medije, kot je Facebook, štirje so se z njimi pogovarjali po telefonu, dva sta uporabljala e-pošto in ena je poleg vsega poslala še kakšno razglednico. Dva sta dodala, da sta čas med hojo od ene točke do druge izrabila za pogovor po telefonu z domačimi. Pod to kategorijo spada tudi spoznavanje staršev s tehnologijo, saj sta dva pred odhodom na izmenjavo starše izobrazila na to temo, eden je obema naredil profila na Facebooku, ena je mami ustvarila Skype račun in jo naučila uporabljati to aplikacijo, pri tretjem pa so starši sami odkrili aplikacije za sporočanje, kot je Whatsapp, in se začeli z njim pogovarjati predvsem po tekstovnih sporočilih. V vseh treh primerih so mi to povedali z dobršno mero hudomušnosti na račun staršev, Rok se je izrazil takole: „Facebook je bil v pomoč, ker sem in mami in očetu odprl profila, preden sem šel. Tako da sta lahko tam, zelo 'skrivoma' spremljala vse stvari, v katerih so me označili in vse ostalo. Nista sicer nič komentirala, ampak sta lahko videla, da sem živ, zdrav in da se imam fino, kar je bilo dovolj.“ (Rok, osebni intervju, 2017, 10. november)⁶

Pogostost komuniciranja je bila v šestih primerih izražena z ambivalenco, se pravi, se je z nekaterimi zmanjšala, z drugimi pa ostala enaka ali se povečala, v štirih primerih se je pa samo zmanjšala. V tej kategoriji najbolj poseben primer predstavlja Caoimhe, ki je komunikacijo z družino v prvem semestru izmenjave kar prekinila:

V tistem času sva imeli z mamo res hud prepir in sem dejstvo, da sem na Erasmusu, vzela kot priložnost, da neham govoriti z družino. To je trajalo dva ali tri mesece; bila sem v drugi državi in v celoti izkoristila možnost, da si vzamem svoj prostor. Moj odnos je bil „jebite se vi in vaše sranje“ do točke, ko sem profesorju na Irsko pisala o nečem, kar sem morala narediti, in mi je odgovoril, „vaša družina me je vprašala, kako ste, če lahko z njimi vzpostavite stik in jim poveste, da ste v redu“ in sem mu odgovorila „gospod, ne razumete, to sem storila z namenom!“ (Caoimhe, osebni intervju, 2017, 25. november)

Njena izjava je močno povezana tudi z naslednjo temo, in sicer olajšanje ali dolžnost ob komunikaciji. Največ, sedem izprašanih, je o tem govorilo z ambivalenco, čutili so namreč oboje hkrati, ali pa različno do različnih ljudi. Dobro se je o tem izrazil Dominick: „Seveda imaš nekakšen občutek dolžnosti, mislim, ko se teden dni ne pogovarjaš s starši, te začnejo spraševati, kaj počneš, si še vedno živ. Tudi ko si v razmerju in si kakšen dan zaposlen ali pa odkrivaš mesto, si misliš: 'Bolje bo, da jo pokličem, saj že nekaj dni ni slišala mojega glasu.' Ampak je tudi v mojem interesu govoriti s to osebo. Torej, seveda obstaja občutek dolžnosti, vendar je tudi olajšanje, oboje je.“ (Dominick, osebni intervju, 2017, 5. november)⁷ Dva sta

---

⁶ Zvočni posnetek intervjuja je v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorici.

⁷ Zvočni posnetek intervjuja je v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorici.

zatrčila, da ne čutita zares nobene skrajnosti teh dveh občutkov, ampak da imata pač dobro in normalno komunikacijo z njimi, eden je čutil bolj dolžnost, a hkrati dodal, da to ni slaba stvar, ena je občutila krivdo, ko je komunikacijo preskočila ali zamudila, Pauline pa je čutila predvsem dolžnost zaradi zanimivega razloga: „Sploh mi ni bilo všeč, da sem z njimi govorila francosko, "zdaj sem v svojem angleškem načinu, nočem preiti nazaj v francoščino“, to me je res vznemirjalo. Ampak sem se morala, sicer bi mama verjetno poklicala policijo.“ (Pauline, osebni intervju, 2017, 17. oktober)⁸

4.1.4 Obiski

Sedem intervjuvancev so obiskali prijatelji, šest družina, pet jih je šlo med izmenjavo enkrat ali večkrat domov, dve je obiskalo nekaj malega znancev, dva je obiskala partnerka, enega trenutna in drugega nekdanja, eni pa je družina in prijateljica ponudila prevoze na izmenjavo in nazaj domov. Romana se dejstva, da jo je obiskala le znanka s fantom, spominja z grenkobo: „Vsi govorijo, kako te bodo prišli obiskat, pa potem noben ne pride.“ (Romana, osebni intervju, 2017, 23. november)⁹ Pet izprašancev je glede obiskov omenilo nekaj na temo, ki sem jo poimenovala veseli turistični vodič, saj jim je bilo 'vodenje' v užitek, radi so ljubljeneim pokazali, kar že poznajo, najljubše kraje, jih spoznati z novimi prijatelji in z njimi deliti, kaj imajo radi glede države gostiteljice in njihove kulture.

Podkategorija obiski kot motnja v njihovem novem vsakdanjem življenju vsebuje dve mnenji, da so bili motnja, ampak v dobrem smislu, dve, da življenja niso zmotili, in dve, da je bilo odlično iti tako domov kot nazaj na izmenjavo, vsaj večinoma. Dva sta imela še eno dožemanje obiskov, in sicer kot trk dveh svetov; eni se je zdelo res čudno videti družino, ki naj bi po njeno spadala v domačo državo, v državi gostiteljici, Jorge pa je imel glede tega povedati naslednje: „Nenadoma je bil prijatelj iz otroštva, s katerim se pozna, odkar sva bila v plenicah, na obisku in mi je bilo čudno oba svetova združiti, ga spoznati z novim. Moje dožemanje prijateljev ni bilo drugačno, ampak so pripadali različnim resničnostma.“ (Jorge, osebni intervju, 2017, 29. november)

V okviru te podkategorije so velikokrat omenili temo domotožja, in to besedo so izbrali sami

---

⁸ Zvočni posnetek intervjuja je v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorici.

⁹ Zvočni posnetek intervjuja je v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorici.

od sebe, ker ni bila omenjena v vprašanjih. Pet jih je nedvoumno in dokončno zatrdilo, da niso občutili nobenega domotožja, Dominick je razložil, v katerem primeru bi ga: „Če bi sedel v svoji sobi, dolgo časa razmišljal o domačih in na veliko gledal fotografije, spominjajoč se vseh dobrih časov, ki smo jih doživeli, in potem pomislil še na to, kako osamljen sem v tem velikem mestu, bi mi to seveda vzbudilo domotožje.“ (Dominick, osebni intervju, 2017, 5 november)

Dve sta o tem pripovedovali z ambivalenco, ena naj sicer tega ne bi občutila, ampak je na neki točki potrebovala odmerek doma, Vida pa je govorila v nasprotujočih si pomenih: „Domotožje je sicer močna beseda, ampak ko pride družina in imajo svoje nove 'interne fore', ki jih ti več ne poznaš, malo pomisliš, kaj se je vse doma zgodilo brez tebe. Težko mi je bilo, ko so šli, še posebej družina, ko spet ostaneš sam v tisti sobici. Ne bi pa rekla, da sem zaradi tega hotela domov.“ (Vida, osebni intervju, 2017, 23. november)¹⁰

Kar šest se jih je glede vprašanj o komunikaciji, obiskih in glede domotožja samih od sebe počutilo, da morajo svoje občutke in dejanja obrazložiti ali se skoraj opravičiti, trije so omenjali to, da so uživali, da so se družili in zabavali, dva sta navajala, da sta odkrivala okolico ali 'luftala', ena pa samo, da je bila na splošno zelo zaposlena.

Na koncu bi omenila eno temo oz. dogodek, ki je sicer od vseh intervjuvancev v tako veliki meri prizadel samo Asjo, ampak je nanjo tako močno vplival, da je celo njeno doživljanje izkušnje izmenjave obarvano z njim, in sicer smrt ljubljenega. To je njena zgodba o tem, kako je nanjo vplivalo, da je proti koncu izmenjave umrl njen bratranec:

Pot domov je bila itak katastrofa, šla sem naslednji dan zjutraj z vlakom ... to je bila ena izmed tistih stvari, zaradi katerih sem bila tako vesela, da sem bila na izmenjavi z Ano. Lahko ti tam spleteš kakršnokoli prijateljstvo, ampak ko se ti taka stvar zgodi in imaš tam nekoga, ki tvojo družino pozna, je to čisto nekaj drugega. Peljala me je na postajo, z mano počakala na vlak, mi kupila zajtrk, ker sama nisem bila sposobna ničesar. [...] Potem nisem hotela iti nazaj v Nemčijo, čeprav so mi vsi govorili, da moram. [...] Ko sem prišla nazaj, sem samo hodila na faks, da sem napisala, kar sem morala. Moj zadnji mesec izmenjave je bil dobesedno 12 ur knjižnice na dan, da je bilo vsega čim prej konec, da sem lahko šla čim prej domov. [...] Tri predmete sem še celo od doma naredila, tako da je bil zelo grenek konec izmenjave. (Asja, osebni intervju, 2017, 30. oktober)

4.2 Izkušnja obdobja po vrnitvi domov

V svojih pripovedovanjih o obdobju takoj po prihodu domov z izmenjave so intervjuvanci veliko govorili o svojih občutkih, nekaj o tem jih je omenilo šest. Občutili so vse, od slabe volje,

---

¹⁰ Zvočni posnetek intervjuja je v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorici.

žalosti, da jim je težko, tečnost, zagrenjenost, počutje 'kot drek', ujetost v dolžnosti, potrebo po času zase, bolečino, do dolgčasa in veselja, pa tudi kombinacije več različnih. Pauline je vrnitev zelo prizadela: „Ne najdem pridevnika, ki bi to lahko opisal. Bilo je boleče, srce parajoče, na nek način kot nočna mora. Pri tem je imel veliko osebni kontekst moje družine, ki je razpadala, ter moje razpadanje na koščke zaradi uničenega razmerja, ker sem imela strto srce. [...] Počutila sem se, kot da sem na Irskem pustila svoje resnično življenje in se vrnila v nekaj, kar ni bilo več moje.“ (Pauline, osebni intervju, 2017, 17. oktober)

Zanimivo, štirje so omenili v uvodu omenjen pojav postErasmus depresije, čeprav sta ga dva omenila s prav temi besedami, eden z izrazom 'post Erasmus šok' in ena 'post Erasmus počutje kot drek'. Trije so zatrdili, da tega pojava niso doživeli, vsaj ne v običajnem smislu, kar dobro razloži Dominick: „Nisem imel običajne post Erasmus depresije, ker sem iz Istanbula odšel kasneje kot vsi ostali. Vsi moji kolegi so šli že junija, jaz pa šele sredi julija, tako da sem ljudi in dobre čase, ki smo jih preživeli skupaj, pogrešal že, ko sem bil še tam.“ (Dominick, osebni intervju, 2017, 5. november) Enega je pa doživljanje te vrste šoka, ki ga je izkusil kot močno pogrešanje ljudi, popolnoma presenetilo.

Širši opis prvega obdobja in prilagajanja na vsakdanje življenje so izpraševanci izražali na različne načine, ali so uporabili lastnostne pridevnike in razlago, ali pa so predstavili časovno sosledje. Dva sta namreč govorila o tem, da ni bilo težko, eni se je zdelo dobiti nazaj domačo rutino dobro, Roku pa je, čeprav je hitro padel nazaj v rutino, manjkal hitri tempo dogajanja: „Če lahko dam lepo prisposodbo – ko narediš izpit za avto in prvič prideš z avtoceste in se pelješ po mestu in se ti zdi popolnoma prepočasi, ko se pelješ 50 na uro; zdi se ti, da je bila le na avtocesti prava hitrost. Malo pogrešaš tisto brzino.“ (Rok, osebni intervju, 2017, 10. november) Ena je uporabila izraz 'v redu', saj ji je na koncu izmenjave cela situacija šla že na živce. Dva sta omenila časovnico sprva medenih tednov doma in nato hitro slabo počutje ali dolgčas. Takšno sosledje dogodkov je opisala Barbara:

Takoj ko sem prišla, je bilo fajn – prvih par dni, niti en teden ne. Zelo je bilo 'fajn' spet vse videti, se pogovarjati o Erasmusu, ker so me vsi toliko spraševali. Vabila sem vse na obilne večerje, na katerih sem jim govorila, kako zakon je portugalska kultura, kako jo bom vpeljala domov in kuhala portugalsko hrano, kupovala portugalsko vino. Bilo mi je res 'kul', ker se mi je zdelo, da sem košček kulture uspela prinesiti domov, ampak se je dosti hitro vse razgubilo. [...] Vrnitev domov je bila zelo črno-bela, na začetku je bil samo juhuhu, bilo je carsko, potem te pa zadene vprašanje, kako bo treba živeti naprej. (Barbara, osebni intervju, 2017, 22. november)

Nato so sogovorniki navajali tudi olajševalne in oteževalne okoliščine navajanja nazaj na

domače okolje. Dva sta imela težave z navajanjem na jezik, dva s tem, da jima na domači univerzi niso priznali predmetov, ki so jih opravili v državi gostiteljici, dva sta obrazložila, da ju je bilo za okolico težko prenašati, ker nista nehala govoriti o državi izmenjave. Enemu je bilo težko zaspati, ker ni bilo domačnega hrupa sstanovalecev, enemu zjutraj vstajati in se samoorganizirati po enem semestru delanja tega, kar je hotel, eni je bilo težko zaradi bivanjske situacije doma, ker je morala po dolgem času spet neko obdobje živeti s starši, Dominick pa se je s težavo navajal na promet: „Moj način prečkanja ulic se je spremenil, res sem se navadil na promet v Istanbulu. Po vrnitvi je bilo več situacij, v katerih me je moja punca prijazno opozorila, da to ni več Istanbul in da v Nemčiji preprosto ne gre, da bi samo zaprl oči in tekkel čez cesto.“ (Dominick, osebni intervju, 2017, 5. november)

4.2.1 Pridobitve z Erasmus izmenjave

Štirje so omenili objektivno pridobitev tega, da so se veliko naučili oziroma prišli do novega akademskega znanja, štirje so izpostavili dejstvo, da so izmojstrili jezik države izmenjave ali angleščine, trije so domov prinesli novo motivacijo in zagon za zaključek študija. Po dva sta nazaj prinesla kakšno kulturno posebnost ali navado, dva sta po prihodu domov začela domačo državo bolj ceniti, dva sta navedla novo samozavest ali v akademskem smislu ali pri iskanju službe, dva nova prijateljstva, dva navezavo poklicnih stikov, dva obogateno poznavanje družbe, politike in kulture države izmenjave; dva pa nov pogled na življenje z lastnimi financami. Raznolik repertoar osebno prikrojenih pridobitev, ki so bile omenjene po enkrat, obsega: prepustitev romantični ljubezni, razširitev obzorij, spoznanje evropske dimenzije raznolikosti in spoznavanje ter prijateljevanje z begunci.

Celotna Erasmus izkušnja je nekaterim služila tudi kot vzrok za odločitev za dejanja v prihodnosti in jim pomagala do novih ciljev v življenju. Štirje so se namreč odločili za podiplomski študij v tujini, trije za udeležbo na še kakšni Erasmus izmenjavi, eden je dobil veliko motivacije in potrditev v svoji odločitvi za kariero v antropologiji in šel živet in delat na tuje, ena željo po tem, da bi imela službo, ena je dokončno prišla do odločitve, da noče opravljati poklica novinarke, Dominick pa je izvedel, kaj hoče početi v življenju in s tem dobil nove cilje:

Dalo mi je popolnoma nov pogled na življenje in zdaj vem, na katero področje v novinarstvu se želim osredotočiti. V Nemčiji nas med študijem pripravljajo na vse in se moramo sami odločiti za usmeritev na področje in jaz je v treh letih nisem našel. Nato sem po treh terorističnih napadih in državnem udaru v Istanbulu ugotovil, da si želim študirati in se osredotočiti na Bližnji vzhod kot regijo. Po koncu študija bi rad delal kot samostojni novinar v tej regiji in pokrivati konflikte, politične krize in poročati o njihovih kulturah. [...] Konec

koncev sem zaradi tega šel na podiplomski študij politike Bližnjega vzhoda v London. Tako da ja, izkušnja Erasmusa je imela name velik vpliv. (Dominick, osebni intervju, 2017, 5. november)

4.2.2 Spremembe v medosebnih odnosih

Samo dva sta imela istega partnerja pred izmenjavo in po njej, in ker se je eden od njiju s partnerjem izmenjave udeležil, imata različni izkušnji: tistemu, ki je bil na izmenjavi sam, je bilo ob vrnitvi čudno spet živeti skupaj in se videti vsak dan, ni bilo najboljše, a sta kot par preživela; tisti, ki pa je izmenjavo doživel s partnerjem, je to njun odnos samo okrepilo, ker sta prvič živela skupaj in stran od družine.

Z družino jih večina, šest, navaja, da ni bilo sprememb v odnosu. Ena je začela bolj ceniti mamo, ker jo je le-ta že prej v življenju potiskala v samostojnost in ji tako ni bilo treba tega prvič izkusiti na izmenjavi, ena pravi, da je bilo veselje po njeni vrnitvi bolj na strani družine, Rok pa je staršem hvaležen: „Moral sem se navaditi nazaj in sem potreboval čas zase. [...] Starši so opazili, da sem bil na začetku slabe volje, ampak so lepo in mirno to prenesli. Pustili so me, da sem jaz to spustil in je zato zdaj bolje.“ (Rok, osebni intervju, 2017, 10. november) Caoimhe se zdi, da je po času brez komunikacije njen odnos z družino postal boljši, hkrati je začela pojmu družine pripisovati večjo vrednost, saj je tudi njej proti koncu izmenjave umrla ljubljena oseba, samo da je ni v takšni meri prizadelo kot Asjo. Umrl je namreč njen prijatelj z izmenjave: „Kar se je zgodilo z Jackom, je postavilo stvari v perspektivo. Dejstvo, da sem sama prišla domov in on ne, je bilo zelo specifično.“ (Caoimhe, osebni intervju, 2017, 25. november)

Glede prijateljskih odnosov štirje trdijo, da ni bilo nekih sprememb, trije o tem govorijo z ambivalenco – kakšne so morda izgubili, z drugimi pa odnos izboljšali ali utrdili –, dva omenjata veliko boljše debate in globlje pogovore s prijatelji kot kdajkoli prej, dva pa navajata, da sta kmalu nadoknadila zamujeno, česar ni bilo veliko. Ena navaja, da so se odnosi spremenili, a ne ve točno, na kakšen način, ena jih je veliko izgubila, Caoimhe pa je opisala naslednjo izkušnjo:

Nekje na polovici Erasmusa sva imeli z eno mojih najboljših prijateljic od doma hud prepir in zdaj ni več moja prijateljica. Bilo je za božič, obe sva prišli na obisk domov z Erasmusa in res sem se veselila, da jo bom videla. Težave so brbotale že prej, na kar je rekla nekaj, kar me je ujezilo in je med nama počilo. [...] Mislila sem si 'jebite se', če sem lahko jaz pred tolikimi drugimi ljudmi, sem lahko tudi pred vami. [...] Če bi mi prijateljica kaj podobnega rekla pred tem semestrom, ji ne bi nikoli ničesar podobnega odvrnila, potem pa sem si mislila, naj gre vse v maloro in sem se postavila zase. Od takrat nisva govorili in to je smešno, ker sva bili res

dobri prijateljici. (Caoimhe, osebni intervju, 2017, 25. november)

4.2.3 Stiki in prijateljstva z izmenjave

Devet sogovornikov mi je povedalo, da so se po izmenjavi med seboj obiskovali, pet jih to načrtuje, ali so se udeležili snidenja več prijateljev nekje, štirje so omenili, da so še vedno v stiku po socialnih omrežjih in Skypu, štirje so tudi omenili, da so dobili nove prijatelje iz lastne države, ki so jih spoznali na izmenjavi, ne da bi to pričakovali. Trije so omenili, da s prijatelji z Erasmosa nimajo rednih stikov, ampak so ti stiki vseeno dobri, kar dobro povzame Asja: „Mislim, da so to dobra prijateljstva. Ni tako, da bi bili v stiku redno, [...] če pride kdorkoli k meni ali pa jaz k njim, pa mislim, da vemo, da smo vsi tega zelo veseli.“ (Asja, osebni intervju, 2017, 30. oktober) Romana ima vsaj malo drugačno izkušnjo od Asje: „Tam ustvariš prijateljstva z ljudmi in si z določenimi zaupaš ogromno, potem greš pa domov in se z njimi slišiš mogoče enkrat ali dvakrat. [...] Prideš nazaj, imaš toliko novih prijateljev na Facebooku, ampak se z nobenim ne slišiš. Ustvariš kratkoročna dobra prijateljstva.“ (Romana, osebni intervju, 2017, 23. november)

Dve sta izpostavili dejstvo, da sta se na izmenjavi v nasprotju s tem, kar naj bi bila navada, družili na drugačen način, kar lepo pove Vida: „Konec koncev sem se družila z nekaj ljudmi, nisem imela tiste ogromne družbe dvajsetih, kar je na Erasmusu pogosto. Da nobenemu nisi zares blizu, si pa vedno v družbi velikega števila ljudi.“ (Vida, osebni intervju, 2017, 23. november) Ena pa je z ljudmi z Erasmosa v stiku zelo malo, kar obžaluje.

4.3 Spremembe in strategije ter načini prilagajanja nanje

Glede obstoja in umestitve tega sklopa v intervju sem se pošteno uštel. Sogovorniki so se v veliki večini neposrednim vprašanjem glede tega, kaj se je po izmenjavi v njihovem vsakdanjem življenju zares spremenilo in kako so se teh sprememb lotili, v velikem loku izognili. Na vprašanja v tem sklopu so odgovorili kaj kratkega in jedrnatega ali pa so zanikali, da se je v njihovem vsakdanjem življenju karkoli spremenilo in smo ta sklop kar preskočili. Ob pozornem branju transkriptov intervjujev pa sem ugotovila, da so mi v bistvu veliko prav o tej temi povedali že v odgovorih na vprašanja v drugem sklopu. Teme, ki so se pri tem pojavile, bom vseeno naštel tu, saj vsebinsko sodijo sem.

4.3.1 Spremembe v vsakdanjem življenju

Baiba je bila prepričana, da večjih sprememb v njenem življenju ni bilo, jih tudi ni pričakovala oziroma hotela: „Svojega življenja nisem skušala spremeniti, izkušnja Erasmusa mi ni vzbudila želje, da bi si ga morala. Moje življenje je bilo dobro prej in kar v redu tudi potem.“ (Baiba, osebni intervju, 2017, 10. november)¹¹ Tudi na Rokovo vsakdanje življenje izmenjava ni imela takšnega vpliva, kar je tudi dobro razložil: „Gor sem šel s ciljem narediti magisterij in po magisteriju prakso, po praksi strokovni izpit, potem delo na šoli, to je nekako moj cilj. S tem sem imel tako kratkoročne in dolgoročni cilj, tako da mi je bila ta izmenjava samo zadnji izdihljaj mojega študentskega življenja.“ (Rok, osebni intervju, 2017, 10. november) Do spremembe je imela ambivalentne občutke Barbara, saj se ji je zdelo, da se ni nič spremenilo, ko pa danes pogleda nazaj, ni več prepričana: „Po tem potovanju je bilo vse enako. Življenje v Ljubljani, s cimrami, malo faksa, malo žuranja. Mogoče ... ne vem, zakaj se je to zgodilo, to so osebne stvari, ampak v tistem letu sem se zelo zredila, saj sem nagnjena h kompulzivnemu hranjenju. [...] Nisem se zavedala, da mi kaj manjka, da se slabo počutim, samo mogoče s to hrano, ko pogledam nazaj, vidim, da je nekaj bilo.“ (Barbara, osebni intervju, 2017, 22. november) Vida je poseben primer, saj se je udeležila kar štirih različnih izmenjav. Pri njej je bila glavna sprememba iz prve v drugo, saj sta se obe zgodili v enem letu in je svojo drugo izmenjavo doživljala kakor drugi ljudje vrnitev domov: „V Grčiji sem bila kar asocialna ...[...] Ker sem pogrešala Podgorico! Ni bila zdaj neka depresija, da bi bila v postelji in nikamor hodila. Slišala sem se z ljudmi iz Črne gore in v Grčiji nisem navezovala toliko stikov. Mogoče zato, ker sem vedela, da bom pa čez pet mesecev morala iti.“ (Vida, osebni intervju, 2017, 23. november)

Zanimivo je, da so skoraj vsi, ki so zanikali večje spremembe v lastnem življenju, to besedo ali koncept vseeno na veliko uporabljali, saj so štirje govorili o veliki spremembi ali primanjkljaju spremembe v okolju, odnosih in pogledih na svet. Romanina frustracija je bila s primanjkljajem spremembe doma: „Ko sem prišla nazaj, sem si mislila: "kaj ste še vedno tu, še vedno isti pogovori?" Pol leta me ni bilo in se ni nič spremenilo. Frustrirajoče je bilo gledati, kako ljudje ne vidijo ven iz svojega mehurčka.“ (Romana, osebni intervju, 2017, 23. november) Baiba je govorila o spremembi v odnosu s prijatelji: „Mislim, da ko si dlje časa stran, se tvoji prijatelji navadijo na to dejstvo, kar pa ne pomeni, da te črtajo s seznama prijateljev. To pomeni samo,

---

¹¹ Zvočni posnetek intervjuja je v obliki surovih podatkov na voljo pri avtorici.

da so se navadili, da nisi tam z njimi – ta navada postane del življenja in lahko ostane tudi, ko se vrneš.“ (Baiba, osebni intervju, 2017, 10. november)

Tudi Dominick je opisoval, kakšne spremembe se lahko zgodijo, čeprav jih ni opredelil, kot da bi imele na njegovo življenje velik vpliv: „Ko te pol leta ni, opaziš, da so se nekatere stvari spremenile in druge ne. Kot da si pol leta preživel v komi in se potem vrneš, popolnoma si ven iz dogajanja, vse je šlo mimo tebe, sam si se precej spremenil, doma pa se ni spremenilo ali nič ali pa veliko. Ko nekaj časa živiš v povsem drugačni realnosti, se ti vrnitev v staro življenje zdi čudna.“ (Dominick, osebni intervju, 2017, 5. november) Dva sta celo zatrdila, da se je za njiju spremenilo prav vse, Luka je o tem pripovedoval zelo ganljivo in z lepo metaforo:

Hujše se mi je bilo privaditi nazaj, kot ko sem šel tja, absolutno. Jaz sem se spremenil in dom se je spremenil, težko je sploh reči, kdo se je bolj, jaz, Ljubljana, ljudje ... vse je bilo drugače. Kakor bi izgubil eno leto življenja. S Slovenijo sva to leto živela ločeni življenji in sva se na neki točki spet srečala kakor stara ljubimca. Nekaj je 'štimalo', nekaj pa ne. Nekaj mi je bilo še vedno domače, po drugi strani sem pa vmes spoznal veliko boljšega ljubimca – Madrid. [...] Ni bil 'adios' (adijo), ampak 'hasta luego' (nasvidenje). Še vedno sem v Madridu, vsaj del mene je tam. (Luka, osebni intervju, 2017, 15. november)

4.3.2 Strategije/načini spopadanja s spremembami

Sprva jih bom naštela, potem bom posebej navedla vsak primer spremembe skupaj s strategijo reševanja. Pet jih je razložilo, da jim je pomagalo, ko so se zamotili – z delom, študijem in kombinacijo obojega in spoznavanjem novih ljudi. To dobro opiše Baibina izkušnja: „Zamotila sem se z udeležbo na festivalih in z delom, zato mi ni bilo treba nikoli sedeti v svoji sobi in misliti 'moj Bog, to je konec, nisem več na Erasmusu'. [...] Večinoma sem se lahko toliko zaposlila, da nisem imela časa biti žalostna.“ (Baiba, osebni intervju, 2017, 10. november) Tako Jorge kot Dominick sta s spremembami v njunem osebnem življenju in njihovem reševanju opravila na kratko, po njuno je treba iti naprej. Prvi je rekel: „Vrnitev ni bila najbolj srečna izkušnja, ampak se je treba premakniti naprej in preboleti. Mislim, da se to zgodi pri kakršnikoli spremembi.“ (Jorge, osebni intervju, 2017, 29. november), drugi pa: „Ni bilo lahko, ni bil pa konec sveta. To sem pač sprejel.“ (Dominick, osebni intervju, 2017, 5. november) Čeprav sem iz besedila nekako izluščila, da je možna strategija za Dominicka z njegovim med Erasmusom najdenim ciljem postati most med obema kulturama, svojo in tisto države obiska, razlagati sodržavljanom o kulturah na Bližnjem vzhodu. Tudi za Pauline je bila ena izmed strategij ostati v stiku s kulturo države izmenjave s tem, da jo je izbrala za smer študija. Za Luko je bila strategija reprodukcija, ki jo bom podrobneje razložila kasneje.

Najpogostejša strategija za spopadanje z občutki zmede in sprememb takoj po vrnitvi domov je bil pobeg ali potovanje, ki jo je udeležilo kar osem intervjuvancev. Ali so izbrali udeležbo na festivalih, iti z dekletom na počitnice, poleti potovati po Balkanu, iti delat v drugo državo, iti domov iz Grčije po balkanski poti, za dva meseca štopati po Evropi ali z nahrbtnikom potovati po Aziji, so očitno vsi, po Baibinih besedah, hoteli biti še nekaj časa v drugi dimenziji. Barbara je celo izkušnjo vrnitve domov in uporabe strategije s posledico, ki ji je prilagajanje olajšala, opisala takole: „Kmalu sem videla, da se morda ni dobro obešati na to, ker je bilo to obdobje, ki je zdaj zaključeno in da se moram zamotiti drugače. Potem sem si zelo na hitro kupila letalsko karto in šla za dva meseca z nahrbtnikom po jugovzhodni Aziji. [...] Doživljanje potovanja je drugačno kot na Erasmusu in ko sem se spet vrnila, sem se vrnila s potovanja, kar sem se že kdaj prej, zato je bil ta povratek bolj poznan.“ (Barbara, osebni intervju, 2017, 22. november)

Navsezadnje lahko kot eno izmed strategij prilagajanja na spremembe dojemam tudi dejstvo, da je pet mojih sogovornikov po nekem času šlo spet živeti, delati ali študirati v tujino, tri so si pa takšen cilj zastavile, a ga (še) niso izpolnile.

Zdaj pa k posameznim parom sprememb in strategij za spopadanje ali rešitvam. Edino večjo spremembo, ki jo je Baiba precej nejasno navedla kljub prejšnji izjavi o tem, da naj se njeno življenje ne bi spremenilo, je bila v odnosu do prijateljev, njena strategija za reševanje tega je podobno nejasna: „Za prijatelje zdaj nimam toliko časa in jih zato bolje razumem, temu se torej ni bilo težko prilagoditi. Ugotovila sem, da nikoli ne bom doma za dolgo, zato s to spremembo ni nič narobe.“ (Baiba, osebni intervju, 2017, 10. november)

Asja se je, če tu ne štejemo smrti ljubljenega, spopadala z dvema spremembama, ki sta ji povzročali težave, in ju je reševala različno. Prva sprememba je bila glede razpoložljivega časa: „V tistem času sem bila zelo nesrečna, [...] ker sem imela veliko časa in nič za delati, ko imaš preveč časa, pa začneš hitro razmišljati o stvareh in postaneš slabe volje. [...] To sem rešila s tem, da sem si našla službo.“

Druga sprememba se je pa dotikala odnosa s prijatelji: „Ko sem končno našla stanovanje, sem bila vesela, kakor 'hej vsi, tukaj sem!', ampak nikjer ni bilo nobenega. Ne vem, kje so bili vsi moji prijatelji takrat, sploh ne vem, kaj se je dogajalo. [...] Na novo sem gradila svoj družbeni krog, ker zdaj sploh več ne vem, s kom sem se družila pred izmenjavo. [...] Skoraj vsa moja prijateljstva po izmenjavi so bila nova.“ (Asja, osebni intervju, 2017, 30. oktober)

Najbolj je prihod domov prizadel Luko in Pauline, zato sem njuni zgodbi pustila za na konec. Na začetku oba pravita podobno: „Pravzaprav se nisem spopadel. Čutil sem napor, naporno je

spreminjati kraj, prijatelje, okolje. [...] Bila je nenadna sprememba, ni bila gladka. Iz danes na jutri, na to te nihče ne pripravi. Ni lahko, res ne.“ (Luka, osebni intervju, 2017, 15. november)
„Nisem se sprijaznila s spremembami, preživela sem morda ne celo leto, ampak vsaj dobrih 5 mesecev svojega časa s tem, da sem jokala in bila na splošno nesrečna. [...] To sem skušala preživeti z odnosom "saj bo na neki točki postalo vse v redu, samo dihaj in preživi dan".“ (Pauline, osebni intervju, 2017, 17. oktober) Luka je svojo strategijo reprodukcije opisal takole:

Moj obrambni mehanizem je bila reprodukcija. [...] Spomnim se, da sem dostikrat preverjal, kakšno je vreme v Madridu, v bistvu to delam še zdaj, 'o, v Madridu je pa sonce, moram iti tja'. Veliko sem bral španske medije, po Madridu nikoli nisem zares prerezal vezi s tem mestom. [...] Po navadi migranti reproducirajo domače stvari, pri meni je ravno obratno. Dojemam se malo kot Španca, osebno jemljem njihovo politično dogajanje, kot bi se dogajalo meni. To spremljam z večjim zanosom kot doma, vem, za koga bi volil v Španiji, doma nikoli. [...] Ko je partner prišel v Slovenijo, sva si hitro začela reproducirati najino prejšnjo izkušnjo, začel sem se družiti s Španci v Sloveniji, prehod sem si olajšal na ta način. Kolikor se je dalo, sem prenesel Madrid sem.

Vež, ki jo omenja, je vzrok še za eno težavo, s katero se sooča: „Pesti me to, da je del mene tam. In da ko sem tam, je del mene tu. Tega zares ne znam razrešiti, ne vem, če to sploh lahko razrešiš. Morda je rešitev ultimativna ustalitev.“ (Luka, osebni intervju, 2017, 15. november)

4.4 Refleksija o izkušnji Erasmusa

Intervjuvance sem že v drugem sklopu vprašala, kako dojemajo svojo izkušnjo, a sem na tisti točki od njih dobila samo enostavne zveze in pridevnike, zato jih bom tu združila z malo daljšo refleksijo. Štirje so izrazili prepričanje, da izkušnje ne bi zamenjali za nič drugega, Pauline je celo dodala: „Čeprav je bil konec zame zelo boleč, bi to zagotovo naredila še enkrat. Vse bi storila popolnoma enako, ker te vsaka izkušnja izoblikuje v človeka, kakršen si. Za vse čudovite stvari, ki jih je prinesla v moje življenje, ni preveč plačati z malo bolečine.“ (Pauline, osebni intervju, 2017, 17. oktober) Dva sta zatrdila, da je bila to ena najboljših ali pa kar najboljša izkušnja njihovega življenja, za tretjega je bilo najsrečnejše obdobje življenja. Posamično so jo opisovali kot čarobno, čudovito, odlično, kulturno odpirajočo izkušnjo. Na koncu so z mano delili tudi malo globlje razmisleke, ki so v treh primerih izražali razliko s splošnim dojetjem izmenjave Erasmus kot samo zabave. Baiba je dejala, da zanjo to ni bila samo zabava in potovanje, ampak ji je bilo predvsem zanimivo izkusiti primerjavo izobraževalnega sistema, z njo se je strinjal Luka, ki je vesel, da njegova izkušnja ni bila samo popivanje in zabava, ker je res spoznal državo, in Barbara, ki je izmenjavo opisala kot divjo, ampak ne pasivno, ker se je vključila, kjer se je dalo in skušala iz vsega potegniti čim več. Caoimhe pa je izpostavila

evropsko dimenzijo svoje izmenjave, saj je v nasprotju z Irsko situacijo v Sloveniji lahko spoznala in se družila z begunci. Rok je svoje doživljanje izkušnje spet opisal z metaforo, s primerjavo: „To so tisti časi, ko si kot majhen otrok na počitnicah pri babici na vasi. 'Ful' dobre počitnice, eno poletje je pa še posebej 'd best' poletje, 'the summer of 69'. Veš, da v bistvu več ne bo prišlo, ampak je bilo pa 'ful' dobro, bi si želel, da pride, ampak je šlo že mimo.“ (Rok, osebni intervju, 2017, 10. november) Edino Asja je vse skupaj opisala v malce negativnih odtenkih: „Razočarana sem bila nad svojo izmenjavo. Velikokrat sem razmišljala, da je bila napaka, da sem šla za celo leto in da sem šla tja, kamor sem šla,“ a ima poleg ostalih še en velik razlog za takšno dožemanje, smrt ljubljeneega. „Ne zdi se mi, da bi bila to izkušnja, ki bi mi spremenila življenje. Mogoče ravno zato, ker se mi je v istem obdobju zgodila izkušnja, ki mi ga je pa zares spremenila.“ (Asja, osebni intervju, 2017, 30. oktober)

Nekateri so svojo izkušnjo takoj po njenem koncu dojemali drugače, kot jo dojemajo zdaj, ko je nekaj časa že minilo. Romani je šla cela situacija na koncu izmenjave že malo na živce in je imela vsega dosti, zdaj, ko gleda nazaj, pa se ji zdi odlična izkušnja. Dominick je na začetku razmišljal o dogajanju in spominih preteklega semestra, zdaj razmišlja bolj o tem, kakšne posledice ima izkušnja nanj osebno. Luka je celo mnenja, da izkušnja prvega Erasmusa zanj ni bila tako transformativna, kot je mislil na začetku. Asja je izkušnji takrat pripisovala veliko večji pomen za svoje življenje kot ji zdaj. Jorge pa pravi naslednje: „Takoj po doživetju te izkušnje sem jo zelo idealiziral, bil sem zelo nesrečen, ker sem jo moral zapustiti in mislil, da je bila to najboljša izkušnja mojega življenja. Še vedno sem enakega mnenja, vendar jo lahko postavim v perspektivo in racionaliziram kot trenutek v mojem življenju.“ (Jorge, osebni intervju, 2017, 29. november)

Ko sem jim postavila malo bolj analitično vprašanje o tem, kaj si zdaj mislijo o dualnosti konceptov tukaj/stran, dom/tujina, domače/tuje, so mi največkrat odgovarjali o temi koncepta doma. Zelo so se radi opredelili o tem, kaj zanje pomeni dom. Štirje menijo, da ni treba, da je dom samo en in da jih imaš lahko več, na različnih krajih. Dom je za Dominicka kjerkoli so ljudje, ki so ti všeč in z njimi dobro shajaš; za Caoimhe kjerkoli se ima dobro z ljudmi, ki jo razumejo in so odprtih nazorov; za Roka je tam, kjer so ljudje, ki jih imaš rad in imajo radi tebe, za Romano tam, kjer je srce; za Barbaro je tam, kjer si ga narediš; za Pauline je tam, kjer hočeš živeti, za Baibo je tam, kjer je ona; Vida pa se doma počuti v varnem, domačem okolju in

poznani kulturi Balkana. Dominick je o tem konceptu že pošteno razmislil in se pripravil na prihodnost: „V naslednjih letih se bom verjetno veliko selil in ne bom imel fiksnega doma, ampak sem ugotovil, da zame to ni problem. Dokler sem v ravnotežju s seboj, z ljudmi, ki me obdajajo, s katerimi se srečujem ob poti, in s katerimi sem v stiku, lahko živim v drugih krajih kot tam, kjer sem običajno doma.“ (Dominick, osebni intervju, 2017, 5. november)

Zelo zanimiv pogled na pojmovanje z zelo ambivalentnimi občutki ima Jorge: „Dom je bil zame že prej šibek koncept, ker sem bil 'stran' od svojega izvirnega doma in si delal domove v drugih krajih. Dom ni odvisen niti od države, v kateri si, niti od ljudi. [...] Morda doma sploh ni! [...] Morda obstaja en, morda petsto. V zadnjih šestih mesecih sem živel v petih različnih sobah in se nisem v vseh počutil kot doma. Ne vem, kaj je pravi dom.“ (Jorge, osebni intervju, 2017, 29. november)

Tudi Romana je govorila o domu, edina pa je dodala nekaj o občutkih tujosti in domačnosti: „Zdaj, tu, s partnerjem, mačko in psom – dejansko sem si ustvarila družino nekje drugje, zato mi je tukaj dom. Tukaj me sicer nikoli noben ne bo sprejel kot domačina, vedno bom tujec, migrant. [...] Včasih se tudi v nekdanjem domačem okolju počutim kot tujec. Tudi če se bom kdaj preselila nazaj v Slovenijo, izkušnja življenja v tujini ne bo nikamor šla in ne vem, če se bi kdaj spet počutila 100-odstotno domače tam.“ (Romana, osebni intervju, 2017, 23. november)

Za Luko je dualnost dom/tujina težko prenašati: „To je grozen konflikt. Šele zdaj sem se ga začel zavedati. Ko sem doma, v Sloveniji, imam noro potrebo, da grem ven, da to ni zame, v tujini imam pa občutek, da zamujam življenje doma. [...] Ta večni pingpong med resničnostjo in željami, težko se je pomiriti s tem, kar imaš, ali si v tujini ali doma.“ (Luka, osebni intervju, 2017, 15. november)

Zadnje, o čemer smo govorili, je bila predstava o tem, kakšno bi bilo njihovo življenje brez izkušnje Erasmusa. Pet jih je glede tega govorilo z ambivalenco: za Barbaro hkrati ne bi bilo dosti drugače, ker bi se ravno tako učila jezika in plesa, ampak ne bi bila isti človek; za Asjo ne bi bilo ravno enako, ni pa zaradi tega drugačen človek; za Baibo bi bilo precej podobno, a bi bila po drugi strani razočarana nad sabo, če ne bi šla in ne bi razumela vrednosti tega, da živiš v trenutku; Luka pravi, da bi slej ali prej šel iz Slovenije, ampak ne bi prišel do Bruslja in dela za EU; podobno pravi Romana, ki bi v vsakem primeru hotela ven, ampak ne bi šla v Belfast in bila, kjer je; za Roka bi bilo lažje zaradi študija, imeli bi več denarja od kakšne službe, a ne

bi izkusil tega, da je šel iz Slovenije. Dominick si tega ne more predstavljati, saj brez te izkušnje ne bi dobil novega cilja, področja, s katerim se hoče ukvarjati; prav tako si ne more predstavljati Jorge, saj ne bi imel poklicnih ciljev, verjetno ne bi živel na tujem in ne bi imel danskega dekleta. Caoimhe si težko predstavlja, zanj bi bilo drugače večje 'sranje'; tudi Vidi si je težko predstavljati, saj brez tega ne bi izvedela, da se v novinarstvu ne vidi, ne bi našla novih talentov in ne bi bila tako samozavestna in pogumna. Najboljši kratki in močni izjavi pa sta naslednji: „Moj bog, kako bi bila dolgočasna! Žalostna in sama! Kot tipična francoska oseba!“ (Pauline, osebni intervju, 2017, 17. oktober) in „Bil bi večji kmet.“ (Luka, osebni intervju, 2017, 15. november)

4.5 Samostojnost in odraščanje

Nekatere teme in kategorije so se pojavljale skozi vse sklope, ena izmed teh je definitivno ta, ki jo je omenjalo devet sogovornikov. Trije izmed njih so izpostavili dejstvo, da so že pred to izkušnjo živeli na svojem, zato niso doživeli posebne spremembe na tem področju. Dva sta omenila enako okoliščino, a drugačno doživljanje, saj je bila zanju ta izkušnja druga raven tega, da sta na svojem, zaradi pomena večje fizične oddaljenosti od domačih, Caoimhe glede tega govori o tem, da je bila vržena v stanje odraslosti, ker je bila sama v drugem kraju, zato je bila izkušnja izmenjave zanj čas odraščanja in spremembe. Romana in Pauline pravita, da sta po Erasmusu odrasli kot osebi, Pauline še dodaja: „Še nikoli nisem živela sama in sem se na nek način počutila odraslo, saj sem si prvič morala načrtovati svoje življenje, kuhati hrano in izbirati, kaj hočem početi.“ (Pauline, osebni intervju, 2017, 17. oktober) Tako Pauline kot Vida sta se po vrnitvi počutili manj samostojni, ker sta spet živeli pri starših. Za Luko je bila izkušnja prvo samostojno obdobje in korak k osamosvajanju. Temu sorodna je tudi tema že prejšnje izkušnje na tujem, ki so jo izkusili štirje intervjuvanci in jo navedli kot olajševalno okoliščino pri privajanju na življenje na izmenjavi. Prav tako je temu podobna tema svobode, ki so jo omenili trije, Caoimhe pa je o tem povedala: „Izkušnja Erasmusa je na splošno osvobajajoča za vse. [...]Tudi na najbolj irskega Paddy poba ima dober učinek, saj tudi njemu odpre oči.“ (Caoimhe, osebni intervju, 2017, 25. november)

4.6 Razlika in nihanje med domačo državo in tujino

Prvo temo v tem skupku kategorij sem poimenovala svet je zunaj, ki jo je na tak ali drugačen način izrazilo devet sogovornikov in je podobna prej omenjeni temi možne strategije za

spopadanje s spremembami ob vrnitvi. Večina jih je nekako prišla 'naokus' tujine, ugotovili so, da radi živijo tam, hočejo iti še na tuje ali jih tja vleče še bolj, kot jih je prej, Baiba to strne v: „Ne želim si iti v tujino in ves čas živeti v isti državi, vendar se želim v državo Erasmus izmenjave vrniti in tokrat ostati malo dlje. [...] Življenje v tujini me kliče in upam, da bom v prihodnosti na klic odgovorila.“ (Baiba, osebni intervju, 2017, 10. november)

Temu sorodna je tema, v okviru katere so intervjuvanci govorili o željah ostati ali iti nazaj v državo izmenjave za kakšno leto in izkusiti več, ki jo je poleg Baibe omenila tudi Caoimhe. Dominick pravi, da bi tam rad ostal, se celo preselil tja, a se zaradi varnosti ne, Jorgeju je bilo oditi težko, ker si je tam ustvaril življenje, Luka pa sam pri sebi ve, da bo nekega dne spet živel tam. Trije so zato omenjali tudi občutek zmede in dezorientacije po vrnitvi domov, kar je dobro povzel Luka: „Vedno pogrešaš ta občutek od tam in te malce vleče nazaj, nikamor več ne pripadaš, vedno si nekje vmes. Čudno je, med zemljo in zrakom si.“ (Luka, osebni intervju, 2017, 15. november)

Na drugem polu je omemba teme ostati doma. Štirje po tej ali več izkušnjah tujine ostajajo doma iz različnih razlogov: partner, služba ali dolgoročni karierni cilj. Asja ima o tem zanimivo mnenje: „Zdi se mi dobro, da greš ven, se izobražuješ, dobiš neke izkušnje, ampak da potem prideš nazaj, da doma vpelješ nekatere izmed stvari, ki si jih spoznal in izkusil. Če gremo vsi ven, potem tu ne bo nobenega, ki bi tvoril kakršnokoli kulturno, politično ali intelektualno sceno.“ (Asja, osebni intervju, 2017, 30. oktober)

V ta skupek kategorij sodi tudi to, da so ljubljenci sprejeli koncept 'vandrovca'. Štirje so navedli, da je njihovo družino in prijatelje izkušnja izmenjave njihovega ljubljenega pripravila na prihodnost, saj so vsi šli še študirat ali živeti na tuje. Pomagalo jim je sprejeti to novo resničnost, pridobili so zaupanje v to, da njihov ljubljenci zdaj ve, kaj dela in da bo to zmogel. Navadili so se, da pohajkujejo po svetu. To je dobro strnil Jorge: „Spoznal sem, da mi je všeč življenje v tujini, oni pa, da bom verjetno živel na tujem. [...] Naučili smo se, kako voditi ta odnos, in mislim, da je Irska pri tem resnično pomagala. Zdaj razumemo to fizično razdaljo in ne, nimamo preveč pričakovanj o tem, koliko se bomo videli. [...] Razumejo tudi, da to ni nekaj osebnega in da ni nujno, da bo naš odnos zaradi tega trpel.“ (Jorge, osebni intervju, 2017, 29. november)

S tujino in domom je povezana tudi naslednja kategorija občutka pripadnosti ali sprejetosti. O

njej sta govorila dva sogovornika, Pauline in Luka, ki je omenjal, da je v državi izmenjave občutil integriranost, saj se je počutil, kot da so ga Španci sprejeli in on njih. Koncept je v svoji izjavi omenil že v prejšnjem odseku, saj ga zelo tare: „Zadnji dan izmenjave sem se jokal kot dež, kot da bi me iztrgali iz okolja, kamor pripadam. [...] Želel bi si pripadati nekam, ne pripadam zares nikamor in si tega želim, ker se mi zdi, da bi bilo zelo pomirjujoče.“ (Luka, osebni intervju, 2017, 15. november) Nasploh so ljubezen do države gostiteljice eksplicitno omenili trije intervjuvanci, vela pa je tudi iz govora drugih, čeprav ne specifično izrečena.

Tema v sklopu te kategorije je tudi kulturna identiteta. Barbara je glede tega izrazila počutje, da v domačo kulturo ne sodi, Romana pa pravi, da bo dejstvo njenega izvora iz Slovenije vedno ostalo in da je na to ponosna. Tako Pauline kot Dominick se identificirata bolj z identiteto človeške vrste kot nacionalnostjo, kar Dominick dobro razloži: „Po tej izkušnji se počutim bolj kot državljani sveta kot državljani nekega naroda, ker je zame narodnost postala pojem. Imaš pač to srečo ali nesrečo, da se rodiš na nekem kraju in se moraš potem spoprijemati s pravili, pogoji ter zakoni, ki veljajo v državi rojstva. Moraš se prilagajati izobraževalnim in političnim sistemom te družbe, ampak si človek, kot smo vsi.“ (Dominick, osebni intervju, 2017, 5. november)

Vida se počuti doma v kulturi Balkana in kot da kulturno pripada tako Sloveniji kot malce tudi Črni gori. Konflikte glede pripadnosti kulturni identiteti sta izrazila tako Caoimhe kot Luka: „Dom, ki me identificira, je pa še vedno Slovenija, temu ne bom mogel ubežati, čeprav bi si včasih želel.“ (Luka, osebni intervju, 2017, 15. november)

4.7 Pogrešanje

Vseobsegajoča kategorija, ki se je pojavljala povsod, se je v prvem sklopu predvsem kot zanikanje, da bi intervjuvanci na izmenjavi to čutili. Trije so zatrdili, da niso pogrešali družine, Luka pa je dejal: „Sliši se zelo egoistično, ampak jaz res nikogar nisem pogrešal, ker sem prvič v življenju živel ljubezen, preplavilo me je.“ (Luka, osebni intervju, 2017, 15. november) Dominick je izrazil le to, da je po obiskih nekaj časa pogrešal svoje dekle, Asja pa je pogrešala domačo kulturo 'kofetkanja' in proti koncu drugega semestra prijatelje.

V ostalih sklopih so večinoma navajali pogrešanje različnih vidikov izmenjave, dva sta pogrešala ljudi od tam, posamično pa dobre čase, mesto, v katerem je bil, tamkajšnjo kulturo,

nekaj značilnosti statusa Erasmus študenta, neodgovornosti in lahkotnosti obdobja, na drugi izmenjavi izkušnjo prve, samostojnost, Barbara je pogrešala intenzivnost dogajanja, Jorge pa: „Zavedam se, da sem idealiziral življenje v Maynoothu, ni bilo vse tako svobodno, ampak sem ga zelo pogrešal. Tam sem dobil punco, ki sem jo zelo pogrešal, pogrešal sem najino skupno življenje.“ (Jorge, osebni intervju, 2017, 29. november)

4.8 Pomen partnerstva

Z zadnjo izjavo povezana tema je pomen partnerstva kot odločilnega dejavnika pri odločitvah, ki ga je v intervjujih navedlo šest sogovornikov. Luka je partnerja opredelil kot razlog, da je sploh šel na izmenjavo v Španijo in za strto srce na drugi izkušnji izmenjave. Za Pauline je bil razhod s partnerjem prav tako razlog za strto srce po prvem Erasmusu, dejstvo trenutnega razmerja s partnerjem pa navaja kot razlog, da ostaja v domači državi in da je to sploh ne moti. Prav tako je za Barbaro razmerje s partnerjem glavni dejavnik za to, da ostaja doma in da ni šla študirat v tujino: „Bila sem prepričana, da bom šla magisterij delat v tujino in da v Sloveniji ne bom ostala. [...] Izbrala sem si že mesto, univerzo, vse, sem se zelo zagrela. Dokler ni prišlo do resne zveze s partnerjem, sem bila o tem prepričana. Potem so se strasti pomirile, ker se mi je zdelo škoda zavreči to. [...] Če bi šla za dve, tri leta delat magisterij, bi stvari doma propadle, vsaj veza, zato mi potem študij v tujini ni bil več prioriteta.“ (Barbara, osebni intervju, 2017, 22. november) Tudi ona je navedla vezo, ki je nastala na Erasmusu, a se iz nje ni nič izcimilo, kot razlog, da je skoraj šla nazaj v državo izmenjave, podobno kakor Rok: „V bistvu je malo manjkalo, da bi šel spet na tuje, neka služba se mi je ponujala v italijanskem Tarantu, ampak se iz tega na koncu ni nič izcimilo. Tam je živela veza z izmenjave, je bilo še vse sveže, potem pa ni bilo nič iz tega.“ (Rok, osebni intervju, 2017, 10. november) Za Jorgeja je bila partnerka bistveni dejavnik, zaradi katerega se je preselil v državo, kjer živi ona, Romana pa v tuji državi zaradi njega ostaja: „Kar me je prisililo ostati tu, so bile osebne okoliščine, to s partnerjem in da je bil v bolnišnici ... ker imam rada to osebo. Ljubezen do partnerja in njegovo zdravje sta bila prevladujoč razlog, da sem ostala.“ (Romana, osebni intervju, 2017, 23. november)

4.9 Primerjava

Nit, ki skupaj povezuje več kategorij, je primerjava. Intervjuvanci so v vseh sklopih radi obširno primerjali izobraževalne sisteme doma in na tujem, tisti z več izkušnjami izmenjav pa te izkušnje med sabo ter izkušnjo izmenjave z življenjem in delom v tujini.

Glede izobraževalnega sistema so primerjali raven in standard sistema, kje je bilo več dela in bolj ali manj zahtevno, ali je bil sistem bolj svoboden ali zaprt, kje jim je bil bolj všeč pristop profesorjev k učenju in jih je drugačen bolj navdihnil za delo, kje so jim bili drugačni elementi sistema bolj všeč in zakaj. Tako Jorge kot Pauline sta omenila, da jima je bil všeč bolj osebni odnos profesorjev in dejstvo, da je irski sistem od njiju zahteval več kritičnih spretnosti in lastno razmišljanje, Pauline pravi: „Dejstvo, da ni bilo take hierarhije in si lahko s svojim učiteljem govoril brez težav, je naredilo razliko. [...] Pri nas nimamo takšnega odnosa z učitelji, nimamo enakega načina učenja ali celo razmišljanja. V Franciji ti ni treba razmišljati, moraš se naučiti tisto, kar ti je bilo povedano v razredu, na pamet. Na Irskem je bilo drugače, saj sem ugotovila, da lahko dejansko po branju sama razmišljam o tem, kar sem prebrala.“ (Pauline, osebni intervju, 2017, 17. oktober) Konec koncev pa Jorge meni, da je izkušnja več sistemov koristna: „Po izkušnji na Irskem sem lahko ta pristop do izobraževanja dodal domačemu, kar je prineslo uspehe. Dobil sem dobre ocene za svojo diplomsko nalogo, zato je dejstvo, da sem izkusil obe okolji, veliko vredno. Mislim, da je zelo pomembno, da se prepustiš vsemu, kar ti lahko dajo različni sistemi in da pozabiš na njihove slabe strani.“ (Jorge, osebni intervju, 2017, 29. november)

Dejstvo, da so se o primerjavi sistemov radi razgovorili, vodi tudi do teme, ki sem jo poimenovala koncept Erasmus Orgasmus. Opredelitev proti temu, da bi bila njihova izkušnja podobna tisti, ki velja za stereotip, sem omenjala že pri dojetju celotne izkušnje v sklopu o refleksiji. Dva sta Orgasmus omenila eksplicitno, tako Luka kot Jorge, morda zato, ker je eden v Španijo šel na izmenjavo, drugi pa iz te države izvira. Jorge je koncept razložil takole: „Ne vem, če je tudi v drugih delih Evrope tako, ampak v Španiji se Erasmus imenuje Orgasmus. To po navadi pomeni izkušnjo, kjer naj bi se veliko zadeval, napil in položil veliko severnih žensk. Tega za svojo izkušnjo Irske nisem pričakoval, ker bi to lahko počel že v Barceloni.“ (Jorge, osebni intervju, 2017, 29. november) Asja sicer ni uporabila izraza Erasmus Orgasmus, ampak je čutila podobno.

Primerjave več izkušenj izmenjave so podali Luka, Vida in Pauline. Obe dekleti sta povedali, da sta bili na drugi izmenjavi manj družabni, spoznali manj ljudi in imeli več časa za komunikacijo: v Paulininem primeru z domačimi in v Vidinem s prijatelji iz Črne gore. Vida je navsezadnje doživela štiri različne izmenjave, a je vseeno mnenja, da jo je prva naučila največ.

S tem se strinja tudi Luka: „To je bilo prvič, ko sem živel v mestu, v tujini, in vse mi je bilo dobro, te prve izkušnje ne bo nič spremenilo. Od takrat naprej je Madrid zame merilo vseh primerjav.“ (Luka, osebni intervju, 2017, 15. november)

V tem odseku bom več prostora namenila izkušnjama Luke in Pauline, ki sta s pomočjo druge izmenjave in ponovnega življenja v državi gostiteljici reševala vsak svoje težave.

Tudi drugi mi je dobro del, ravno sem preboleval razhod v razmerju, čeprav sem šel v kraj svojega najsrečnejšega obdobja reševati strto srce. Bilo je grozljivo, popolnoma drugače. Hodiš v kino, kamor si prej hodil skupaj z nekom, ampak si sam in jokaš, grozno ti je. Iščeš in hočeš reproducirati nek Madrid, ki ga ni, spremenil se je še bolj, kot si se ti, toliko let je vmes minilo. Sam si, ko si bil prej v dvoje. Mesto je bilo drugačno in jaz tudi, na začetku je bilo težko, ampak sva postala spet prijatelja, ljubimca. [...] Če ne bi šel tja, bi bil Madrid zame vedno kraj srečnega dogajanja, zdaj pa je moj odnos z mestom zelo realističen, bolj stvaren. Zdaj lahko tam živim sam in sem še vedno srečen. (Luka, osebni intervju, 2017, 15. november)

Ugotovila sem, da ne morem izkusiti drugega Erasmusa v Corku na enak način kot tistega v Maynoothu. Vedela sem, da bo drugače, a ... Mogoče mi je pomagalo, da sem Irsko videla v bolj objektivni luči, mogoče sem se tako bolje spoznala. [...] Po drugem Erasmusu se je bilo lažje vrniti domov. Tokrat sem pričakovala prihod nazaj in me je manj bolelo, to sem sprejela z vedenjem, da se lahko tja vrnem na počitnice. [...] Pri prvi izkušnji sem si ustvarila predstavo svojega življenja na Irskem, da bom tam hodila na podiplomski študij in se morda ustalila. [...] Mogoče lahko zato zdaj, z dodatno izkušnjo pripravištva v Limericku na Irsko gledam z razdaljo, čeprav jo imam še vedno rada. [...] Tam sem ugotovila, da moja prihodnost ni več na Irskem. Lahko je v drugih evropskih državah ali celo drugje, ne več tam. Mislim, da sem tam pridobila kar polno izkušnjo. (Pauline, osebni intervju, 2017, 17. oktober)

Tako kot malo prej za Luko tudi Jorge izkušnjo Erasmusa primerja, ne sicer z drugo izkušnjo izmenjave, ampak z življenjem kjerkoli drugje, saj zanj ni bilo nič več tako kot v Maynoothu. Tako Luka kot Jorge pa sta že sita nenehnih potovanj in selitev, Jorge malo manj, Luka veliko bolj: „Po tem sem se selil še dva ali trikrat in seliti se je mučno, tja in nazaj, kar mi pobere veliko energije. [...] Ko se preseliš, zdaj ni enako, je bolj naporno, treba je služiti svoj kruh, moraš iskati službo in sprejemati veliko kompromisov. [...] Ne morem se več seliti iz kraja v kraj, nujno se hočem ustaliti, ker me to izčrpa.“ (Luka, osebni intervju, 2017, 15. november)

4.10 Pogled vase ali samorefleksija

Veliko intervjuvancev je v svojih narativah pokazalo različne mere introspekcije, vedenja o samem sebi ali samorefleksije, kar sem vse strnila v kategorijo z imenom pogled vase.

Kar osem jih je govorilo o tem, kakšni so – o svojih osebnih lastnostih, kakšen je njihov odnos z drugimi in kakšni so njihovi vzorci obnašanja –, s čimer so po navadi navajali razloge za svoja

dejanja in obnašanje. Dosti je o tem razlagala Barbara: povedala je, da je človek, ki obožuje nove stvari, da je analogen človek, ki po telefonu nima povezave s spletom in aplikacij, o svojih vedenjskih vzorcih pa je dodala: „Sem pač taka, da veza na daljavo zame ne gre. Če že pogledam, koliko sem se javljala domov z Erasmusom, funkcioniram na 'foro' daleč od oči, daleč od srca.“ ter „To je motnja, ki jo imam: kadar nimam stabilnosti v življenju, kompulzivno jem in imam obdobje rejenja. Čim imam stabilnost, kakor zdaj, ko imam partnerja, dom in službo, pa na hrano sploh ne mislim in se ne redim.“ (Barbara, osebni intervju, 2017, 22. november)

Podobno kot Barbara tudi Romana o sebi pravi, da ji ni vseč, če so stvari vedno enake; o svojem odnosu z družino pravi, da nanje ni navezana; in da so ji vseč čim bolj zapletene stvari, zato jo je zgodovina Severne Irske z vsemi konflikti prepričala, da se je preselila tja. Nasprotno od Romane Asja o svojem odnosu z mamo pove, da je zelo tesen in da se že celo življenje obrača nanjo s problemi; o sebi doda, da z navezovanjem stikov nima težav, ker je odprt človek; težave ima bolj z ostajanjem v stiku. Rok o sebi pravi, da se ima za razvjenega, saj je imel kot edinec vedno svojo sobo in s tem zasebnost; Pauline, da ima manj prijateljev, a da so globlja in resnejša; Barbara pa, da je bila tip osebe, ki ji veliko pomeni red in organizacija. Zanimivo je svoj način spoznavanja novih ljudi opisala Baiba: „Sprva sem bila tiho in samo opazovala. To je zato, ker vem, da moram najprej ugotoviti, s kom si želim preživljati čas in s kom ne. Najprej sem jih torej spoznavala z distanco, ko pa sem ugotovila, s kom imam kaj skupnega, sem se odprla. [...] Sem takšna, da se ne odprem takoj, ampak zlagoma.“ (Baiba, osebni intervju, 2017, 10. november)

Štirje sogovorniki so se o sebi izražali na temo preizkušanja samega sebe in pričakovanja sprememb v samem sebi. O preizkušanju je Vida povedala: „Hotela sem preveriti, če sem sposobna iti sama drugam, če sem toliko pogumna, da lahko živim v tujini in sem v redu. [...] potem sem videla, česa sem zmožna in sem si tudi upala iti še malo naprej.“ (Vida, osebni intervju, 2017, 23. november)

Roka je zanimalo, kako bo obvladoval vzpostavljanje stika z drugimi; Baiba je od izkušnje pričakovala, da bo z njo postala bolj odprta in prijateljska do ljudi, ta pričakovanja so se ji tudi izpolnila; Dominick pa je izjavil, da sploh ni pričakoval tako velikega učinka, ki ga je imela nanj izkušnja izmenjave.

Sedem jih je govorilo tudi o spremembah v sebi, ki so bile posledice njihove Erasmus izkušnje, od novih ugotovitev o sebi do sprememb vedenjskih vzorcev in pogledov na svet. Rok se je o sebi naučil, da je dober popotnik in poleg tega ugotovil: „Drugi ljudje me ne motijo, dejansko

sem strpen, zelo sem se bal namreč, da ne bom.“ (Rok, osebni intervju, 2017, 10. november)

Dominick pa, da ne potrebuje toliko materialnih stvari v življenju in da mu niso pomembne. Caoimhe je pojasnila, da jo je osebnostno spremenilo, saj se je odločila, da ji ni več treba biti ujeta v pričakovanja drugih glede tega, kako se obnaša, kaj dela in misli. Luka prav tako pravi, da ga je izkušnja spremenila in izoblikovala, Asja pa, da je zdaj veliko bolj organizirana kot prej, saj je na izmenjavi spoznala, da tako veliko bolje obvladuje svoje življenje in čas. Vida je navedla kar nekaj sprememb, od tega, da je pod vplivom druge kulture postala bolj spontana kot prej, do tega, da si zdaj več upa; da lahko pristopi do neznanca in ga vpraša karkoli; ter mišljenje, da nazaj ni prišla kot čisto druga oseba, drugačna pa. Tudi Baiba je opisovala nova spoznanja: „Ugotovila sem, kako premagovati nekatere situacije: s tem, da se ne osredotočiš na to, da bi morale biti izkušnje popolne in vedno dobre. [...] Da se ne zaprem pred ljudmi in sem vedno odprta, ne glede na karkoli. Pa da ne jemljem vsega tako resno, ampak bolj na izi.“ (Baiba, osebni intervju, 2017, 10. november)

Poleg tega je omenila, da so spremembe v njej sprva opazili le drugi, s čimer ima podobno izkušnjo Dominick. Že prej sem povedala, da se je moralo s spremembo še posebej spopadati njegovo dekle, navsezadnje pa se zdi, da mu lastna sprememba ni najbolj jasna. Pravi namreč, da se je očitno osebno spremenil, ampak ne ve ravno, na kakšen način.

Nekaj jih je spregovorilo tudi o lastni identiteti, o tem, kaj pomeni biti jaz. O tem je veliko razmišljala Caoimhe, ki je mnenja:

Misliš, da če boš takšen, kot si, si lahko ti kjerkoli, vendar iz nekega razloga je izkušnja 'biti jaz' drugačna, ko si v drugi državi. Kot da si na počitnicah, to ni tvoj resnični svet, ne tvoje pravo življenje, tako da lahko popolnoma spustiš tisto, kar si bil, z vsemi odgovornostmi vred. [...] Vsi se vrnejo s spoznanjem, da so lahko to, kar so. [...] Izkušnja je bila prehod v to, da sem najbolj 'jaz' možno. [...] Na Erasmusu je bilo normalno, da si čuden in ustvarjalen, tako da je bila glavna sprememba v meni po vrnitvi domov to, da sem bila bolj jaz. (Caoimhe, osebni intervju, 2017, 25. november)

Za Luko sta obe izkušnji Madrida del njegove identitete, pravi tudi, da je na drugi izkušnji ponovno odkril samega sebe in se kot človek preobrazil. Jorgeja pa je zanimala možnost več različnih identitet: „Razmišljal sem o tem, kdo sem na Irskem in kdo sem bil v Barceloni. [...] Veliko sem se naučil o tem, kdo sem, in še pomembneje, o tem, kdo bi lahko bil. Mislim, da nas kot ljudi sestavlja cela vrsta identitet, s katerimi se lahko igramo, in na Irskem sem se igral z njimi. Videl sem, kdo mi je bolj udobno biti, in kdo sem nerad.“ (Jorge, osebni intervju, 2017, 29. november)

5 DISKUSIJA

Za raziskavo sem zbrala narodnostno mešan vzorec intervjuancev, pri katerem sem se trudila uravnotežiti tako narodnost kot spol sogovornikov, kar mi ni popolnoma uspelo, saj sem nabrala več slovenskih kot tujih (6:5) in več žensk kot moških (7:4). Poleg Slovencev sem tako intervjuvala Francozinjo Pauline, Irko Caoimhe, Latvijko Baibo, Nemca Dominicka in Španca Jorgeja. Prav vsi sogovorniki prihajajo ali iz družboslovnega ali humanističnega področja študija, od antropologije do novinarstva, sociologije, politologije, mednarodnih odnosov do angleškega jezika in literature ter filozofije in zgodovine. Ni tako, da ne bi poznala študentov naravoslovnih smeri, ampak jih poznam zelo malo, ki bi se udeležili Erasmus izmenjave. Kako interpretirati to množico zbranih informacij, čutenj in doživljanj? Na vrsto načinov. Najprej se bom obrnila na demografijo.

Vzorec vsebuje študente in tiste mlade, ki so študij že zaključili, najmlajša je Baiba pri 21 letih in najstarejši 29-letni Rok. Vmes so zastopane vse starosti, razen 22. Glede tega bi lahko trdila, da so mlajši dovzetnejši za spremembe, ki jih na njih lahko pusti izmenjava, saj sta najstarejša intervjuvanca, Romana in Rok, omenjala najmanj sprememb v vsakdanjem življenju in sebi. Blizu Romanine starosti je tudi Luka, ki so ga spremembe močno pestile in ga na nek način še vedno, čeprav je od njegove zadnje izmenjave minilo že nekaj let. Najmlajša Baiba prav tako ni omenjala nekih večjih sprememb pri sebi in v svojem vsakdanu. Zaključim lahko, da starost ni velik dejavnik pri spremembah.

Pet jih je na izmenjavi preživel celotno študijsko leto, se pravi dva semestra, pet pa enega. Poseben primer je Vida, ki se je po prvi izmenjavi, (opravljena po programu Basileus), udeležila še treh semestrov Erasmus, vsakega v drugi državi. Zanj ne vem, kam naj jo pristavim, ker je na izmenjavah prežvela največ časa, ni pa bila nikoli v istem kraju celo leto. Dva sta po tem šla še na eno izmenjavo, oba v isto državo kot prvič, Luka v isto mesto in Pauline v drugo. Med tistimi, ki so v tujini preživel en semester, sta večje spremembe omenjala Dominick in Pauline, manjše pa Romana, Baiba in Rok. Tisti, ki so bili v državi gostiteljici celo leto, se glede tega razdelijo podobno – večje spremembe pri Jorgeju, Luki in Caoimhe, manjše pri Vidi in Asji. V nobenem primeru dejavniki ne nagnejo tehtnice močno na katerokoli stran.

Izmenjave sta se Barbara in Luka udeležila v študijskem letu 2011/12, Rok in Baiba pa leta 2017, vsi ostali so se jih udeležili v letih vmes. To dejstvo je prineslo samo eno posledico, in

sicer da je bila večina sposobna refleksije razlike med dojetanjem izkušnje takoj po tem, ko se je zgodila, in dojetanjem zdaj. Za Roka in Baibo je bila izkušnja v času intervjujev še precej sveža, kljub temu pa sta bila tudi onadva zmožna nekakšne oddaljitve in refleksije.

Če je nanje vplivala sprememba okolja, se pravi, če jih je šokiral prehod iz vasi v veliko mesto, iz manjšega v veliko ali iz velikega v manjše, so to omenili sami – o tem so govorili Luka, Caoimhe in Jorge. Zdi se, da je na prva dva to vplivalo v smislu, da sta se v večjem mestu in daleč od doma počutila svobodnejše kot v prejšnjih okoljih, Jorge pa večjih sprememb ni omenjal. Majhnost mesta, kamor je šla Asja (navajena na večjega), je bil le eden izmed mnogih dejavnikov, ki so prispevali k njenemu končnemu razočaranju nad izmenjavo. Okolje torej tudi ni dejavnik z veliko vpliva.

Partnerstvo ima velik pomen in vpliv za večino sogovornikov. Na Erasmusu so novo razmerje začeli štirje, od katerih le eno še vedno traja. V ostalih treh primerih se je razmerje končalo ob koncu izmenjave ali kmalu po tem, kar na življenje Barbare in Roka po njunih navedbah ni imelo velikega vpliva, na Paulinino pa ogromnega. Edina dva, ki sta na izmenjavo šla in z nje odšla v razmerju z isto osebo, sta Dominick in Luka. Dominick svoje partnerke ne omenja veliko, za Luko pa je bila izkušnja izmenjave s partnerjem nekaj najboljšega, kar se mu je zgodilo. Tudi boleč razhod s tem partnerjem je šel zdraviti z izmenjavo v isto mesto, kar je njegovo dojetanje sanjskega mesta izmenjave postavilo v objektivnejšo luč, ljubezni do tega mesta pa sploh ni zmanjšalo. V prejšnjem poglavju sem navajala velik vpliv trenutnih partnerjev mojih sogovornikov, kar z izmenjavo nima veliko skupnega – razen za Jorgeja, ki je še vedno v razmerju z dekletom z izmenjave. S tem končujem podpoglavje o demografiji, ki me je kot dejavnik z vplivom na spremembe v vsakdanjem življenju intervjuvancev večinoma pustil na cedilu.

Morda bo povezava s teorijo iz drugega poglavja naloge prinesla bolj zadovoljivo interpretacijo. Tam sem navajala članke in raziskave, ki so se osredotočali na transformativnost izkušnje za mlade, na izmenjavo kot novi ritual prehoda. To so izsledki intervjujev v veliki večini potrdili, ker je večina sogovornikov navedla takšno ali drugačno spremembo v samem sebi, kar sovпада tudi s statistiko raziskave Evropske komisije iz leta 2016, kjer je večina študentov po vrnitvi v sebi opazilo osebno spremembo na boljše. Po eni strani jih je kar nekaj omenjalo, da je bila

njihova izkušnja povezana z odraščanjem in osamosvajanjem, hkrati pa so odkrivali sami sebe, kar sta oba elementa rituala prehoda po Grabowskovi.

To je tudi v skladu s konceptom reflektivnega projekta sebstva, ki ga navaja Giddens, saj so se sogovorniki z izkušnjo samoaktualizirali in študijsko mobilnost izbrali kot enega izmed elementov svojega življenjskega sloga. S tem v skladu so svoj življenjski slog mladega mobilnega posameznika v veliki večini tudi nadaljevali in se v tujino vračali, se pravi, da jim je v procesu individualizacije, kjer je posameznik konstantno prisiljen k izbiri med mnogo kompleksnimi možnostmi življenja, uspelo vsaj približno izbrati svojo pot. Po Becku so si s tem lastno biografijo obogatili in je s tem postala 'naredi si sam', Murphy-Lejeune glede tega omenja celo novo vrsto kapitala – mobilnostnega. Pogostost tega, da so intervjuvanci šli še na kakšno izmenjavo, živeti v tujino ali pa to nameravajo, sovпада tudi s statistikami raziskave Evropske komisije iz leta 2014, ki navaja, da se nagnjenost do življenja in dela na tujem ali do izbire mednarodnega delovnega okolja s to izkušnjo poveča.

Obratni kulturni šok so, kakor navaja Gaw, nekateri izkusili in drugi ne. Kakršnihkoli težav ob vrnitvi ni zares pričakoval nihče, nihče se domov ni vrnil enak, kot je šel, a problemov z družinskimi in prijateljskimi odnosi, kot jih je naštel Patronova, prav tako ni navedel nihče. Na tej točki bi morda prav prišla razdelitev sogovornikov glede na tipe premika kulturne identitete po Sussmanovi. Luka je očiten primer povečanega premika, saj se takšni počutijo podobni kulturi gostiteljice, njihova identiteta posvoji gostiteljske vrednote, norme in obnašanja, zato se v ekstremnih primerih trudijo čim prej vrniti tja. Po vrnitvi domov iščejo priložnosti, da komunicirajo s pripadniki kulture gostiteljice, udeležujejo se prireditev in kulinarike, povezane s to kulturo. Tudi Pauline sodi v to kategorijo, a ni učbeniški primer. Medkulturni premik, za katerega je značilno, da posamezniki istočasno držijo več kulturnih scenarijev in izberejo tistega, katerega trenutni koncept sebstva potrebuje. Posamezniki s takšnim premikom se že od doma odpravijo z zavedanjem kulturne komponente v svoji identiteti, koncept sebstva imajo trden, jasen in kompleksen. Sami se lahko definirajo kot državljani sveta, berejo mednarodno literaturo in se spoprijateljijo z ljudmi različnih kultur. Zanje prihod domov včasih pomeni dobrodošlo olajšanje, po prihodu nazaj pa medkulturnih situacij ne bodo iskali in se jim celo izogibali. Ostalim devetim sogovornikom bi po eni strani lahko pripisali medkulturni in po drugi strani pritrdilni premik: pri medkulturnem jim večinoma manjka zavedanje kulturne komponente v identiteti, poleg tega jim izbira različnih kulturnih

scenarijev ni tako lahka in prispevek nove kulture pri identiteti vsaj nekaj časa čutijo kot notranji konflikt. Njihov koncept sebstva pa razen v primeru Roka, Romane, Asje in Barbare ni bil že od prej trden, ampak se je utrdil med izkušnjo izmenjave in po njej.

Na tej točki lahko končno odgovorim na svoja raziskovalna vprašanja. *Na kakšne načine je izkušnja študijske izmenjave spremenila življenje študentov po njihovi vrnitvi?* Na mnogo načinov, ki so opisani v tretjem poglavju naloge. Izpostavila bi dejstvo, da jih je kar nekaj našlo nov cilj ali motivacijo za nadaljnji študij, delo ali usmeritev v življenju. Večji vpliv kot na njihovo zunanje življenje je imela izmenjava na njihovo notranjost, zato se mi zdijo spremembe v samem sebi glavna rdeča nit moje naloge in edina konstanta, ki povezuje prav vse intervjuvance v večji ali manjši meri. Tu je izjema edino Asja, ki pravi, da je v času te izkušnje doživela drugo, ki je imela na njeno življenje večji vpliv kot izmenjava. *Kakšne strategije so uporabili, da so se prilagodili življenju doma?* Kakor trdi Ule, so slogi in strategije obvladovanja težavnih življenjskih situacij lahko povsem individualni. Tu je poseben Luka, ki je uporabil strategijo reprodukcije španske kulture, v katero se je tako zaljubil. Ena izmed strategij Pauline je bila tudi, da je vzela kulturo države gostiteljice za smer študija, Dominick pa namerava z novinarsko usmeritvijo na Bližnji vzhod postati most med domačo in tankajšnjimi kulturami – v katero spada tudi turška. Večina se je vseeno zatekla k temu, da so se zamotili z delom ali študijem, da so imeli manj časa za razmišljanje o vseh načinih, na katere pogrešajo svojo izmenjavo. Zanimivo jih je veliko uporabilo tudi strategijo še enega pobega, preden so se vrnil v resničnost doma, s tem da so se odpravili na krajše ali daljše počitnice, saj kakor pravi Barbara, je povratak s počitnic bolj poznan kot tisti z izmenjave. *Če se niso poskušali prilagoditi ali strategije niso bile uspešne, kakšen nov prelom z vsakdanjim življenjem so naredili?* Z analizo intervjujev sem prišla do ugotovitve, da je to vprašanje zastavljeno narobe. Vsi so se namreč skušali na nek način prilagoditi, z manjšim ali večjim uspehom. Tudi pojma strategije in prelome nista tako različna, kot sem sprva mislila. Kot prelom bi lahko definirala ponoven odhod v tujino, kar pa lahko dojemam tudi kot strategijo prilagajanja. Velika večina intervjuvancev je prelom ali strategijo uporabilo ali ju še bo, tudi če so bile ostale strategije zanje uspešne. Z novimi izkušnjami je zdaj Luki v življenju malo lažje, čeprav je glede svoje kulturne identitete in pripadnosti še vedno v konfliktu. Za Pauline pa sta bili dve novi izkušnji življenja na Irskem točno tisto, kar je potrebovala, da je prišla do trdnejšega koncepta sebstva in usklajenih predstav ter želja za prihodnost.

Za konec bi rada še omenila zanimivo novo znanje, ki sem ga pridobila z intervjuji, in sicer o fluidnosti koncepta doma. Tako Cohen in ostali so že pisali o tem, da povečana mobilnost lahko ustvari mnoge kraje, do katerih čutimo pripadnost. Dom je lahko katerikoli kraj, ki ima za nas poseben pomen, zato je pogled, ki dom vidi kot zakoreninjen na enem kraju, zastarel. (2015, str. 162) White in White sta temu dodala, da lahko v postmodernem svetu namesto v geografskem smislu lokacijo doma razumemo prvotno v razmerjih med samim seboj in drugimi. (2007, str. 90-91) Prav vsi moji sogovorniki, ki so o tem spregovorili, so se s tema pogledoma strinjali in prav vsak ima svojo definicijo tega koncepta.

6 ZAKLJUČEK

V prid resnicoljubnosti moram priznati, da so pogovori z intervjuvanci in vse, kar sem uspela izluščiti iz njih, zdrobili vse moje osebne hipoteze in teorije o temi izkušnje izmenjave v prah. Imela sem jih kar nekaj, osnovane pa so bile na moji osebni izkušnji tega fenomena in površinskih pogovorih z ljudmi. Mislila sem, da ima večina ljudi velike težave v obdobju po vrnitvi domov, da jih ima ogromno občutje izkoreninjenosti in tega, da ne spadajo več v nobeno kulturo. Moja raziskava mi je dokazala, da se motim in da se vsi ne 'spopadajo' s težavnimi spremembami, ampak da se jim z različnim uspehom skušajo prilagoditi, za kar uporabljajo veliko različnih strategij – včasih, ko samo ena ne zaleže, jih uporabijo več.

Zavedam se vseh omejitev mojega načina raziskovanja: dejstva, da vzorec intervjuvancev ni bil tako zelo raznolik, kot bi hotela; da so bila moja intervjujska vprašanja daleč od popolnosti, kar sem ugotovila v času postavljanja intervjujev in tudi med analizo; da izsledkov takšne raziskave ne morem posplošiti na celotno družbeno skupino. Kljub temu se mi zdi dejstvo, da so bili moji sogovorniki vsi moji znanci ali prijatelji, ključno pri tem, da so se mi toliko odprli in z mano delili svoje padce, šibkosti in notranje boje. Prav tako takšna oblika raziskave noče posploševati informacij, ampak jih, obogatene z doživljanjem in živetimi izkušnjami, dodati k arzenalu obstoječih. V mojem primeru se mi zdi, da celo prvič predstavlja neko problematiko v vsej njeni širini. Zato me nič ne bi veselilo bolj, kot da bi se raziskovanje o izkušnjah izmenjav in obdobja po vrnitvi nadaljevalo. Če si predstavljam svoje najdrznejše sanje glede tega, bi raziskovalci zapisovali in interpretirali doživetja podobno kot majhne skupine v vsaki državi EU, še več, v vsakem mestu, kjer univerza ponuja možnost Erasmus izmenjave. Po mojem mnenju bi bilo treba priti še do bogatejše in popolnejše slike teh izkušenj, kar kvantitativno raziskovanje težko doseže. Pomen tega je v tem, da pojav študijske mobilnosti strmo narašča, in da se zelo malo ve o tem, kaj se z mladimi dogaja po izmenjavi, razen tega, da velikokrat spet odidejo v tujino in da imajo boljše karijerne možnosti. Zdi se mi tudi, da imajo mladi pred odhodom na izmenjavo pravico, če ne skoraj dolžnost vedeti, kakšne so možne posledice po prihodu nazaj in da vse morda ne bo rožnato.

Poglavitna ugotovitev moje magistrske naloge je, da ima popolnoma vsak svojo posebno izkušnjo izmenjave, in da so kljub nekaterim podobnostim vse različne. To vem tudi zato, ker sem intervjuvala tri osebe, ki so bile v istem časovnem obdobju na istem kraju in njihovo

doživljanje ne bi moglo biti bolj različno. Edina rdeča nit, ki povezuje vse, je sprememba. V manjši meri je sicer to sprememba v vsakdanjem življenju, definitivno pa je prišlo do sprememb v sebstvu.

7 VIRI

1. Arthur, N. (2003). Preparing Students for the Re-entry Transition. *Canadian Journal of Counselling*, 37(3), 173–185. Dostopno prek <http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ672649.pdf>
2. Beck, U. in Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: SAGE Publications.
3. Beine, M., Noël R. in Ragot, L. (2014). Determinants of the international mobility of students. *Economics of Education Review*, 41(4), 40–54. Dostopno prek <http://www.sciencedirect.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/science/article/pii/S0272775714000338>
4. Bolonjska deklaracija. (1999). Sprejeta na konferenci evropskih ministrov za izobraževanje v Bolonji, 19. junija. Dostopno prek http://media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/05/8/1999_Bologna_Declaration_Slovenian_553058.pdf
5. Bondi, L. (2003). Empathy and identification: conceptual resources for feminist fieldwork. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographers*, 2(1), 64–76. Dostopno prek <http://142.207.145.31/index.php/acme/article/view/708/571>
6. Brown, L. (2009). The transformative power of the international sojourn: An ethnographic study of the international student experience. *Annals of Tourism Research*, 36(3), 502–521. Dostopno prek <http://www.sciencedirect.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/science/article/pii/S0160738309000322>
7. Browne, K. (2003). Negotiations and fieldworkings: Friendship and feminist research. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 2(2), 132–146. Dostopno prek <http://142.207.145.31/index.php/acme/article/view/690/554>
8. Chieffo, L. in Griffiths, L. (2004). Large-Scale Assessment of Student Attitudes after a Short-Term Study Abroad Program. *Frontiers: The Interdisciplinary Journal Of Study Abroad*, 10(10), 165–177. Dostopno prek <https://eric.ed.gov/?id=EJ891455>
9. Center Republike Slovenije za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja [CMEPIUS]. (2017a). Erasmus+: Mobilnost v visokošolskem sektorju.

Dostopno prek <http://www.erasmusplus.si/kljucna-aktivnost-1/mobilnost-studentov-in-osebja-v-terciarnem-sektorju/>

10. Center Republike Slovenije za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja [CMEPIUS]. (2017b). Mednarodno sodelovanje v številkah. Ljubljana: Center Republike Slovenije za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja. Dostopno prek <http://statistike.cmeplus.si>
11. Cohen, S. A. in Gössling, S. (2015). A darker side of hypermobility. *Environment and Planning* 47 (8), 1661–1679. Dostopno prek <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0308518X15597124>
12. Cohen, S. A., Duncan, T. in Thulemark, M. (2015). Lifestyle mobilities: The crossroads of travel, leisure and migration. *Mobilities*, 10(1), 155–172. Dostopno prek <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17450101.2013.826481>
13. Cohen, S. in Taylor, L. (1992). *Escape attempts: The theory and practice of resistance to everyday life*. London: Allen Lane.
14. Engel, C. (2010). The Impact of Erasmus Mobility on the Professional Career: Empirical Results of International Studies on Temporary Student and Teaching Staff Mobility. *Belgeo. Revue Belge de Géographie*, 4(1), 351–363. Dostopno prek <http://belgeo.revues.org/6399>
15. England, K. (1994). Getting personal: reflexivity, positionality, and feminist research. *The Professional Geographer*, 46(1), 241–256. Dostopno prek <https://atrium.lib.uoguelph.ca/xmlui/handle/10214/1811>
16. Evropska komisija. (2013). History of the ERASMUS Programme. Dostopno prek https://web.archive.org/web/20130623015508/http://ec.europa.eu:80/education/erasmus/history_en.htm
17. Evropska komisija. (2014). The Erasmus Impact Study. Dostopno prek http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/study/2014/erasmus-impact_en.pdf

18. Evropska komisija. (2015). Erasmus: Facts, Figures & Trends. Dostopno prek http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/statistics/erasmus-plus-facts-figures_en.pdf
19. Evropska komisija. (2016). The Erasmus Impact Study: Regional Analysis. Dostopno prek http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/study/2016/erasmus-impact_en.pdf
20. Evropska komisija. (2017a). Erasmus+ 2016 factsheet: Slovenia. Dostopno prek https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/sites/erasmusplus2/files/erasmus-plus-factsheet-2016-sl_en.pdf
21. Evropska komisija. (2017b). Erasmus+ Annual Report 2016. Dostopno prek http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/documents/erasmus-annual-report-2016_en
22. Evropska komisija. (2017c). From Erasmus to Erasmus+: A Story of 30 Years. Dostopno prek https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/anniversary/30th-anniversary-and-you_en
23. Franklin, A. (2007). Tourism. V C. Rojek, S. M. Shaw in A. J. Veal (ur.), *A Handbook of Leisure Studies*, (str. 386–404). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
24. Gaw, K. F. (2000). Reverse culture shock in students returning from overseas. *International Journal of Intercultural Relations* 24(1),83–104. Dostopno prek <http://www.sciencedirect.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/science/article/pii/S0147176799000243>
25. Gibbs, G. R. (2007). *Analyzing Qualitative Data*. London: SAGE Publications.
26. Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
27. Gmelch, G. (1997). Crossing cultures: Student travel and personal development. *International Journal of Intercultural Relations*, 21(4),475–490. Dostopno prek <http://www.sciencedirect.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/science/article/pii/S0147176797000217>

28. Grabowski, S., Wearing, S., Lyons, K., Tarrant, M. in Landon, A. (2017). A rite of passage? Exploring youth transformation and global citizenry in the study abroad experience. *Tourism Recreation Research*, 42(2), 139–149. Dostopno prek <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02508281.2017.1292177>
29. Gullahorn, J. T. in Gullahorn, J. E. (1963). An extension of the U-curve hypothesis. *Journal of Social Issues*, 19(3), 33–47. Dostopno prek: <http://onlineibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1540-4560.1963.tb00447.x/abstract>
30. Humnicutt, B. K. (2007). The History of Western Leisure. V C. Rojek, S. M. Shaw in A. J. Veal (ur.), *A Handbook of Leisure Studies*, (str. 55–75). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
31. King, R. in Findlay, A. (2012). Student Migration. V J. Rath in M. Martiniello (ur.), *An Introduction to International Migration Studies: European Perspectives*, (str. 259–281). Amsterdam: Amsterdam University Press. Dostopno prek EBSCOhost eBook Collection.
32. King, R. in Ruiz-Gelices, E. (2003). International Student Migration and the European 'Year Abroad': Effects on European Identity and Subsequent Migrant Behaviour. *International Journal of Population Geography*, 9(3), 229–252. Dostopno prek <http://onlineibrary.wiley.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/doi/10.1002/ijpg.280/epdf>
33. Kregelj, L. (2016). Prijateljska omrežja mladih v času mobilnosti. *Socialna pedagogika*, 20(1/2), 49–71. Dostopno prek <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-GO31Q0ZA>
34. Kumpikaitė, V. in Duoba, K. (2013). Developing Core Competencies: Student Mobility Case. *Procedia - Social And Behavioral Sciences*, 99(90), 828–834. Dostopno prek <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813039992>
35. Kvale, S. (2007). *Doing Interviews*. London: SAGE Publications.
36. Lefebvre, H. (1991). *Critique of Everyday Life, Volume 1: Introduction*. London: Verso.
37. Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

38. Nedelcu, A. in Ulrich, C. (2014). Are we Ready for International Students? Our University as Window and Mirror. *Procedia - Social And Behavioral Sciences*, 142(14), 90–96. Dostopno prek <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814045212>
39. Patron, M-C. (2007). *Culture and Identity in Study Abroad Contexts : After Australia, French Without France*. Oxford : Peter Lang AG. Dostopno prek: EBSCOhost eBook Collection.
40. Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*, 3rd ed. Thousand Oaks: SAGE Publications.
41. Pocock, N. J. in McIntosh, A.J. (2011). The return from travel: A new beginning? *Current Issues in Tourism*, 14(7), 631–649. Dostopno prek <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13683500.2010.533753>
42. Rojek, C. in Urry, J. (1997). *Touring Cultures: Transformations of Travel and Theory*. London, New York: Routledge.
43. Rosenzweig, M. R. (2006). Global Wage Differences and International Student Flows. V D. A. Irvin in J. G. Williamson (ur.), *Brookings Trade Forum: Global Labor Markets?*, (str. 57–96). Washington: Brookings Institution Press.
44. Sivan, A. (2007). Leisure and Education. V C. Rojek, S. M. Shaw in A. J. Veal (ur.), *A Handbook of Leisure Studies*, (str. 433–448). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
45. Stein, K. (2012). Time Off: The Social Experience of Time on Vacation. *Qualitative Sociology*, 35(3), 335–353. Dostopno prek <https://link-springer-com.nukweb.nuk.uni-lj.si/article/10.1007%2Fs11133-012-9228-2>
46. Sussman, N. M. (2000). The dynamic nature of cultural identity throughout cultural transitions: Why home is not so sweet. *Personality and Social Psychology Review*, 4(4), 355–373. Dostopno prek <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.472.883>

47. The European Higher Education Area [EHEA]. (2009). *Komunike konference evropskih ministrov, pristojnih za visoko šolstvo, Leuven in Louvain-la-Neuve*, 28.-29. april. Dostopno prek https://media.ehea.info/file/2009_Leuven_Louvain-la-Neuve/91/0/2009_Leuven_Louvain-la-Neuve_komunike_SI_594910.pdf
48. Thompson, C. L. in Christofi, V. (2006). Can you go home again? A phenomenological investigation of cyprriot students returning home after studying abroad. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 28(1), 21–39. Dostopno prek: <https://link-springer-com.nukweb.nuk.uni-lj.si/article/10.1007%2Fs10447-005-8493-0>
49. Tremblay, K. (2005). Academic Mobility and Immigration. *Journal of Studies in International Education*, 9(3), 196–228. Dostopno prek <http://journals.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/doi/pdf/10.1177/1028315305277618>
50. Ule, M. (2008). *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*. Ljubljana: Založba Fakultete za družbene vede.
51. Ule, M. (2014). Spremembe vsakdanjega življenja in življenjskih potekov v sodobnih globaliziranih družbah. *Teorija in praksa*, 51(posebna številka), 309–327. Dostopno prek http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/TiP2014_P_Ule.pdf
52. Ule, M., Tivadar, B. in Živoder, A. (2011). "Na mladih svet stoji, kje pa stojijo mladi – študentje?". *Teorija in praksa*, 48(1), 7–24. Dostopno prek http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip2011_1_Ule_Tivadar_Zivoder.pdf
53. Ule, M. in Zidar, M. (2011). Life course, educational trajectories and social integration of young people in Slovenia. *Teorija in praksa*, 48(5), 1409–1426. Dostopno prek http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip2011_5_Ule_Zidar.pdf
54. United Nations specialized agency: World Tourist Organization [UNWTO]. 2017a. Tourism glossary. Dostopno prek <http://statistics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/glossaryterms.pdf>

55. United Nations specialized agency: World Tourist Organization [UNWTO]. 2017b. 2016 Annual Report. Dostopno prek http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/annual_report_2016_web_0.pdf
56. Wells, A. (2014). International Student Mobility: Approaches, Challenges and Suggestions for Further Research. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 143(5), 19–24. Dostopno prek <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814042785>
57. White, N. R. in White, P. B. (2007). Home and away: Tourists in a connected world. *Annals of Tourism Research*, 34(1), 88–104. Dostopno prek <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S016073830600096X>

Priloga A: Intervjujski vprašalnik

Intervju z udeleženci Erasmus izmenjave za magistrsko nalogo

'Strategije in načini spopadanja z vsakdanjim življenjem po vrnitvi iz Erasmus izmenjave'

Prvi sklop: pričakovanja in Erasmus izkušnja

1. Kateri so bili poglobitveni razlogi, zaradi katerih ste se odločili za Erasmus izmenjavo in kaj ste od izkušnje pričakovali?
2. V času kmalu po prihodu na tuje, se vam je zdelo življenje tam drugače kot doma? Če je odgovor da, na kakšen način – so bila drugačna pravila, izobraževalni sistem, ljudje, kultura ...?
3. Kako ste se privajali na novo situacijo na tujem? Vam je bilo prilagajanje sprejemljivo ali težko?
4. Če vam je bilo težko, vam je po določenem času postalo lažje ali ne?
5. Kako vam je šlo spoznavanje novih ljudi? Ste hitro navezali stike ali je trajalo, ste čez čas sklenili nova prijateljstva?
6. Na kakšen način ste ostali v stiku z bližnjimi med izmenjavo? So bila to socialna omrežja, e-pošta, Skype?
7. Kako pogosto ste bili v stiku z njimi? Je bila kakšna razlika v tem na začetku, med izmenjavo in proti koncu?
8. So bile kakšne razlike med tem, na kakšen način in kako pogosto ste komunicirali z različnimi bližnjimi (z družino, prijatelji, morebitnim partnerjem)?
9. Kako ste se počutili ob teh stikih, so vam bili morda v olajšanje ob morebitni težki vključitvi v novo okolje, ali se vam je zdelo, kot da opravljate dolžnost in so vam bili v breme? Morda kaj tretjega?
10. Ste doživeli tudi kakšen stik v živo? Vas je kdo od bližnjih prišel obiskat v tujino ali ste vi vmes šli za kratek čas domov?
11. Če je odgovor da, kako ste se počutili med tem in po tem? Vam je to zamajalo vsakdan na izmenjavi na katerikoli način – ali ste postali nostalgični po domu, ali vas je to samo zmotilo, morda kombinacija obojega ali kaj tretjega?

Drugi sklop: prvo obdobje po vrnitvi z izmenjave

12. Kakšno je bilo za vas obdobje takoj po vrnitvi? Kako ste se počutili doma? Se je doživljanje

vsakdanjega življenja kakorkoli spremenilo od obdobja pred izmenjavo?

13. Kakšni so bili vaši odnosi z družino ali partnerjem, če ste ga imeli, se je karkoli spremenilo?

14. Pa vaši odnosi s prijatelji, morda kakšne spremembe na tem področju?

15. Kako ste dojemali izkušnjo izmenjave takoj po prihodu domov? Kako ste zase povzeli svoje občutke v tujini?

16. Kaj se vam zdi, da ste od izkušnje pridobili? Ste prišli do kakšnih novih spoznanj – o sebi, o čem drugem?

17. Kako je bilo z doživljanjem študentskega življenja na matični instituciji po vrnitvi, ste ga doživljali na podoben način kot pred odhodom ali kako drugače? (Tukaj me zanima tako formalni in neformalni del, od predavanj in preverjanja znanja, do odnosov s profesorji in kolegi ter študentska neformalna druženja.)

18. Kako je bilo s prijateljstvi, ki ste jih (če ste jih) stkali na izmenjavi, ste ostali v stiku ali ne? Kako pogosto ste bili v stiku in v kakšnem – po socialnih omrežjih ali mogoče v živo, ste kam odpotovali, so vas prišli obiskat?

Tretji sklop: spremembe (sprašujem samo, če so mi v prejšnjih odgovorih omenili spremembe)

19. Na kakšne načine so te spremembe vplivale na vaše vsakdanje življenje?

20. Kako ste se s temi spremembami spopadli, ste poskušali najti kakšno rešitev, strategijo za odpravljanje problema/ov?

Četrti sklop: razmislek o celotni sliki

21. Kako gledate na samo Erasmus izmenjavo zdaj, ko je od nje preteklo že nekaj časa? Se je vaš pogled na del izkušnje v tujini kaj spremenil od prvih, najbolj svežih vtisov?

22. Izkusili ste obdobje na tujem, po katerem ste se vrnil domov. Kaj si po tem doživetju mislite o dvojnostih konceptov dom/stran, domače/tuje, pripadnost/nepripadnost?

23. Si lahko zamislite svoje življenje zdaj, če ne bi izkusili izmenjave? Se vam zdi, da bi bilo bolj ali manj podobno, ali kaj drugače?